

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
İSLAM MEZHEPLERİ TARİHİ BİLİM DALI

ALİYA İZZETBEGOVİÇ'İN İSLAMLAŞMA ANLAYIŞI

MERYEM BAYRAM

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN:
DOÇ. DR. DOĞAN KAPLAN

KONYA-2019

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Bilimsel Etik Sayfası

Öğrencinin	Adı Soyadı	Meryem BAYRAM		
	Numarası	148106011150		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	TEMEL İSLAM BİLİMLERİ / İSLAM MEZHEPLERİ TARİHİ		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	X	
		Doktora		
Tezin Adı	ALİYA İZZETBEGOVIÇ'İN İSLAMLAŞMA ANLAYIŞI			

Bu tezin hazırlanmasında bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

Meryem BAYRAM

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

YÜKSEK LİSANS TEZİ KABUL FORMU

Öğrencinin	Adı Soyadı	Meryem BAYRAM
	Numarası	148106011150
	Ana Bilim / Bilim Dalı	TEMEL İSLAM BİLİMLERİ / İSLAM MEZHEPLERİ TARİHİ
	Programı	Yüksek Lisans
	Tez Danışmanı	Doç.Dr. Doğan KAPLAN
	Tezin Adı	ALİYA İZZETBEGOVİÇ'İN İSLAMLAŞMA ANLAYIŞI

Yukarıda adı geçen öğrenci tarafından hazırlanan ALİYA İZZETBEGOVİÇ'İN İSLAMLAŞMA ANLAYIŞI başlıklı bu çalışma 03/05/2019 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği/oyçokluğu ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Sıra No	Danışman ve Üyeler		
	Unvanı	Adı ve Soyadı	İmza
1	Doç.Dr.	Doğan KAPLAN	
2	Dr. Öğrt. Üyesi	Aytekin ŞENZEYBEK	

ÖZET

Öğrencinin	Adı Soyadı	Meryem BAYRAM		
	Numarası	148106011150		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	TEMEL İSLAM BİLİMLERİ / İSLAM MEZHEPLERİ TARİHİ		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	X	
		Doktora		
	Tez Danışmanı	Doç. Dr. Doğan KAPLAN		
Tezin Adı	ALİYA İZZETBEGOVIÇ'İN İSLAMLAŞMA ANLAYIŞI			

“Aliya İzzet Begoviç’in İslamlaşma Anlayışı” başlıklı tezimizin amacı; Modern Bosna-Hersek Cumhuriyeti’nin kurucusu Aliya İzzetbegoviç’in Müslümanları birleştirip sıkıntılarından kurtaracak çare olarak ortaya attığı İslamlaşma anlayışını incelemektir.

Çalışmamız bir giriş, iki bölüm ve bir sonuçtan oluşmaktadır. Giriş bölümünde konunun önemine değinilmiş ve seçilme amacı anlatılmıştır. Tezde kullandığımız sosyal bilimsel yöntem hakkında bilgi verilmiştir.

Tezimizin birinci bölümünde iki konuya temas edilmiştir. Öncelikle Bosna-Hersek’in XII.yüzyıl öncesinden günümüze kadar ki tarihi ele alınmış ardından ikinci konu olarak da Aliya İzzetbegoviç’in hayatı, mücadelesi ve eserleri ele alınmıştır.

Çalışmamızın ikinci bölümünde ise Aliya İzzetbegoviç’in Müslümanların var olan sorunlarını çözmek için ortaya koyduğu İslamlaşma anlayışı ayrıntılı bir şekilde incelenmiştir. Aliya’nın bu konudaki görüşleri daha ziyade yazmış olduğu sekiz adet eseri üzerinden anlaşılmaya çalışılmıştır.

Çalışmanın sonuç bölümünde de tezin konusu hakkında genel bir değerlendirme yapılarak tez çalışması bitirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Aliya İzzetbegoviç, Bosna-Hersek, İslamlaşma, İslam Deklerasyonu, Doğu-Batı Arasında İslam.

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

ABSTRACT

Author's	Name and Surname	Meryem BAYRAM		
	Student Number	148106011150		
	Department	TEMEL İSLAM BİLİMLERİ / İSLAM MEZHEPLERİ TARİHİ		
	Study Programme	Master's Degree (M.A.)	X	
		Doctoral Degree (Ph.D.)		
	Supervisor	Doç. Dr. Doğan KAPLAN		
Title of the Thesis/Dissertation	ALİJA İZETBEGOVIC'S CONCEPTION OF ISLAMIZATION			

The aim of this thesis named "Aliya İzzetbegovic's Conception of Islamization" is to examine the concept of Islamization which the founder of the modern Republic of Bosnia and Herzegovina, Aliya İzzetbegovic, has put forward as a remedy to unite muslims.

Our study consists of one introduction, two chapters and one conclusion. In the introduction the important of the subject and the methodology has been evaluated.

In the first chapter two topics are discussed. First, the history of Bosnia and Herzegovina from the XII century to the present day is taken into consideration, then the life, struggle and works of Alija İzzetbegovic as the second subject are discussed.

In the second chapter of our study, Alija İzzetbegovic's approach to Islamization which he presented to solve the problems of the muslims was examined in detail.

In the conclusion part, we put our opinion and results which we reached during the study.

Anahtar Kelimeler: Alija İzzetbegovic, Bosnia and Herzegovina, Islamization, the Islamic Declaration, Islam between East and West.

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER.....	I
KISALTMALAR	III
ÖNSÖZ.....	1
GİRİŞ	2
1. Araştırmanın Amacı ve Önemi.....	2
2. Araştırmanın Konusu ve Yöntemi.....	2
BİRİNCİ BÖLÜM.....	4
ALİYA İZZETBEGOVİÇ'İN HAYATI VE ESERLERİ.....	4
1. Bosna-Hersek'in Tarihine Bakış	4
1.1. Krallık Öncesi Dönem	5
1.2. Bosna Krallığı Dönemi (1180-1463).....	6
1.3. Osmanlı Hâkimiyeti Dönemi (1463-1878).....	6
1.4. Avusturya Macaristan Hâkimiyeti Dönemi (1878-1914).....	7
1.5. Yugoslavya Krallığı (1914-1941).....	8
1.6. Faşist Ustaşa Dönemi (1941-1945)	8
1.7. Yugoslavya Federal Cumhuriyeti (1945-1990).....	9
1.8. Boşnaklar ve Bogomil İnancı	12
2. Aliya İzzetbegović'in Hayatı	13
2.1. Ailesi ve İlk Yetiştği Ortam	13
2.2. Genç Müslümanlar Teşkilatı (Mladi Müslimani) ile Tanışması ve İlk Mahkûmiyeti... 14	
2.3. Saraybosna Davası ve İkinci Mahkûmiyeti	17
2.4. Cumhurbaşkanlığı ve Bosna Savaşı	19
2.5. Dayton Antlaşması ve Vefatı.....	21
3. Aliya İzzetbegović'in Eserleri.....	24
3.1. İslami Yeniden Doğuşun Sorunları	24
3.2. İslam Deklarasyonu	24
3.3. Doğu ve Batı Arasında İslam.....	26
3.4. Köle Olmayacağız	29
3.5. Özgürlüğe Kaçışım -Zindandan Notlar	30
3.6. Konuşmalar.....	31
3.7. Tarihe Tanıklığım	32

3.8. Geleceği Yenilemek	32
İKİNCİ BÖLÜM	34
ALİYA İZZETBEGOVIÇ'İN İSLAMLAŞMA İDEALİ	34
1. İzzetbegoviç'te Üçüncü Yol Olarak İslam	34
1.1. İman ve Salih Amel	34
1.2. Muhafazakârlar ve Modernistler	36
1.3. Yahudilik ve Hristiyanlık	38
1.4. Üçüncü Yol Fikri	40
2. Müslümanların Gerileme Sebepleri ve Çözüm Önerileri	47
2.1. Müslümanların Eğitilmesi	48
2.1.1. Okuma ve Anlama Meselesi	48
2.1.2. İzzetbegoviç'in Eğitime Yaklaşımı	50
2.2. Müslümanların Birliği	52
2.2.1. Ümmet Bilinci Oluşturmak	53
2.2.2. Panislamizm ve Milliyetçilik	54
2.3. İslam'ın Özüne Dönüş	56
3. Çözüm Olarak İslamlaşma-İslam Rönesansı	59
3.1. İslamlaşmanın Zorunluluğu	60
3.2. İslamlaşmanın Mahiyeti	61
3.3. Temel İlke Olarak Adaletin Ortaya Konması	63
SONUÇ	64
KAYNAKÇA	67

KISALTMALAR

bk.	Bakınız
b.y.	Basım yeri yok
ed.	Editör
H.z.	Hazreti
MEB	Milli Eğitim Bakanlığı
NATO	Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü
s.a.v.	Sallallahu Aleyhi ve Sellem
SDA	Demokratik Eylem Partisi
trc.	Tercüme eden
thk.	Tahkik eden
vb.	Ve benzeri
v.dğr.	Ve diğerleri
yy.	Yüzyıl

ÖNSÖZ

Bosna Hersek'in eski cumhurbaşkanı merhum Aliya İzzetbegoviç, çağımızın en önemli entelektüel İslam düşünürlerinden biridir. Bosna Savaşı'ndaki onurlu ve ahlaklı mücadelesi ile tanınmıştır. O, halkını bağımsızlığa kavuşturmak için canını ortaya koyan bir özgürlük mücadelecisi, Müslümanların içinde bulunduğu durumu kendisine dert edinen kaygı sahibi bir dava adamı, sorunlara yenilikçi çözümler arayan bir aydın, sorumluluklarının bilincinde İslam dinini yüceltmeye çalışan şuurlu bir Müslümandır. Yaşadığı dönemde İslam toplumlarının üzerlerine ölü toprağı serpilmiş ve esaret altındaki halleri onu çok etkilemiş ve bu duruma çare bulmak için çabalamıştır. Bu geri kalınlıktan kurtulmanın çaresi olarak İslamlaşma yani İslam Rönesansı fikrini ortaya koymuştur.

Bu tez çalışmasında Aliya İzzetbegoviç'in İslam görüşü ve Müslüman toplumları geri kalmışlıktan kurtaracağını düşündüğü "İslamlaşma" fikri incelenmiştir. Ayrıca bu çalışma yapılırken konulara İslam Mezhepleri Tarihi bilimi çerçevesinden bakılmaya çalışılmıştır.

Öncelikle bu çalışmanın konusunun belirlenmesinde ve hazırlanma sürecinin her aşamasında değerli bilgilerini ve zamanını benden esirgemeyerek her fırsatta çalışmam ile ilgilenen, eleştirileriyle yol gösteren, konuşmalarıyla beni destekleyip motive eden danışman hocam Doç. Dr. Doğan KAPLAN'a teşekkürü bir borç bilirim. Yine çalışmam boyunca maddi ve manevi desteklerini eksik etmeyen her daim yanımda hissettiğim ve haklarını ödeyemeyecek olduğum aileme, onlara ayırmam gereken zamandan feragat edip tez çalışması yaptığım zamanlarda ilgi ve destekleriyle bana moral verip varlıklarıyla güçlendiren kıymetli eşime ve biricik oğluma sonsuz teşekkürlerimi sunarım. Gayret bizden, tevfik Allah'tandır.

Meryem Bayram

Konya-2019

GİRİŞ

1. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Aliya İzzetbegoviç; entelektüel, siyasetçi, düşünür, bilge ve devlet adamı olmak gibi birçok kimliği üzerinde taşıyan nadir kişilerden birisidir. O, Bosna'nın zor zamanlarında ordu komutanlığı, siyasi parti liderliği ve devlet başkanlığı görevlerini başarılı bir şekilde yapmış bir şahsiyettir. Ayrıca Bosna halkının bağımsız bir kimlik kazanmasını sağlayan eylem adamıdır. Bu özellikleriyle İzzetbegoviç, XX. yüzyıla ismini kazımıştır. İki kutuplu bir dünyada üçüncü yolun kapısını insanların önüne sağlam temellerle getiren Aliya İzzetbegoviç, Müslümanların bir çıkmaz içinde olduğunu belirtmiştir. Bu çıkmazdan kurtulma yolunun ise köklerini İslam'ın özünden alan bir yenilenme yani İslam'ın küllerinden yeniden doğması olarak da nitelendirebileceğimiz "İslamlaşma" ile olabileceğini savunmuştur.

Ülkemizde son zamanlarda Aliya İzzetbegoviç ile ilgili çalışmalar yapılmaya başlanmış olmasına karşın onun "İslamlaşma" düşüncesi ile alakalı müstakil bir çalışma yapılmamıştır. Bu tezin amacı; Aliya İzzetbegoviç ve onun yaşadığı ortam hakkında bilgilere yer verdikten sonra, Müslümanların hak ettikleri seviyeye gelmelerini ve sorunlarından kurtulmalarını sağlayacak bir çözüm olarak gördüğü "İslamlaşma" anlayışını incelemek ve ortaya koymaktır. Özellikle Müslüman halkların milliyet, ırk, dil, mezhep ve cemaat gibi ayrışmaları bir tarafa bırakıp birleşmeleri ve yenilenerek yükselmesini amaçlayan bu anlayışın İslam Mezhepleri Tarihi alanında daha önce ele alınmaması konunun önemini daha da artırmaktadır.

2. Araştırmanın Konusu ve Yöntemi

Aliya İzzetbegoviç; dinî, siyasi ve toplumsal açıdan karışık bir durumda olan Bosna-Hersek topraklarında yaşamıştır. Düşüncelerini sadece teorik değil pratik olarak da ortaya koymuş ve farklılıkların barış ve düzen içinde varlığını sürdürebileceği bir nizam kurma amacında olmuştur. O, sadece Bosna halkının değil bütün dünyadaki Müslümanların sorunları ile ilgilenen ve bu sorunlara çözüm yolları bulmaya çalışan bir lider profili çizmektedir. Müslümanların Batı'ya yenik düşmelerinin sebebinin İslam'dan uzaklaşmak olduğunu savunmuş ve İslam ülkelerinde yaşanan bütün durumların İslami olmadığını, İslami bir düzen kurmanın zorunlu olduğunu ifade etmiştir.

Çalışmamızın konusu; İzzetbegoviç'in kurmaya çalıştığı İslami düzeni gerçekleştirmek için Müslümanların yapması gereken İslam Rönesansı yani İslamlaşma idealidir. Bu çalışmayı yaparken başta Aliya İzzetbegoviç'in kendi eserleri ve konuşmaları

olmak üzere, hakkında yazılan eserlerden ve makalelerden, sempozyum ve bildirilerden, bunlara ek olarak akademik çalışmalardan faydalanılmıştır.

“Aliya İzzetbegoviç’in İslamlaşma Anlayışı” konulu tez çalışmamız giriş ve iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Aliya İzzetbegoviç’in içinde yaşadığı ve bağımsızlık mücadelesi verdiğı Bosna-Hersek’i tanımak adına tarihi bilgiler verilmiştir. Bunun yanında Aliya’yı daha iyi anlamak amacıyla hayat hikāyesine ve eserlerine yer verilmiştir. Çalışmamızın ikinci bölümünde ise ikili zıtlıklar içinde olan dünya anlayışına karşın Aliya İzzetbegoviç’in bulduğı ve insana en uygun orta yol olarak gördüğü üçüncü yol fikri, Müslüman toplumların ezilmiş olmalarının ve geride kalmalarının sebepleri ele alınmıştır. Ayrıca bu problemin çözümleri belirtilip esas konumuz olan İslamlaşma anlayışı incelenmiştir.

Söz konusu çalışmamız öncelikle literatür taraması yapılarak hazırlanmış ve Sosyal Bilimler alanında kullanılan metotlar göz önünde bulundurularak inceleme yapılmıştır. Dolayısıyla araştırmamız, fikir-hadise irtibatı, zaman- mekān bağılamı ve tarafsızlık ilkesi gibi bilimsel metot ve ilkelere uygun olarak hazırlanmıştır. Bunlara ek olarak çalışmamızda nitel araştırma tekniklerinden olan tarama, dokümantasyon ve içerik analiz metotları takip edilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

ALİYA İZZETBEGOVIÇ'İN HAYATI VE ESERLERİ

Aliya İzzetbegoviç, çok yönlü kişiliğe sahip bir düşünce ve eylem adamıdır. Onun düşünceleri ve yaşamı arasındaki tutarlılık özgün bir birikime ve tecrübeye sahip olduğunun göstergesidir. İzzetbegoviç'in bu kişiliğinin oluşmasında içinde bulunduğu toplumun, kültürün ve tarihin etkisi arka planda olmamıştır. Her düşünce adamı gibi Aliya İzzetbegoviç de yaşadığı toplumun sorunlarıyla ilgilenmiş ve çözüm yolları arayışı içinde olmuştur. Müslüman bir ailede doğması; yaşadığı toprakların çeşitli din, dil ve kültür içeren etnik gruplara ev sahipliği yapması ve yine bu toprakların hem Doğu hem Batı medeniyeti ve düalizm arasında kalması onun düşüncelerinin şekillenmesinde önemli rol oynamıştır. Dolayısıyla yaşadığı toplumu anlayabilmek için Bosna-Hersek tarihinin, İzzetbegoviç'in mücadelelerle dolu hayatının ve kaleme aldığı eserlerin bilinmesi gerekir.

1. Bosna-Hersek'in Tarihine Bakış

1990 yılında Yugoslavya'nın dağılmasıyla Bosna-Hersek'te yaşayan halkın etnik kökenlerine ve geçmişteki dini inanışlarına yönelik tartışmalar ilgi görmeye başlamıştır. Hırvatlar ve Sırlar Bosna'da yeniden kurulacak olan siyasal yapıda en üstte olmayı kafalarına koymuşlardır. Bu amaçla da nüfusun çoğunluğunu oluşturan Boşnak halkının aslında kendi soylarından geldiğini ve bu nedenle de burada üstünlüğün kendilerinin olması gerektiğini ileri sürmüşlerdir. Bu iddiayı kabul etmeyen Boşnaklar, etnik köken ve dini inanç bakımından Hırvat ve Sırlardan tamamen ayrı, özgün bir halk olduklarını savunmuşlardır.¹ Bu tartışmaların o zamanki siyasete alet ediliyor olması ve her milletin kendi tezini doğrulama çabasına düşmesi Bosna'nın etnik kökenine dair yapılan çalışmaları daha karmaşık ve anlamsız hale getirmiştir. Bu bölgede yaşayan halkın birbirine benzemeyen tarihleri olduğu iddiası ortaya atılmış, gerçekler bilerek çarpıtılmış ve belirsiz hale getirilmiştir. Böylelikle etnik ve dini köken konusu etrafında yapılan tartışmalar düğümlenmiştir ve anlaşılması zor bir hal almıştır.²

Gerçekte Bosna-Hersek'in tarihini, hâkim olan siyasi veya askeri gücü temel alarak 1180 öncesi belirsizlik, Bosna Krallığı (1180-1463), Osmanlı hâkimiyeti (1463-1878), Avusturya Macaristan hâkimiyeti (1878-1914), Yugoslavya Krallığı (1914-1941), Faşist Ustaşa Dönemi

¹ Bk. Noel Malcolm, *Bosna*, trc. Aşkın Karadağlı (İstanbul: Om Yayınları, 1999), 11-47.

² Bk. Faruk Karaarslan, *Entelektüel Üzerine Eleştirel Bir Çalışma Aliya İzzetbegoviç Örneği* (Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, 2010), 31.

(1941- 1945), Yugoslavya Federal Cumhuriyeti (1945-1990) ve 1990 sonrası Bosna-Hersek şeklinde 8 ayrı kısımda dönemselleştirmek mümkündür.³ Şimdi kısaca bu dönemlerden bahsedelim.

1.1. Krallık Öncesi Dönem

Bosna Krallığının kurulduğu 1180 öncesi belirsizlik ya da oluşum dönemi olarak da adlandırılabilir bu dönemde Bosna-Hersek’le ilgili farklı yaklaşımlar mevcuttur. Birçok Balkan araştırmasında Boşnaklar, Güney Slavları olarak nitelendirilmiştir. Bölgeye milattan sonra VII. ve VIII. yüzyıllarda geldikleri belirtilmektedir.⁴ Boşnaklar, etnik kimlikleri sürekli tartışma konusu yapılırken XI. yüzyıllarda Bosna Krallığını siyasi bir yapı olarak kurmuşlardır.⁵ Aynı zaman içinde kurulan Sırp Krallığı ve Hırvat Krallığının yanı sıra bugünkü bölgesinde Bosna Krallığı’nın kurulması, Boşnakların Sırp veya Hırvat olmadığına en büyük kanıttır. Bu tarihi krallık Boşnaklara diğer milletlerden farklı bir kökenlerinin olduğunu hatırlatır niteliktedir.⁶

Bosna ismi verilen bölge, Roma İmparatorluğu döneminde varlık sahnesine çıkmıştır. Kavimler Göçü ile IV. yüzyılın ortalarında ikiye bölünen Roma İmparatorluğu’nun son izleri, Türk ve Slav kavimlerinin (Avarlar ve Slovenler) VII. yüzyılda yaptığı istila ile ortadan kalkmıştır. Bu istila sonrasında bir Türk kavmi olan Avarlar, Bosna-Hersek’te yaklaşık iki yüzyıl kadar hüküm sürmüşlerdir.⁷ Bu durum Bosna-Hersek’in sahil bölgelerine günümüzdeki etnografik önemini vermiş ve buralara *Hum*⁸ ismi verilmiştir. Daha sonraki dönemlerde Hırvat halkı Roma Katolikliğini, Sırp halkı da Rum Ortodoksluğunu dini bir kimlik olarak benimsemişlerdir. Böylece Sırp ve Hırvatlar arasında onlarla aynı dili konuşan fakat onların inancına sahip olmayan bir halk, dolayısıyla Bosna meydana gelmiştir.⁹

X. ve XI. yüzyıllarda Bosna, Bizans İmparatorluğu’nun etkisinde bulunan Sırp ve Hırvat yöneticiler tarafından idare edilmiştir ve daha sonra da kısa bir zaman diliminde Macar İmparatorluğu tarafından yönetilmiştir. Bosna ilk defa, zamanla gücünü artıran

³ Karaarslan, *Entelektüel Üzerine Eleştirel Bir Çalışma Aliya İzzetbegović Örneği*, 31.

⁴ Bk. Yalçın Köksal Demir, “Cemaatten Ulusa Boşnaklar”, *Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 2 (Temmuz 2011): 73.

⁵ Bk. Metin Burhan v.dğr., *Bosna-Hersek ve Postmodern Ortaçağa Giriş* (İstanbul: Birleşik Yayıncılık, 1996), 193.

⁶ Bk. Demir, “Cemaatten Ulusa Boşnaklar”, 73.

⁷ Bk. İsmajil Hodziç, *Bogomilizm ve Bosna-Hersek Bogomilleri* (Yüksek Lisans Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, 2007), 45.

⁸ Hum, günümüzde Hersek olarak bilinen coğrafi kesimdir.

⁹ Bk. Kadir Albayrak, “Boşnakların Kökeni ve Müslümanlaşması Meselesine Bir Bakış”, *Tezkire* 42 (Şubat/Nisan 2006): 233.

Ban¹⁰ sayesinde 1180 yılında bağımsız bir ülke olmuştur.¹¹ Böylece Bosna Krallığı kurulmuştur.

1.2. Bosna Krallığı Dönemi (1180-1463)

Bosna Krallığı, 1180-1463 yılları arasında hüküm sürmüştür. Siyasi ve sosyal açıdan derebeylik sistemli bir yapıya sahiptir. Bu krallık, dini bakımdan Katolik Kilisesine bağlı olduğunu ifade etmiş ve Bosna Kilisesi'ni kurmuştur. Zamanla bu kilise halkın Katolikliği özümsememesi ve siyasal sebeplerden kaynaklı olarak devamlı papanın baskısı altında kalmıştır. Hatta Bosna Kilisesi sapkınlık suçlamalarıyla karşılaşmıştır. Sonraki zamanlarda Bosna Kilisesi, farklı bir mezhep olarak sahneye çıkmış ve bu mezhebin din anlayışı Hristiyan önderler tarafından sapkınlıkla itham edilen Bogomilizm ismini almıştır.¹²

Bosna Krallığı, tarihi boyunca Sırp ve Hırvatlarla çekişme durumunda bulunması haricinde Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ile de savaş durumunda olmuştur. Yalnız Bosna'nın efsanevi liderlerinden olan Ban Kulin (1180-1204) dönemi buna dâhil değildir. Çünkü Ban Kulin'in Hırvatlar ile kurduğu aile bağları ve bu zamanda yapılan anlaşmalar neticesinde Bosna Krallığı 24 yıllık bir barış ortamında yaşamıştır. Kral Tvrtko'nun (1353-1391) ölümünden sonra Krallık güç kaybetmeye başlamıştır. Kral Tvrtko'nun yerine gelen Banlar da bu duruma engel olamamışlardır.¹³

1.3. Osmanlı Hâkimiyeti Dönemi (1463-1878)

Osmanlılar Bosna'ya ilk olarak 1386 tarihinde gelmişlerdir. 1463 yılında birçok mücadeleden ve savaşlardan sonra Fatih Sultan Mehmet Bosna'yı Osmanlı topraklarına dâhil etmiştir. İlk olarak Bosna'nın kırsal bölgelerindeki halkın büyük kısmını oluşturan Bogomiller, Osmanlı hâkimiyetini memnuniyetle kabul etmişlerdir. Zamanla birçok kentli ve köylü İslamiyet ile şereflenmişlerdir. Böylelikle Bosna-Hersek'te Slav kökenli, Sırp-Hırvat dilini konuşan ve Boşnak ismini alan bir halk meydana gelmiştir.¹⁴ “Osmanlı Devleti'nin Bosna'yı fethi ile Bogomiller ve diğer inanç mensupları rahat bir nefes almış oldular. 1463 yılında Papa, Prens Stephan Thomas'ı Roinan Katolik Kralı ilan edince o, derhal Sultan'a ödenen vergiyi durdurdu. Binlerce Bogomil mezhebi mensubu, onun bu idaresinden kaçarak Türk illerine sığınmak zorunda kaldılar. Baş vezir Mahmut Paşa da, askerlerini Bobovatz

¹⁰ Osmanlı Devleti'nde Macaristan ve Hırvatistan'da bulunan küçük beylere veya prenslere verilen addır. (Bk. Karaarslan, *Entelektüel Üzerine Eleştirel bir Çalışma Aliya İzzetbegoviç Örneği*, 32.)

¹¹ Bk. Malcolm, *Bosna*, 42-43.

¹² Karaarslan, *Entelektüel Üzerine Eleştirel Bir Çalışma Aliya İzzetbegoviç Örneği*, 32.

¹³ Bk. Karaarslan, *Entelektüel Üzerine Eleştirel Bir Çalışma Aliya İzzetbegoviç Örneği*, 33.

¹⁴ Bk. Nezih Başgelen, “Geçmişten Günümüze Dramın Ülkesi Bosna-Hersek”, *Tarih ve Toplum* 131 (1994): 39.

kalesine ve Stephan'ın üzerine göndererek Bosna'yı kuşattı. Bu kuşatma sırasında Yayça'da, bir gün içerisinde 36 binden fazla Bogomil mezhebi taraftarı İslam'ı benimsedi.”¹⁵

Bunun yanında Bosnalıların İslamiyet ile ilk tanışması Osmanlı Devleti'nin Bosna'yı fethetmesinden çok daha önce olmuştur. VIII. yüzyılın ilk yarısında Hazar, Bulgar, Peçenek, Oğuz, Kuman Türkleri ve Volga vb. Müslüman Türkler; Balkanların farklı bölgelerinde aralarında Bosnalıların da olduğu grupların İslamiyet'i kabul etmelerine öncülük etmişlerdir.¹⁶ Bosna halkının kitleler halinde İslamiyet'i kabul etmeleri Osmanlı hâkimiyeti altındayken gerçekleşmiştir.

“Osmanlı İmparatorluğu'nun Bosna üzerindeki hâkimiyeti 1878 tarihine kadar sürmüştür. Osmanlı Dönemi 1990 sonrasında yaşanacak olan büyük savaş açısından çok önemlidir. Çünkü bu dönemde tüm Bosna-Hersek'te yaşayanların etnik ve dini kimlikleri, geçmişe nispeten çok daha iç içe girmiş ve bu kimlikler halkın kendisini tanımlamasında başat unsur haline gelmiştir. Böylelikle İslamiyet'i benimsemiş olan Boşnaklar, Ortodoksluğu benimsemiş olan Sırp ve Katolikliği benimsemiş olan Hırvatlar arasındaki ayrışmada, etnik ve dini köken çok daha net sınırlar çizmeye imkân tanımıştır. Bu dönem sonrasında Sırp denildiğinde Ortodoks, Hırvat denildiğinde Katolik, Boşnak/Türk denildiğinde Müslüman akla gelir olmuştur. Bu net ayrışma günümüze kadar devam etmektedir ve birçok iç karışıklığın, savaşın, çatışmanın ana sebebini oluşturmuştur.”¹⁷

1.4. Avusturya Macaristan Hâkimiyeti Dönemi (1878-1914)

Bosna-Hersek 1878 tarihine kadar Osmanlı hâkimiyeti altında yaşamıştır. Rus savaşları ile gitgide gücünü kaybeden Osmanlı Devleti'nin 1877-1878'de imzaladığı Berlin Antlaşması ile Bosna imtiyazlı vilayet olmuş ve çok geçmeden Avusturya-Macaristan işgaline uğramıştır. Hukuki olarak Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun topraklarına dâhil edilmesi 1908 yılına tekabül etmektedir.¹⁸

Bu zaman diliminde Müslümanların Osmanlı topraklarına yaptıkları göçler çok yoğun bir şekildedir. Müslüman olmayan bir yönetimin himayesi altında hayat sürmek istemeyen veya Osmanlı Devleti sınırları içerisine girip orada Avusturya-Macaristan aleyhine

¹⁵ Albayrak, “Boşnakların Kökeni ve Müslümanlaşması Meselesine Bir Bakış”, 238.

¹⁶ Bk. Albayrak, “Boşnakların Kökeni ve Müslümanlaşması Meselesine Bir Bakış”, 236.

¹⁷ Karaarslan, *Entelektüel Üzerine Eleştirel Bir Çalışma Aliya İzzetbegoviç Örneği*, 34.

¹⁸ Bk. Harun Semercioğlu, “Bosna Hersek'te Yaşanan Boşnak-Sırp Çatışmasının Analizi”, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi* 16/63 (Güz 2017): 1341.

eylemlerde bulunmayı arzu eden üç yüz bin civarında Müslüman, Osmanlı topraklarına sığınmışlardır.¹⁹

1.5. Yugoslavya Krallığı (1914-1941)

Birinci Dünya Savaşı sırasında kendini gösteren karışıklık ve Sırbistan ile yapılan savaşlar neticesinde Bosna, Avusturya-Macaristan himayesinden çıkmıştır. Sonrasında Bosna’da uzun bir zaman siyasi tartışma boy göstermiştir. Bosna-Hersek’in Sırlara mı, Hırvatlara mı yoksa kurulması henüz planlanma aşamasında olan Yugoslavya Krallığına mı katılacağı herkesin kafasında soru işareti haline gelmiştir. Bu tartışmalar nihayetinde Sırp, Hırvat ve Sloven halkın birleşmesi ile Yugoslavya Krallığı’nın kurulması kararına varılmıştır. Müslümanların çoğunlukta olmasına rağmen yönetimde göz ardı edilmesi etnik ve dini sürtüşmeler yaşanmasına sebep olmuştur. Bu dönemde kendi varlıklarını gösterme konusunda güçlük çeken Bosnalı Müslümanlar, “Yugoslav Müslüman Demokrasi Partisi” ve “Yugoslav Müslüman Örgütü” gibi örgütler kurma çabasına girişmişlerdir.²⁰

Yugoslavya’nın bünyesinde altı cumhuriyet, beş ulus, dört dil, iki din ve iki alfabe bulunmaktadır. Birinci Dünya Savaşı’na Avusturya-Macaristan Arşidükü Ferdinand’ın bir komploya kurban gitmesiyle katılmış olur. Birinci Dünya Savaşı 1918’de sona erdiğinde bu bölgede Sırp-Hırvat-Sloven üçlü ana etnik halklardan müteşekkil bir krallık kurulmuştur. 1929 yılında ise “Güney Slavlarının ülkesi” anlamına gelen Yugoslavya ismini almıştır. Ülkenin Sırlar, Hırvatlar, Slovenler, Almanlar, Macarlar, Romenler, Vlaklar, Arnavutlar, Türkler, Yahudiler, Çingeneler ve İtalyanlardan oluştuğu da iki yıl sonra öğrenilmiştir.²¹

1.6. Faşist Ustaşa Dönemi (1941-1945)

İkinci Dünya Savaşı öncesinde çok partili seçimler 1938 yılında yapılmıştır. Bir yıl sonra da kabul edilen bir federal anayasa ile Sırp, Hırvat ve Slovenler arasındaki anlaşmazlıklar giderilmeye çalışılmıştır.²²

İkinci Dünya Savaşı döneminde Nazi Almanyası’nın yükselişi Balkanlar’da ve Doğu Avrupa’da bulunan ülkeleri etkisi altına almış ve bu ülkeler Almanların tarafında bulunmaya zorlanmışlardır. Buradaki amaç bu ülkelerin kendi topraklarında Nazi yanlısı kukla idareler oluşturmasını sağlamaktır. Ustaşa örgütü başlangıçta Hırvatların Belgrat yönetimine bir tepki olarak boy göstermiş ancak zamanla silahlanarak İtalya ve Almanya’nın da destek verdiği

¹⁹ Bk. Karaarslan, *Entelektüel Üzerine Eleştirel Bir Çalışma Aliya İzzetbegoviç Örneği*, 44.

²⁰ Bk. Malcolm, *Bosna*, 263.

²¹ Bk. J. M. Roberts, *Dünya Tarihi: 18. yy ve Sonrası*, trc. İdem Erman - Tansu Akgün (İstanbul: İnkılap Yayınları, 2013), 1106.

²² Bk. Semercioğlu, “Bosna Hersek’te Yaşanan Boşnak-Sırp Çatışmasının Analizi”, 1341.

faşist bir yönetim haline dönüşmüştür. 1941-1945 yılları arasında Hırvatistan'da faşist yönetim biçimiyle Naziler'i aratmayan Ustaşa örgütünün ismi Hırvatça'da "isyancı" anlamına gelmektedir. Örgütü kuran ve adını veren kişi Ante Paveliç'tir.²³

Verdiğimiz bilgilerden anlaşıldığı üzere Yugoslavya'yı 1941 yılında, II. Dünya Savaşı'nda Almanlar işgal etmişlerdir. 1945'te savaşın sona ermesiyle özgürlüğüne tekrar kavuşan Yugoslavya'da 1980 yılına kadar ülkenin tarihinde önemli değişikliklerin adamı olan komünist Joseph Broz Tito liderliğe geçmiştir.²⁴

1.7. Yugoslavya Federal Cumhuriyeti (1945-1990)

1946 yılında kabul edilen anayasa ile Bosna-Hersek, Hırvatistan, Sırbistan, Slovenya, Makedonya ve Karadağ'ın içinde bulunduğu Yugoslavya Sosyalist Federal Cumhuriyeti kurulmuştur. Kosova ve Voyvodino da Sırbistan'daki bağımsız/özerk bölgeler olarak belirlenmiştir.²⁵ Bosna-Hersek Cumhuriyeti, ulus devleti olarak değil de tarihsel bir devlet olarak tanımlanmıştır. Ayrıca bu ülke Boşnaklar, Hırvatlar ve Sırların ortak vatani olarak kabul edilmiştir.²⁶

Bu yönetim değişikliğinde Bosnalı Müslümanlara Sırbistan ya da Hırvatistan'a bağlı olarak yaşamaları dikte edilmemiş, bunların yerine Bosna'nın etnik ve dini olarak var olmaya devam edeceği bir feodal sistem alternatifi sunulmuştur. Önceki yönetimde sıkıntılar çeken, İkinci Dünya Savaşı'nda kayıplar veren ve bu savaşın artık bitmesini isteyen, etnik gruplar arasında dökülen kanlara bir son vermek isteyen Müslümanlar bu teklifi kabul etmek durumunda kalmışlardır. Böylece Bosna halkı için 45 yıl devam edecek olan Yugoslavya süreci başlamıştır. 1945 yılından öldüğü tarih olan 1980'e kadar Yugoslavya Federal Cumhuriyeti'nin devlet başkanı sosyalist lider Josip Broz Tito (1892-1980)²⁷ olmuştur. 1948

²³ Bk. Emir Öngüner, "Ustaşa Örgütü ve Dr. Ante Paveliç: II. Dünya Savaşı'nda Hırvatistan'daki Nazi Yanlısı Rejim", *Düşünce ve Tarih Dergisi* 3/25 (Ekim 2006): 39.

²⁴ Bk. Detlef Berghorn, *Yugoslavya ve Dağılan Yugoslavya'dan Doğan Devletler*, trc. Aysun Yavuz (İstanbul: NTV Yayınları, 2013) 464.

²⁵ Bk. Semercioğlu, "Bosna Hersek'te Yaşanan Boşnak-Sırp Çatışmasının Analizi", 1341.

²⁶ Bk. Behlül Özkan, "Bosna'da Kalıcı Barış Mümkün Mü?" *Bilge Strateji* 6/10 (Bahar 2014): 68.

²⁷ On beş çocuklu fakir bir ailenin yedinci çocuğu olarak dünyaya gelen Josip Broz Tito gençlik döneminde çilingir ve metal işçiliği yaparak hayatını sürdürüyordu. Bu dönemde yoğun bir şekilde sendikal çalışmalara katıldı. Birinci Dünya Savaşı'nın çıkmasıyla birlikte Sırbistan'da gözaltına alındı. Savaş karşıtı propaganda yapması sebebiyle 1914 yılında tutuklu yargılandı. Dört ay hüküm yiyen Tito, hapisten çıktıktan sonra tekrar savaşa katıldı ve Rus ordusuna esir düştü. 1917 yılında yaşanan Bolşevik İhtilali ile birlikte esaretten kurtulan ve devrimi aktif bir şekilde destekleyen Tito tekrar Yugoslavya'ya döndü. 1938 yılında Yugoslavya Komünist Partisi'nin genel sekreterliğini yapmaya başladı. Hayatı boyunca komünizmin savunuculuğunu yapan Tito, Almanların Ustaşa rejiminin Yugoslavya'da bulunmasının sonucunda muhalif bir çizgi benimsedi. Bu süreçte sadece Ustaşa rejimine muhalefet yapmakla kalmadı, Alman işbirlikçisi General Nadiç ve Çetnikler ile de mücadele etti. 1943 yılında Anti-Faşist Halk Cephesi'nin kurulmasını sağladı. Savaşta Almanya'nın yenilmesiyle Ustaşa rejimi yıkıldı. 11 Kasım 1945'teki seçimle Halk Cephesi iktidar oldu. (bk. Faruk Karaaslan, "Aliya İzzetbegoviç'in Hayatı", 22-23.)

yılındaki nüfus sayımında Bosnalıların kendini tanımlamaları için “Müslüman Sırp”, “Müslüman Hırvat” veya “Ulus Beyan Etmeyen Müslüman” seçeneklerinden birini kabul etmeleri istenmiştir. Yugoslavya Federal Cumhuriyeti’nin belirlediği bu seçeneklerden Bosnalı Müslümanların 25 bini Hırvat, 72 bini Sırp, 778 bini de Ulus Beyan Etmeyen Müslüman olarak etnik kökenlerini ifade ettikleri görülmüştür. Ulus Beyan Etmeyen Müslüman sayısının diğerlerine göre çok fazla olması daha sonraki dönemlerde Bosnalıların etnik hüviyet olarak kendilerini Müslüman olarak tanımlamalarını sağlamıştır.²⁸

Federal sistemin kurulduğu zamanlarda yani 1946 yılında Sırp, Bosna’da baskın ve etkin bir grup halinde olmuştur. O zamanlardan beri ülkede yönetim konumundaki kadroların çoğunluğunu da Sırp oluşturmuştur.²⁹ 1980 öncesi araştırmalara bakarsak, ülke içerisindeki Sırp nüfus 8.1 milyon, Hırvatlar 4.5 milyon, Müslümanlar 1.7 milyon, Slovenler 1.7 milyon, Arnavutlar 1.3 milyon, Makedonyalılar 1.2 milyon ve Karadağlılar ise 0.5 milyon civarındadır.³⁰ Ülkenin savunma gücünün büyük bir bölümü, siyasetçiler ve üst düzey bürokratlar Sırp’tan oluşmuştur. İstihbarat merkezinin başında Sırp olduğu gibi ordudaki generallerin %80’i de Sırp’tan oluşmuştur.³¹

Yugoslavya’da 1946 yılında anayasa ile inanç özgürlüğü teminat altına alınmasına rağmen hükümet bu vaadini gerçekleştirmemiştir. Bu dönemde komünizmin etkisiyle İslam karşıtı bir yönetim uygulanmaya başlanmıştır. 1946’da İslam hukukunu uygulayan mahkemelerin kapatılmasına dair; 1950 yılında ise Müslüman kadınların örtünmelerini engellemeye dair kanunlar kabul edilmiştir. Aynı yıl çocukların camide eğitim görmesi yasaklanmış ve yine Kur’an hakkında ana bilgileri öğrendikleri ilkökul diyebileceğimiz son mektep de kapatılmıştır. Müslümanlara ait basımevleri, dernekler ve Kur’an kursları kapatılmaya başlanmıştır. Hatta 1952 yılında tüm dini merkezler yasa dışı ilan edilmiş ve baskılar giderek artmıştır. Müslüman memurlar çocuklarını sünnet ettirmemeleri için uyarılmış ve Müslüman askerler domuz eti yemeye zorlanmıştır.³² Bu uygulamalara karşı bazı Müslümanlar örgütlenmeye başlamışlardır. Aliya İzzetbegović’in de içinde bulunduğu Genç

²⁸ Bk. Aliya İzzetbegović, *Tarihe Tanıklığım*, trc. Alev Erkiyet, Ahmet Demirhan, Hanife Öz (İstanbul: Klasik Yayınları, 2003), 6-7.

²⁹ Bk. Fahir Armaoğlu, 20. yy. *Siyasi Tarihi: 1914-1995*, 18. Baskı (İstanbul: Alkım Yayınevi, 2012), 1103.

³⁰ Bk. Cemile Tekin, *Bosna-Hersek Kaynaklarına Göre Yugoslavya’nın Dağılmasından Sonra Bosna Hersek Federasyonu’nun Kurulması* (Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi, 2011), 11.

³¹ Bk. Necmettin Alkan, “Yugoslavya’nın Dağılması”, *Balkanlar El Kitabı 2: Çağdaş Balkanlar*, ed. Bilgehan A. Gökdag – Osman Karatay (Ankara: Akçağ Yayınları, 2013), 46.

³² Bk. Musab Akçay, *Aliya İzzetbegović ve Düşünce Dünyası* (Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi, 2016), 21.

Müslümanlar Teşkilatı da bunlardan biridir. Bütün baskı ve zorlamalara rağmen Müslümanlar kutsal değerlerine sahip çıkmaya, çocuklarını camilerde eğitmeye gizlice devam etmişlerdir.

1960 yılından itibaren Sırbistan'dan köylüler getirilip Bosna-Hersek'in özellikle kuzey ve güney bölgelerine yerleştirilmeye başlanmasıyla Sırplaştırma politikası gün yüzüne çıkmıştır. Kuzey ve güney kesimlerin seçilmesinin hususi bir nedeni vardır. Kuzeyde Boşnakları ve Hırvatları ayıracak bir tampon bölge oluşturmak hedeflenmiş; Güneyde ise Karadağ'daki Müslümanlar ile Boşnakların irtibatını kesmek; ayrıca Bosna-Hersek'te Sırbistan ve Karadağ'ın etnik olarak bölgeyi kaplamasını sağlamak amaçlanmıştır.³³

Yugoslavya Federal Cumhuriyeti'nin durumu Tito'nun da ölümü ile birlikte 1990'lı yılların başında kötüye gitmeye başlamıştır ve yavaş yavaş bağımsızlıklar ilan edilmiştir. Hırvatistan 1991 yılında Tudjman öncülüğünde bağımsızlık istediğini duyurmuştur. Bunu kabullenmeyen Yugoslavya Federal Güçleri yani kısaca Sırp, Hırvatlar karşı savaş konumuna gelmişlerdir.³⁴ 1991 yılının Haziran ayında Hırvatistan ile birlikte Slovenya da bağımsızlığını ilan etmiştir. Aralık ayında Almanya, bir ay sonra da Avrupa Topluluğu bu cumhuriyetlerin bağımsızlığını tanıma kararı almıştır. Yugoslavya'nın bu dağılma zamanlarında Slovenya ve Hırvatistan'ın bağımsızlıklarını duyurmasının da etkisiyle Sırp, Bosna-Hersek'te ilan ettikleri Sırp Cumhuriyeti'nin Yugoslavya'ya bağlı kalıp kalmaması konusunda bir referandum gerçekleştirme cesaretinde bulunmuşlardır. Ocak 1992'de ise Bosna-Hersek Sırp Cumhuriyeti resmen ilan edilmiştir. Sırp'ların da böyle bir atağa kalkması Bosnalı Müslümanların bağımsızlık mücadelesinin zor olacağını aslında baştan göstermiştir. 1992 yılının Mart ayında Boşnaklar, Sırp'ların boykot etmelerine aldırış etmeden bağımsızlık için referanduma gitmiştir. Nisan ayında da bağımsız bir Bosna-Hersek Devleti kurulduğu resmi olarak ilan edilmiştir ve Avrupa topluluğu ile ABD bu bağımsız devleti tanıdığını belirtmiştir.³⁵

1991 yılının Kasım ayında yaptıkları referandum ile Bosnalı Sırp, Yugoslavya topraklarında kalma kararı almışlardı. Bu nedenle de Boşnakların referandumunu boykot kararı almışlar ve bununla yetinmeyip Sırbistan lideri Miloseviç'in de desteğini alarak askeri güçlerle haince saldırılar yapmışlardır. Kısa bir zamanda Bosna-Hersek'in %70'ini işgal etmişlerdir. Mayıs 1992'de Birleşmiş Milletler de Bosna-Hersek'in bağımsızlığını kabul etmiştir. Hırvat, Sırp ve Boşnakların dâhil olduğu bu iç savaş 1995 yılının Kasım ayında

³³ Bk. Semercioğlu, "Bosna Hersek'te Yaşanan Boşnak-Sırp Çatışmasının Analizi", 1341.

³⁴ Bk. Karaarslan, *Entelektüel Üzerine Eleştirel Bir Çalışma Aliya İzzetbegović Örneği*, 36.

³⁵ Bk. Hüseyin Bağcı, "Bosna-Hersek: Soğuk Savaş Sonrası Anlaşmazlıklara Giriş", *DTCF Dergisi* 16/7 (1994): 258.

ABD’de Dayton Antlaşması hususunda uzlaşmaya varana kadar sürmüştür. Aralık ayında da Dayton Antlaşması Paris’te imzalanarak resmileştirilmiştir. Böylelikle savaş da sona ermiştir.³⁶

1.8. Boşnaklar ve Bogomil İnancı

Bosnalıların İslam öncesi dini inançlarından bahseden bazı araştırmalar, kurucusunun Peter Bogomil olduğuna inanılan ve bu sebeple de Bogomilizm³⁷ adı verilen bir inanıştan bahsederler.³⁸ Bu inancın bölgede X. yüzyıldan itibaren kabul görmeye başladığı ifade edilmektedir.³⁹ Yine bu inanç Osmanlı yönetiminin ve dolayısıyla İslamiyet’in gelip onun benimsenmesine kadarki sürede Bosnalıların Ortodoks Sırlar ve Katolik Hırvatlar arasında kalıp benliklerini kaybetmelerine, Sırp veya Hırvat olarak nitelendirilmelerine karşı onları korumuştur.⁴⁰

Hırvat ve Sırp araştırmacılar Bogomiller hakkında üç teori olduğunu belirtmişlerdir.⁴¹ Hırvat bilim adamı Franjo Jacki, Bosna Kilisesi’nin sapık bir kilise olduğunu iddia eden bir tez ileri sürmüştür. Bozidar Petronoviç ise Bosna Kilisesi’nin Ortodoks Kilisesi ile her türlü nitelik yönünden eşit olduğunu belirten ikinci teorinin sahibidir. Üçüncü tez de Bosna Kilisesi’nin hiç olmazsa başlangıçta Katolik olduğunu savunmuştur. Tarihi bilgi ve belgelere dayanmadan öne sürülen bu tezin amacı da Bogomilizm’in zamanla yozlaşmaya uğrayan Hırvat Glagolizmi olduğunu kanıtlamaktır. Bu üç tezin de asıl amacı Bosna topraklarına Sırlar veya Hırvatlar tarafından yapılabilecek bir müdahaleyi tarihi olarak temellendirip meşru hale getirmektir. Bütün bunlar aslında en baştan Hırvat ve Sırp halkının Bosna topraklarında gözü olduğunu apaçık bir şekilde ortaya koymaktadır.⁴²

Bogomillerin Osmanlı’yı sevinçle karşılamasının sebebi; Katolik Kilisesi’nin baskılarından son derece bunalmaları ve Fatih Sultan Mehmet’in herkesin etnik kökenine ve dinine saygı duyulup kimsenin zorlanmayacağına dair güvence vermesidir. Fatih Sultan Mehmet fermanında; kiliselerin ve din adamlarının kendi himayesi altına alındığını, din adamlarının korkmadan kiliselere gidip ibadetlerini yapmasını, kimsenin onlara zarar

³⁶ Bk. Semercioglu, “Bosna Hersek’te Yaşanan Boşnak-Sırp Çatışmasının Analizi”, 1342.

³⁷ Bogomilizm: Ortaçağ Avrupası’nda ortaya çıkmış olan bir mezheptir. Bu mezhebe mensup olanlar kendilerini Hristiyan olarak nitelendirirler de, Katolik ve Ortodoksluktan farklı bir inanç sistemine sahiptirler. Bogomil adında bir papazın kurduğuna inanılan bu mezhebe göre; Hz. İsa tanrı değil bir peygamberdir ve bu inanış sisteminde teslis inancı yoktur. Ayrıca haç, İsa gibi sembolik ifadeler bulunmaz ve papanın otoritesi kabul edilmez. (Bk. Albayrak, “Boşnakların Kökeni ve Müslümanlaşması Meselesine Bir Bakış”, 233-234.)

³⁸ Bk. Burhan v.dğr., *Bosna-Hersek ve Postmodern Ortaçağa Giriş*, 197.

³⁹ Bk. Süer Eker, “Bosna’da Etno-Linguistik Yapı ve Türk Dili ve Kültürü Üzerine”, *Milli Folklor Uluslararası Kültür Araştırmaları Dergisi* 72 (Kış 2006): 71-72.

⁴⁰ Bk. Burhan v.dğr., *Bosna-Hersek ve Postmodern Ortaçağa Giriş*, 196-200.

⁴¹ Bk. M. Tayyip Okiç, “Neşredilmemiş Bazı Türk Kaynaklara Göre Bosna Hıristiyanları (Bogomiller)”, *İslami Araştırmalar* 6/4 (1993): 235.

⁴² Bk. Okiç, “Neşredilmemiş Bazı Türk Kaynaklara Göre Bosna Hıristiyanları (Bogomiller)”, 235-236.

vermemesini ve zarar verenlerin de cezalandırılacağını belirtmiştir.⁴³ Böylece Bogomiller kitleler halinde Müslüman olmuşlardır.

2. Aliya İzzetbegoviç'in Hayatı

Önemli şahsiyetlerin fikirlerini ve eylemlerini daha iyi anlayabilmek için hayatlarını da bilmek gerekir. Büyüdükleri aile ortamı, ders aldıkları ve etkilendikleri kişiler, okudukları kitaplar, yetiştirdikleri öğrenciler, katıldıkları sosyal ve siyasal gruplar araştıranların ilgisini çektiği gibi bu şahsiyetlerin düşünce yapısının temelini idrak edebilmek bakımından önem arz eder. “Bilge Kral” lakabıyla anılan entelektüel düşünce adamı Aliya İzzetbegoviç'in fark yaratan düşünce tarzını, yenilikçi faaliyetlerini bütün yönleriyle kavrayabilmek için onun hayatını ve o dönemin şartlarını da öğrenmek lazımdır.

2.1. Ailesi ve İlk Yetiştirdiği Ortam

Aliya İzzetbegoviç, 8 Ağustos 1925 tarihinde Bosna Hersek'in Bosanski Samac kasabasında dünyaya gelmiştir. İsmi dedesinden almıştır. Dedesi 1800'lü yıllarda Osmanlı ordusunda subaylık yaptığı için Belgrat'tan Bosanski Samac kasabasına tayin edilmiş ve burada toprak satın alarak kasabanın ileri gelenlerinden biri olmuştur. Sırpların baskısından kaçan Müslümanlar, Sultan Abdülaziz tarafından buralara yerleştirilmiş ve bu bölgede Müslümanlar çoğunlukta olmuştur. Bu sebeple de bölgenin adı Aziziye olarak değiştirilmiştir.⁴⁴

Dedesi İstanbul'da görev yaparken Sıdika adında Üsküdarlı bir kızla evlenmiştir.⁴⁵ Bu evlilikten beş çocukları olmuştur. Bu çocuklardan biri de Aliya İzzetbegoviç'in babası Mustafa İzzetbegoviç'tir. Bosanski Samac'ta ticaret ile uğraşan Mustafa İzzetbegoviç, ilk eşinin ölümünden sonra ikinci evliliğini yapmıştır. İlk evliliğinden iki erkek çocuğu olmuştur. İkinci evliliğinden de üç kız iki erkek olmak üzere beş çocuğu olmuştur. Aliya İzzetbegoviç, babasının ikinci evliliğinden dünyaya gelmiştir. Aliya İzzetbegoviç, babasının Türkçeyi biraz anladığını fakat konuşmadığını, annesinin ise hiç Türkçe bilmediğini ve konuşmalardan dışlanmış hissedip rahatsız olduğunu hatırlamaktadır.⁴⁶

Aliya İzzetbegoviç'in babası I. Dünya Savaşı'nda Piava'daki İtalyan cephesinde ağır yaralanmış ve bu sebeple bir çeşit felç olmuştur. Hayatının son on yılını yatağa bağlı

⁴³ Bk. R. İhsan Eliaçık, *Aliya İzzetbegoviç*, 4. baskı (İstanbul: İlke Yayıncılık, 2012), 22-23.

⁴⁴ Faruk Karaarslan, “Aliya İzzetbegoviç'in Hayatı ve Bosna Mücadelesi”, *Aliya İzzetbegoviç: Özgürlük Mücadelecisi ve İslam Düşünürü*, ed. Mahmut Hakkı Akın, Faruk Karaarslan (İstanbul: Pınar Yayınları, 2018), 19.

⁴⁵ Bk. Mahmut Hakkı Akın, *Çağa İz Bırakan Önderler: Aliya İzzetbegoviç* (İstanbul: İlke Yayıncılık, 2017), 10.

⁴⁶ Bk. Aliya İzzetbegoviç, *II. Endülüs'e Geçit Vermeyen Bilge Adam Aliya İzzetbegoviç*, 19.

geçirmek zorunda kalmıştır. Aliya İzzetbegoviç, babasının hastalığından dolayı çocukluğunun üzüntü içinde geçtiğini ifade etmektedir.⁴⁷ Aliya İzzetbegoviç iki yaşındayken Aziziye bölgesinin Hırvat milliyetçiler tarafından işgal edilmesi ve babasının işlerinin kötüye gitmesi sebebiyle Saraybosna'ya göçmüşlerdir. İzzetbegoviç'in çocukluk ve gençlik yıllarının çoğu burada geçmiştir. Bir yıl Kur'an kursuna gittikten sonra Saraybosna'nın en meşhur lisesi olan İlk Erkek Lisesi / Genel Lise'ye kaydolmuştur. Hukuk derecesini de Saraybosna'da almıştır. Eğitimine Fennî Ziraat okuyarak başlamış fakat üçüncü yılında Hukuk alanına geçmiştir.⁴⁸

Lise yıllarında çok iyi ile çok kötü öğrenci olmak arasında gidip gelmiştir. Lisenin üst sınıflarında okumayı yaşamına yerleştirmiştir. Bu dönemde ders çalışmak yerine sürekli okumayı tercih etmiştir. Daha on sekiz-on dokuz yaşlarında Avrupa felsefesinin temel metinlerini okumuştur. Spenger'in iki ciltlik *Batının Çöküşü*, Kant'ın *Saf Aklın Eleştirisi*, Bergson'un *Yaratıcı Evrim* isimli eserleri Aliya İzzetbegoviç'in üzerinde özel bir etki bırakmıştır. 1943 yılında İkinci Dünya Savaşı'nın ortalarına denk gelen zamanda liseden mezun olmuştur.⁴⁹ Lise diploma sınavlarını verdikten sonra askerlik zamanı gelmesine rağmen askerlik yapmaktan kaçmıştır. Çünkü o zamanlar Saraybosna'da iktidarda Nazi yanlısı Ustaşalar vardır. Ustaşalar, Hırvat milliyetçilerden oluşuyordu. Aliya İzzetbegoviç de faşist bir yönetim altında askerlik yapmayı kabul etmemiştir. Bu kararında henüz lise yıllarında üye olduğu Genç Müslümanlar (Mladi Müslimani) Teşkilatı'nın da etkisi vardır.⁵⁰

2.2. Genç Müslümanlar Teşkilatı (Mladi Müslimani) ile Tanışması ve İlk Mahkûmiyeti

Müslümanlar, Osmanlı döneminden sonra Bosna-Hersek'te her zaman hakkıyla temsil edilme ve teşkilatlanma sorunu yaşamışlardır. Bunun bedelini de çok ağır bir şekilde ödemişlerdir. Buna örnek olarak Mehmet Spaho'yu verebiliriz. Yugoslavya Krallığı zamanında Müslümanların nüfus bakımından çok oldukları halde yönetimde temsil edilmemeleri nedeniyle Mehmet Spaho, Yugoslavya Müslümanlar Teşkilatı'nı kurmuştur. Bu teşkilatı kurmasıyla da bölgedeki Müslümanların önderi haline gelmiştir. Mehmet Spaho'nun 1939 yılında bir Sırp tarafından öldürülmesiyle Müslümanlar lidersiz kalmıştır. Bu esnada Müslümanlar üzerindeki baskılar artarak devam etmiştir. Böyle bir ortamda birkaç üniversite ve lise öğrencisi toplanarak Müslümanların durumu hakkında konuşmaya ve fikir yürütmeye başlamıştır.

⁴⁷ Bk. İzzetbegoviç, *II. Endülüs*, 20.

⁴⁸ Bk. İzzetbegoviç, *II. Endülüs*, 19.

⁴⁹ Bk. İzzetbegoviç, *II. Endülüs*, 21.

⁵⁰ Bk. Karaarslan, "Aliya İzzetbegoviç'in Hayatı", 20.

Aliya İzzetbegoviç lise ikinci sınıfta yani o zamanın altıncı sınıftayken Belgrad Üniversitesi'nde okuyan bir grup öğrenci ile tanışmıştır. Daha sonra aralarına birkaç Erkek Lisesi öğrencisi daha katılmış ve bu grup arada toplanıp sohbetler yapmaya başlamıştır. Yükseköğrenim öğrencileri grubu ve lise öğrencileri grubu olmak üzere iki tane grup bulunmaktadır. İşte Aliya İzzetbegoviç bu grupla 1940 yılının Aralık ayında yapılan toplantısına giderek tanışmıştır. Ocak ve Şubat ayları boyunca devam eden bir dizi toplantılarda konular daha çok İslam ve Müslümanların problemleri olmuştur.⁵¹ Genç Müslümanlar Teşkilatı'nda konuların geleneksel İslam anlayışı dışında tartışılması Aliya İzzetbegoviç'in ilgisini çekmiştir. İslam adına daha önce duymadığı ve okumadığı şeyler onun bu gruba katılmasını sağlayan önemli sebeplerdir.⁵² İzzetbegoviç'e göre, bu teşkilattaki insanların düşüncesi spesifik bakış tarzıdır. Bu da Batı Hristiyan dünyasının İslam'a karşı son zamanlarda geliştirdiği ve İslam'ı olumsuz gösteren yazarların bakış açısıdır. Oryantalistlerin ortaya çıkardığı bu yeni düşünce tarzındaki yanlışlıkları tarihçiler düzeltmeye çalışmış fakat yine de tam dengeli bir şekle koyamamışlardır. İslam hakkında olumsuz bir anlayış ortaya çıkmıştır. Genç Müslümanlar Teşkilatı da bu olumsuzlukları ve yanlış anlaşılmaları yok etmek için uğraşmıştır. Bu gayretle kaynak toplamaya çalışmış, bulamadıkları yerde de kendileri bir şeyler yazmaya uğraşmışlardır. Özellikle Aliya Metiljeviç'in *Gerçekler Işığında İslam*, Osman Nuri Hadziç'in *Muhammed ve Kur'an* isimli eserlerini büyük bir şevkle okumuşlardır.⁵³

1941 yılının Mart ayı sonlarına doğru, Yugoslavya işgal edilmeden önce Genç Müslümanlar Teşkilatı'nın kuruluş toplantısı yapılmıştır. Fakat sonrasında resmî işlemler tamamlanamadığından şekli olarak varlığını sürdürememiştir. İşgalle birlikte Ustaşalar dönemi gelmiş ve Ustaşa Gençliği bütün öğrencileri kendi toplantılarına ve faaliyetlerine zorla dâhil etmeye çalışmıştır. Bu faaliyetlere katılmak istemediklerinden Aliya İzzetbegoviç ve arkadaşları grup halinde kaçmaya başlamışlardır. Genç Müslümanlar Teşkilatı aynı zamanda anti-faşist olduğundan, Ustaşa Gençliği bu teşkilatı kendileri için bir tehdit unsuru olarak görmemişlerdir. Fakat kendileri ile aynı düşüncede olmadıklarını da hissetmeye başlamışlardır.⁵⁴

Geçen süre zarfında Aliya İzzetbegoviç'in çevresi genişlemiştir. 1941 yılının Mart ayında 50 kişinin katılımıyla Genç Müslümanlar Teşkilatı'nın kuruluş toplantısı yapılmıştır.

⁵¹ Bk. Aliya İzzetbegoviç, *Geleceği Yenilemek*, thk. Asım Öz (İstanbul: Pınar Yayınları, 2018), 30.

⁵² Bk. Akın, *Çağa İz Bırakan Önderler*, 14.

⁵³ Bk. İzzetbegoviç, *Geleceği Yenilemek*, 31.

⁵⁴ Bk. İzzetbegoviç, *Geleceği Yenilemek*, 33.

Bu toplantıdan on beş gün sonra İkinci Dünya Savaşı'nın çıkmasıyla yapılması gereken resmî işlemler tamamlanamamıştır. Fakat bu toplantı, Müslümanların ileriye dönük olarak nasıl bir yol izlemesi gerektiği konusunda aydınlatıcı olmuştur. İşgal ve savaş yıllarında resmî bir teşkilatta bulunmamak sakıncalı bir durumdur ve bu yüzden Genç Müslümanlar Teşkilatı, hocalardan ve din adamlarından oluşan “El-Hidaye” cemiyeti ile anlaşma yapmak durumunda kalmıştır. Bir nevi onun koruması altına girmiştir. Aliya İzzetbegoviç ise bu durumdan rahatsız olmuştur. Çünkü ona göre din adamları dini yanlış yorumlamaktan onun özünü göz ardı etmektedir, hocalık ve şeyhlik gibi ayrı bir toplumsal sınıf olmamalıdır. El-Hidaye hocaları onların radikalizmine uymamaktadır. Genç Müslümanlar Teşkilatı'nın aktif ve heyecanlı gençlerden oluşmasına karşılık, El-Hidaye çok pasif ve uyuşuk bir haldedir. Bu düşünceler ile Aliya İzzetbegoviç, Genç Müslümanlar Teşkilatında pasif bir konumda kalmıştır.⁵⁵

Askerlik yapmaktan kaçan Aliya İzzetbegoviç 1944 yılı boyunca evinde gizlenmiştir. Askerlerin evi basmasından dolayı Posovina bölgesine kaçmış ve bir süre orada hayatını devam ettirmiştir. İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesiyle Saraybosna'ya dönen Aliya İzzetbegoviç, 1 Mart 1946'da kendisi gibi düşünen on dört kişiyle birlikte tutuklanmış ve kendisine üç yıl hapis cezası verilmiştir.⁵⁶ Bu, Genç Müslümanlar Teşkilatı'na yönelik tutuklamaların ilk dalgasıdır. Arkadaşı Hasan Cengiç, onun bu üç yıllık hapishane tecrübesi esnasında Genç Müslümanlar Teşkilatı üyesi olarak değil; antikomünist bir rejim karşıtı olarak kabul edildiğini söylemiştir.⁵⁷ Aliya İzzetbegoviç yirmi dört yaşında iken hapishaneden çıkmıştır. Bu onun ilk mahkûmiyeti olmuştur. İzzetbegoviç hapishaneden çıktığı sıralarda Genç Müslümanlar Teşkilatı'na yönelik operasyonlar artmıştır. 1950-1951 yılları arasında Genç Müslümanlar fiili olarak sona ermiştir. Ama bu tarihten sonra da Müslümanların yaptığı her çeşit faaliyete de Genç Müslümanlar zemin oluşturmuştur. Bosna'da ortaya çıkan siyasî ve fikrî akımların arkasında da bu teşkilat olmuştur. Demokratik Eylem Partisi (SDA)'nin kurucularının çoğunun önceden Genç Müslümanlar Teşkilatı'nda Aliya İzzetbegoviç ile bulunan kişilerdir. Teşkilat, komünizmin yıkılmasında önemli bir rol oynamıştır. Çünkü İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra komünist Yugoslavya yönetimine karşı en organize ve en güçlü hareket olmuştur. Aliya İzzetbegoviç'e göre, Genç Müslümanlar Teşkilatı ile hesaplaşma çok zorlu olmuştur.⁵⁸ Aliya, on sekiz yaşından beri tanıdığı Halide Hanım ile

⁵⁵ Bk. Akın, Mahmut Hakkı, *Çağa İz Bırakan Önderler*, 15.

⁵⁶ Bk. Karaaslan, “Aliya İzzetbegoviç'in Hayatı”, 20-21.

⁵⁷ Bk. Rahman Ademi - Mustafa Orçan, “İzzetbegoviç'in Hapishane Arkadaşı Hasan Cengiç'le Konuşma”, *Hece (Bilgemiz Aliya İzzetbegoviç Özel Sayısı)* 20/229 (Ocak 2016): 36.

⁵⁸ Bk. İzzetbegoviç, *Geleceği Yenilemek*, 55.

evlenmiştir.⁵⁹ Bu mutlu evliliğinden Leyla, Sabina ve Bakir adında üç çocuğu dünyaya gelmiştir.⁶⁰

Aliya İzzetbegoviç, hapisten çıktıktan sonra Hasan Biber'in aracılığıyla tekrar Genç Müslümanlar Teşkilatı'na katılmıştır. Hasan Biber, gizli olarak dağıtılan *Mücahit* dergisi için Aliya İzzetbegoviç'ten yazılar yazmasını istemiş ve o da kabul etmiştir. Aynı yıl içinde Hasan Biber tutuklanıp ölüme mahkûm edilmiş ve kurşuna dizilmiştir.⁶¹ Teşkilatın faaliyetlerini engellemek için yapılan yoğun tutuklamalar neticesinde 1951 yılının sonlarında Genç Müslümanlar Teşkilatı'na üye olanların çoğu hapsedilmiş, geriye kalanlar da saklanarak veya kaçarak kurtulmaya çalışmışlardır. Aliya İzzetbegoviç, Hukuk okumak istemesine rağmen babasının ve amcasının ısrarlarıyla Ziraat Fakültesi'ne yazılmıştır. Üç yıl sonra kendisine uygun olmadığını düşünerek burayı bırakıp Saraybosna Hukuk Fakültesi'ne kaydolmuş ve 1956 yılında buradan mezun olmuştur. Mezuniyetten sonra on yıl Karadağ'da bir hidroelektrik fabrikasının kuruluşunda çalışmış ve bu esnada İslam hakkında bazı makaleler yazmıştır. Fakat bu makalelerin birçoğunu yayınlama imkânı bulamamıştır. 1969 yılında da sonraki dönemlerde çok tanınacak olan yaklaşık kırk sayfayı bulan *İslam Deklarasyonu* adlı eserini yazmıştır. 1970 yılında bu metin, bütün Müslüman toplumlara İslamlaşma çağrısı yapan bir manifestodur. Bu metin sebebiyle de 1983 yılındaki Saraybosna Davası'nda yargılanmıştır. *İslam Deklarasyonu*, Müslüman toplumların ancak İslam'ın özüne döndükleri takdirde refaha ereceklerini; dinin özünde onlar için gerekli olan ilham, disiplin ve enerjiyi bulacaklarını; Batı'dan türeyen ideolojileri taklit etmenin ancak İslam dünyasının sömürgeleşmiş durumunu devam ettireceğini savunmuştur.⁶² Bu eser, Müslüman toplumların başlıca sorunlarını ele almıştır. *İslam Deklarasyonu*'ndan sonra Aliya İzzetbegoviç, *Doğu ve Batı Arasında İslam* adlı eserini yazmaya başlamıştır. 1946 yılından daha öncesinde hapse girmeden yazılmaya başlanan bu eser, Aliya İzzetbegoviç hapisteyken kardeşi Azra tarafından saklanmıştır. 1984 yılında İzzetbegoviç'in Kanadalı bir arkadaşı aracılığıyla ABD'de basılmıştır.

2.3. Saraybosna Davası ve İkinci Mahkûmiyeti

23 Mart 1983 tarihinde Aliya İzzetbegoviç de dâhil olmak üzere bir grup aydının tutuklanması ile başlayan Saraybosna davasını daha iyi anlayabilmek için komünist Yugoslavya'daki Müslümanların durumuna bakmak gerekir.

⁵⁹ Bk. Hüseyin Yorulmaz, "İzzetbegoviç Ailesinin Bilinmeyenleri", *Hece (Bilgemiz Aliya İzzetbegoviç Özel Sayısı)* 20/229 (Ocak 2016): 94.

⁶⁰ Bk. Akın, *Çağa İz Bırakan Önderler*, 17.

⁶¹ Bk. Aliya İzzetbegoviç, *Tarihe Tanıklığım*, 24-25.

⁶² Bk. Akın, *Çağa İz Bırakan Önderler*, 18.

Yugoslavya’da 1970’lerin başında Müslümanlar için ılımlı bir hava vardır. Bu durum 1979 yılında ortadan kalkmaya başlamıştır. 1979’da diktatör Josip Broz Tito “ruhban ulusalcılığı” ve “Panislamizm” düşüncelerini canlandırmaya yönelik girişimlere en sert şekilde müdahale etmek için iki Boşnak komünist lideri görevlendirmiştir. Bu arada Aliya İzzetbegoviç, yakın arkadaşı olan İslam alimi Hüseyin Efendi Cozo vesilesiyle *Takvim* isimli bir Müslüman gazetesinde *İslam Rönesansının Sorunları* başlıklı bir makale yazmış ve bu isimle kitap haline getirilmiştir.⁶³

23 Mart 1983 tarihinde Aliya İzzetbegoviç’in evine baskın düzenlenmiş; eşyaları, kitapları ve notları aranmıştır. Kendisi de tutuklanarak yüz günden fazla süren sorgulamalara maruz kalmıştır. O ve diğer Müslüman aydınlar “Yugoslavya Federal Cumhuriyetine karşı İslam Devleti kurmaya çalışmak ve bu amaçla halkı kışkırtmakla” suçlanmışlardır. Bu suçlamalarda yalancı şahitlik yapanların iddiaları dikkate alınmıştır. Ayrıca delil olarak da İzzetbegoviç’in kaleme aldığı *İslam Rönesansının Sorunları* ve *İslam Deklarasyonu* eserleri gösterilmiştir. Aliya İzzetbegoviç bu tarihte elli sekiz yaşındadır. 1983 yılı Kasım ayında on dört yıl hapsedilmek üzere Foça’ya gönderilmiştir. Bu hapisanede idamlık olan cinayet suçlarının ve canilerin bulunduğu bölüme konulmuştur. Bu dönemde aynı koğuştan paylaştığı mahkûmların isteği üzerine, onlara durumları ve yargılama süreçleri hakkında yardımda bulunmuştur. Aliya İzzetbegoviç mahkûmların hikâyelerini dinleyerek onları hukuki konularda yönlendirmiştir. Bu durum onun farklı hayatları tanınmasını ve hayata farklı pencerelerden bakmasını sağlamıştır. Hapishanenin ağır şartlarına ve çalışma ortamına alışmaya başlayan Aliya İzzetbegoviç çeşitli konularda notlar tutmuştur. Bu notları küçük kâğıtlara ve okunaksız bir şekilde yazmıştır. Hapishanede sakladığı bu notlar 1999 yılında *Özgürlüğe Kaçışım* adıyla kalıcı bir eser haline getirilmiştir.⁶⁴

Aliya İzzetbegoviç’in hapishanede umutsuzluğa düştüğü zamanlarda çocuklarından gelen mektuplar umutlarını yeşertmeye yardımcı olmuştur. Bunlar haricinde ailesi ve Bosnalı bir grup entelektüel tarafından İzzetbegoviç’in tutukluluğunun sona ermesi veya kısaltılması için yazılan mektuplar vardır. Bunlar kamuoyu oluşturmayı hedeflemiş ve bunu başarmıştır. İzzetbegoviç’in mahkûmiyeti on dört yıldan on iki yıla düşürülmüştür. Aliya İzzetbegoviç, mahkemenin usulsüzlüğüne yönelik otuz sayfalık bir metni, hapis kararının düzeltilmesi için Federal mahkemeye sunmuştur. Bu metnin bazı bağımsız medya organları ve uluslararası insan hakları örgütleri tarafından takibinin yapılması neticesinde de on iki yıl olan hapis

⁶³ Bk. İzzetbegoviç, *Tarihe Tanıklığım*, 33-34.

⁶⁴ Bk. İzzetbegoviç, *Tarihe Tanıklığım*, 55-56.

cezası dokuz yıla düşürülmüştür. Toplamda beş yıl sekiz ay mahkûmiyetin sonunda 25 Kasım 1988'de özgürlüğüne kavuşmuştur. 1990 yılında cumhurbaşkanı olarak seçildiğinde, kendisini hapse attıranlara ne yapacağı merak konusu olmuştur. İzzetbegoviç kin ve intikam peşinde olmamış, o kişiler hayatlarına her zamanki gibi devam etmişlerdir.⁶⁵

2.4. Cumhurbaşkanlığı ve Bosna Savaşı

1989'da Berlin Duvarı'nın yıkılmasıyla komünizmin çözülmeye başlaması, komünist bir rejimle yönetilen Yugoslavya'yı da etkilemiştir. Sonrasında sosyalist blok hızla dağılmaya başlamış ve Yugoslavya'da parçalanma söz konusu olmuştur. Yeni kurulacak düzende Müslümanların durumunun ne olacağı sorusu Aliya İzzetbegoviç'in üzerinde kafa yorduğu soruların başında yer almaktadır. Bu kargaşa içerisinde Müslümanların temsil olanağı bulamamaktan dolayı savrulduğunu gören İzzetbegoviç ve arkadaşları Müslüman halkı bir araya getirmek amacıyla siyasi bir parti kurmaya karar vermişlerdir. Demokratik Eylem Partisi (Boşnakça: Stranka Demokratske Akcije), kısaltılmış haliyle SDA 27 Mart 1990 tarihinde Saraybosna'da düzenlenen bir basın toplantısıyla resmen kurulmuş ve Aliya İzzetbegoviç partinin genel başkanı olmuştur. 1990 yılının Mayıs ayında SDA kurucular kurulu toplantısı düzenlemiştir. Aliya İzzetbegoviç, açılış konuşmasına besmele çekerek başlamış ve böylelikle Allah'ın yardımını isteyen bir dua ettiğini ve besmeleyi dini hürriyetin bir işareti olarak gördüğünü belirtmiştir. O tarihe kadar herhangi bir dini ibareyi kamusal bir alanda dile getirmek hayal bile edilemeyecek bir durumdur.⁶⁶ Partiye amblem olarak üzerine hilal ve yıldızın bulunduğu Endülüs Müslümanlarından alınma sembolü seçmişlerdir. Aliya İzzetbegoviç bunu şöyle anlatır: "SDA bayrağının desenini, içinde Endülüs Müslümanlarının bayrağı olduğunu söyleyen yazılar bulunan bir fotoğrafın yer aldığı eski bir albümden aldık. Avrupalı Müslümanlar olarak bizim için hiçbir şey bu bayrağı benimsemekten daha mantıklı olamazdı. İnsanlar bunu hararetle benimsediler ve sonraları şehit düşen askerlerin tabutlarına örttüler. Devletin bağımsızlığını ilan ettiğimizde beyaz bir zemin üzerinde zambak şekli yeni bir Bosna bayrağı olarak tasarlandı. Kimliğimizin hilal ve çiçeklerden daha masum bir simgesini bulabilir miydik bilmiyorum."⁶⁷ Vakit kaybetmeden çalışmalarına başlayan parti 1990 yılının Kasım ayında yapılan seçimlerden zaferle çıkmıştır. Bu sıralarda Sırpların başına "Büyük Sırbistan" hayalleri kuran aşırı milliyetçi Slobodan Miloseviç'in gelmesi ve Alman faşizminin bölgede kurduğu Ustaşaların iktidarda kalmasını isteyen Franjo Tudjman'ın Hırvatistan'ın başına geçmesi bunlarla anlaşmayı olanaksız hale getirmiştir.

⁶⁵ Bk. İzzetbegoviç, *Tarihe Tanıklığım*, 66.

⁶⁶ Bk. İzzetbegoviç, *II. Endülüs*, 69.

⁶⁷ Bk. İzzetbegoviç, *II. Endülüs*, 74.

25 Haziran 1991 yılında Slovenya ve Hırvatistan Yugoslavya'dan ayrılarak bağımsızlıklarını ilan etmişlerdir. 15 Ocak 1992 tarihinde de Avrupa devletleri bu iki devletin bağımsızlıklarını tanımıştır. Bosna-Hersek ve Makedonya'nın bağımsızlıkları ise referanduma bırakılmıştır. Bu referandumu hem Yugoslavya'nın devamı niteliğindeki Sırbistan yönetimi hem de Bosna-Hersek parlamentosundaki Sırlar istememiştir. Böyle bir referandumun yapılması halinde Müslümanların yok olacağı tehditleri sürekli tekrar edilmiştir. 1989 yılında I. Kosova savaşının 600. Yıl dönümünde Büyük Sırbistan kurma yeminleri eden Sırp siyasetçiler Osmanlının kalıntıları olarak gördükleri ve Müslüman olmalarından dolayı Türk olarak isimlendirdikleri Boşnakları yok etmek için harekete geçmeyi beklemişlerdir. Bosna-Hersek'in bağımsızlığı için yapılacak referandum Sırp milliyetçilerine aradıkları fırsatı vermiştir. Böylelikle Bosna-Hersek'i işgal etme tehditlerine başlamışlardır. Buna rağmen yapılan referanduma katılanların %99'u bağımsız bir devlet olma yönünde oylarını kullanmış ve Bosna-Hersek, Avrupa ülkeleri tarafından bağımsız bir devlet olarak tanınmıştır.⁶⁸ Ancak bu referandum Bosna-Hersek'te yaşayanlar ve özellikle de Müslümanlar için hürriyetin ilanı olurken diğer taraftan da uzun yıllar sürecek olan ve birçok dramın yaşanmasına sebep olan Bosna Savaşı'nın da başlangıcı olmuştur. Bosna-Hersek'in bağımsızlığını ilan ettiği tarih 3 Mart 1992'dir.⁶⁹

Bağımsızlığın akabinde Bosna Savaşı başlamış ve Sırlar örgütlü bir şekilde saldırıya geçmiştir. 1991 yılında Birleşmiş Milletler Genel Konseyi, Yugoslavya'nın tamamına silah ambargosu uygulama kararı almıştır. Bu karar büyük ve düzenli bir ordusu olan Sırbistan'ı hiçbir şekilde etkilemezken Bosna-Hersek'i derinden vurmuştur. Bu yüzden Aliya İzzetbegoviç savaşın başladığı ilk dönemde yaşananların asla bir savaş olarak kabul edilemeyeceğini bunun bir şehir katliamı olduğunu savunmuştur.⁷⁰ “İkinci Dünya Savaşındaki Nazi toplama kamplarından elli yıl sonra Avrupa yeniden toplama kamplarına sahne olmuş ve 1992'nin Temmuz ayında bütün Bosna-Hersek'te 94 toplama kampı kurulmuştur. 42 aydan fazla süren Saraybosna kuşatmasında 1.300'ü çocuk olmak üzere toplam 10.000'den fazla insanın öldürüldüğü ve 70.000 civarında insanın da yaralandığı tahmin edilmektedir.⁷¹ Aynı önemde çeşitli grupların katılmasıyla oluşturulan Bosna ordusunda beş kişiye bir tüfek düşmüştür. Savaşın üçüncü yılında yani 1994'te bütün Bosna'da 200.000 insan öldürülmüş ve en az 600.000 insan vatanlarından sürülmüştür. 800 cami yıkılmış ve yüzlerce yerleşim birimi

⁶⁸ Bk. Karaaslan, “Aliya İzzetbegoviç'in Hayatı” 26.

⁶⁹ Bk. Akın, *Çağa İz Bırakan Önderler*, 27.

⁷⁰ Bk. İzzetbegoviç, *Geleceği Yenilemek*, 87.

⁷¹ Bk. İzzetbegoviç, *Tarihe Tanıklığım*, 144-150.

yok edilmiştir.⁷² 2 Mayıs 1992’de Aliya İzzetbegoviç’in Bosna-Hersek ile ilgili konferans için gittiği Lizbon dönüşünde Sırp askerleri onu tutuklamıştır. Hem sekreteri hem de tercümanı olarak yanında bulunan kızı da Aliya İzzetbegoviç’le beraber tutuklanarak farklı bir odaya götürülmüştür. İzzetbegoviç, kızı için çok endişelendiğinden dolayı sabaha kadar gözünü kırpmamıştır. O günden beri de hiç korkmadığını söylemiştir. 5 Mayıs Günü öğleden sonra Bosnalılar tarafından Saraybosna’da tutuklanan General Kukanjaz ile mübadele girişiminde bulunulmuştur.⁷³ Böylelikle Aliya İzzetbegoviç ve kızı serbest bırakılmıştır.

Aliya İzzetbegoviç XX. yy’da, Avrupa’nın ortasında böyle bir dram yaşanacağını hiç düşünmemiştir. Üstelik bu dram tüm dünyanın gözleri önünde yaşanmıştır. Bosna savaşı esnasında Aliya İzzetbegoviç hem cephede mücadele etmeye çalışmış hem de uluslararası diplomasi kanallarıyla çözümler bulmak için uğraşmıştır. Bu dönemde İzzetbegoviç’in savaşta bile ahlaklı bir mücadele verme noktasında çok titiz davrandığını ve düşmanlarının dahi saygısını kazandığı bilinmektedir.⁷⁴ 1993 yılının başlarında Aliya İzzetbegoviç’in diplomatik girişimleri sonucunda Avrupa ülkeleri bir uzlaşma planı hazırlamıştır. Müslümanlara, Sırlara ve Hırvatlara aralarındaki savaşı bitirmeleri için çağrı yapmıştır. Vance-Owen Planı adı verilen bu metin, Bosna-Hersek’in on farklı eyalete bölünmesini ve bu eyaletlerin Müslümanlar, Sırlar, Hırvatlar arasında üçer üçer paylaşılmasını amaçlıyordu. Kalan bir eyalet de (Saraybosna) üç etnik grubun kontrolü altında olacaktı. Vance-Owen Planı için referandum yapılmış ve Sırların %95’inin kabul etmemesi ile uygulanamamıştır. Bu nedenle de iç savaş devam etmiştir. Savaşı bitirmeye yönelik bir diğer girişim de Tudjman ve Miloseviç tarafından gelmiştir. Aliya İzzetbegoviç bunlarla Cenevre’de bir toplantı yapmıştır. Bu toplantının sonunda Tudjman ve Miloseviç; Bosna-Hersek’in üçe ayrılarak %50’sinin Sırlara, %30’unun Hırvatlara ve %20’sinin Müslümanlara verilmesini öngörmüştür. Aliya İzzetbegoviç’e de böyle bir antlaşmanın son şansı olduğunu ifade etmişlerdir. İzzetbegoviç bu antlaşmayı imzalamayacağını söylemiştir. Daha sonra Hırvatistan ve Sırbistan kendi aralarında anlaşarak savaşı sürdürmüşlerdir.⁷⁵

2.5. Dayton Antlaşması ve Vefatı

Aliya İzzetbegoviç Avrupa’nın en büyük ordularından birisine karşı halkını silahlandırarak düzenli bir ordu oluşturmuştur. Savaş başladığında Sırların sadece iki hafta

⁷² Bk. Aliya İzzetbegoviç, *Konuşmalar*, trc. Fatma Altun, Rifat Ahmetoğlu, 10. Baskı, (İstanbul: Klasik Yayınları, 2008), 74.

⁷³ Bk. İzzetbegoviç, *Geleceği Yenilemek*, 83.

⁷⁴ Bk. Akın, Mahmut Hakkı, “Aliya İzzetbegoviç ve Savaş Ahlâkı”, *Aliya İzzetbegoviç: Özgürlük Mücadelecisi ve İslam Düşünürü*, thk. Mahmut Hakkı Akın, Faruk Karaarslan, 3. Baskı (İstanbul: Pınar Yayınları, 2018), 122.

⁷⁵ Bk. Karaarslan, “Aliya İzzetbegoviç’in Hayatı”, 39.

içinde Bosna-Hersek'i ele geçireceği tahmin edilmiştir. Buna rağmen savaş 1995 yılında fiilen sona ermiştir ki bu bize Bosna-Hersek'teki azimli mücadelenin boyutunu gösterir. Aynı yılın Kasım ayında Aliya İzzetbegoviç daha fazla insan kaybı olmaması için anlaşma masasına oturma teklifini kabul etmek durumunda kalmıştır. Bu durumu şöyle ifade etmiştir: “12 Ekim’de güven mektubunu birkaç gün önce sunmuş olan yeni Amerikan Büyükelçisi John Menzies tarafından ziyaret edildim. Amerika’dan ateşkese uyuması gerektiği konusunda bir uyarı geldi bana. General Deliç gerekli emirleri vermişti. Ama Krajina’daki çatışmalar durmadı. Banya Luka’nın düşmek üzere olduğuna dair –çoğu temelsiz- haberler geliyordu. Yüzlerce Sırp mülteci Posavina koridorundan Sırbistan’a doğru akın etti. Bu mülteci dalgasıyla karşılaşan Karadziç ile Mladiç’in eleştirileriyle baskı altında kalan Miloseviç, çatışmaya doğrudan müdahil olmakla tehdit etti. Kızgın ve hayal kırıklığına uğramış mülteci dalgası, kendi rejimi için yeni bir tehditti. İki yada üç Sırp tümeni Karadziç’in askerleri yanında savaşa girmekten söz etti. Buna inanmadım ama Amerika inandı. Büyükelçi Menzies bana tekrar geldi; ciddi bir ses tonuyla, eğer askerlerimiz durmazsa NATO hava güçlerinin onları vuracağı mesajını ilettiler. Bunun ciddi bir tehdit olduğunu ve yerine getirileceğini belirtti. Telgraf ya da telefonla emirler makul olmadığından General Deliç’ten hemen Krajina’ya gitmesini ve ateşkes kararını uygulamasını istedim. Çatışmalara nihayetinde 13 Ekim’de son verildi. Bir gün önce Sanski Most’u, bu savaşta kurtarılan son kasabayı ele geçirmiştik. Ve böylece savaş 1280 gün sonra sona erdi. Beşeri ve maddi kayıpları korkunçtu. Önümüzde acı verici barış görüşmeleri vardı.”⁷⁶

1995 yılında Bosna Savaşı Müslümanların lehine dönmüştür. Ağustos sonunda NATO güçleri Sırp mevzilerini bombalamış ve Sırpların hâkimiyetindeki bazı şehirler askeri harekâtla geri alınmıştır. Bosna Savaşını bitiren Dayton Antlaşması, Aliya İzzetbegoviç’in en zor kararlarından biridir. Aliya İzzetbegoviç’e göre, Batı’nın Bosnalılara askeri ambargo koyması Bosnalıların kendini savunmasını zorlaştırmıştır. Eğer silahları olsaydı zaferi zaten kazanacaklardır. Zira motive olmuş askerî birlikleri vardır.⁷⁷ Dayton Antlaşması’nda adaleti sağlama gibi bir kaygı hiç olmamıştır. Bu antlaşma mazlum olanın zalim karşısında yine haksızlığa uğraması gibi bir sonuç ortaya çıkarmıştır. Savaşı ortadan kaldırmak dışında neredeyse hiçbir olumlu tarafı yoktur. Bosna-Hersek sorunu çözülmediği gibi Dayton’un getirdiği ağır şartlar sebebiyle devletin işleyişiyle ilgili ciddi sorunlar ortaya çıkmıştır.⁷⁸ Bu gün Bosna-Hersek, Dayton Antlaşması ile karmakarışık bir duyguya sahiptir. Tudjman

⁷⁶ Bk. İzzetbegoviç, *II. Endülüs*, 223-224.

⁷⁷ Bk. İzzetbegoviç, *Geleceği Yenilemek*, 96-97.

⁷⁸ Bk. İzzetbegoviç, *Geleceği Yenilemek*, 122.

Miloseviç ve İzzetbegoviç'in imzalarının bulunduğu bu antlaşmaya göre Bosna-Hersek iki özerk bölgeye ayrılmıştır. Bosna-Hersek'in %49'unu oluşturan özerk bölgelerden birisi Sırbistan kontrolüne bırakılırken %51'lik diğer kısmı Hırvatların ve Boşnakların kontrolüne bırakılmıştır. Böylelikle taraflar Bosna-Hersek Devleti'nin altında Sırp Federasyonu ve Bosna-Hersek Federasyonu olmak üzere iki bağımsız bölgede yaşamaya razı olmuşlardır. Görüldüğü gibi bu antlaşmada isteğine en çok yaklaşan taraf Sırbistan olmuştur. Müslümanlar ise zorunlu olarak kabul etmek durumunda kalmışlardır.⁷⁹ Antlaşmanın gerçekleştiği yılın Temmuz ayında Birleşmiş Milletlerin güvenli bölge ilan ederek silah ambargosu uyguladığı Srebrenitsa bölgesinde Avrupa'nın hukuki açıdan belgelenmiş ilk soykırımı yapılmıştır. Yugoslavya ordusundan kalan silahlar ellerinde olduğu için ambargodan etkilenmeyen Miladiç önderliğindeki Sırp ordusu, bu bölgede Müslümanlara beş gün boyunca soykırım yapmıştır. Bu olay dört yüz kişiden oluşan Hollandalı Barış Gücü'ne rağmen gerçekleştirilmiştir. Resmi rakamlara göre 8.372, gayri resmi rakamlara göre yaklaşık 12.000 insan öldürülmüştür. Srebrenitsa katliamı Birleşmiş Milletlerin yoğun ihmalinin olduğunun kanıtlanmasıyla Hitler'in Yahudilere uyguladığı Nazi soykırımından sonra Avrupa'nın en büyük katliamı olarak tarihe yazılmıştır.⁸⁰

1992-1995 yılları arasında gerçekleşen Bosna Savaşı'nda Müslümanlar birçok yönden büyük kayıplar vermiştir. Hiç kimse Avrupalı devletlerin XX. yüzyılda Avrupa'nın ortasında gerçekleştirilen bir soykırımı göz yumacağını tahmin etmemiştir. Savaş zamanında Kızıl Haç Örgütü'nün verilerin göre; 200.000'i Müslüman olmak üzere toplamda 300.000 insan öldürülmüş, 2.000.000 insan Bosna-Hersek'ten sürgün edilmiştir.⁸¹

Aliya İzzetbegoviç savaş bittikten sonra bazen istifa etmeyi düşündüğünü fakat bunu yapamadığını ifade etmiştir. 2000 yılında, 75 yaşındayken cumhurbaşkanlığından istifa etme kararını vermiş ve bunu bir basın toplantısıyla kamuoyuna duyurmuştur. Sağlık sorunları sebebiyle cumhurbaşkanlığı görevinden kendi isteğiyle ayrılıp 2003 yılına kadar ailesiyle birlikte mütevazı bir apartman dairesinde yaşamıştır.

Aliya İzzetbegoviç 19 Ekim 2003 tarihinde ebedi hayata geçmiştir. Naaşı on binlerce Müslüman tarafından Saraybosna'da bulunan Kovaçi Şehitler Mezarlığı'na tekbirler eşliğinde

⁷⁹ Bk. Karaaslan, Faruk, "Aliya İzzetbegoviç'in Hayatı", 40.

⁸⁰ Bk. Aydın Ünal, "Srebrenitsa: Modern Çağın Kerbelası", *Tezkire* 1/42 (2006): 162-165.

⁸¹ Bk. Karaaslan, "Aliya İzzetbegoviç'in Hayatı", 40.

defnedilmiştir. Kendisine çok sade ve mütevazı bir mezar yapılmıştır. Mezar taşına kendi isminden önce “Allah’ın kulu” anlamına gelen Arapça “Abdullah” yazısı işlenmiştir.⁸²

3. Aliya İzzetbegoviç’in Eserleri

Aliya İzzetbegoviç’in entelektüel kimliğini ve kapsamlı felsefesini anlayabilmek için kendisi hakkında başkaları tarafından yazılmış kitaplar, makaleler ve bildirilerin yanı sıra yapılmış konferans, röportaj ve belgeseller de bulunmaktadır. Tespit edebildiğimiz kadarıyla İzzetbegoviç’in şahsına ait olan ve Türkçeye tercüme edilmiş sekiz eseri bulunmaktadır. Bütün eserleri Türkçeye çevrilmiştir. Bunlar: “İslami Yeniden Doğuşun Sorunları (1967)”, “İslam Deklarasyonu (1970)”, “Doğu Batı Arasında İslam(1980)”, “Köle Olmayacağız (1990)”, “Özgürlüğe Kaçışım-Zindandan Notlar (1998)” , “Konuşmalar (2001)”, “Tarihe Tanıklığım (2001)” ve “Geleceği Yenilemek (2017)” isimli eserlerdir.

3.1. İslami Yeniden Doğuşun Sorunları

Aliya İzzetbegoviç’in farklı konularda gördüğü problemleri parça parça ele aldığı bir eserdir. Müslüman toplumların neden geri kaldığını açık bir biçimde gözler önüne serip akla uygun çözümler getirmiştir. Ayrıca İzzetbegoviç bu eserde Batı dünyasının İslam’a yönelttiği eleştirilere yerinde cevaplar vermiştir.⁸³ *İslam Deklarasyonu* daha önce bu kitabın içinde müstakil bir bölümken daha sonra ayrı bir eser olarak basılmıştır.

İzzetbegoviç; İslam dinini, çağdaşlığı, aileyi, kadını ve genel olarak Müslümanların sorunların ele alıp onlar ile ilgili reçeteler sunduğu bu eserde saptadığı sorunlara dikkat çekmek istemiştir. Yazarın İslam’a bakış açısını, onu yorumlamasını ve gördüğü problemlere İslami olarak önerdiği akılcı çözümleri bu kitapta görmek mümkündür.

3.2. İslam Deklarasyonu

Aliya İzzetbegoviç’in Yugoslavya’daki karışık ortamda 1970 yılına kadar yazmış olduğu makalelerden oluşan eserdir. Fakat içerisinde Yugoslavya ile ilgili bir şey yazmamaktadır. Müslüman toplumların geri kalmışlığını İslam’ın özünden uzaklaşmış olmaya bağlayan yazar, bu eserinde tüm Müslümanlara “İslamlaşma ve yeniden diriliş” çağrısı yapmaktadır.⁸⁴ “XIX. yüzyılın sonlarından itibaren kendini göstermeye başlayan siyasal İslamcı söylemi yansıtan bir eser görünümündedir. Nitekim bu eserde o, bir yandan azınlık haklarının sağlanması gerektiğini söyleyerek otoriter rejimleri sert biçimde eleştirirken diğer

⁸² Bk. Akın, “Çağa İz Bırakan Önderler”, 34.

⁸³ Bk. Aliya İzzetbegoviç, *İslami Yeniden Doğuşun Sorunları*, trc. : Rahman Ademi, (İstanbul: Fide Yayınları, 2014).

⁸⁴ Bk. Aliya İzzetbegoviç, *İslam Deklarasyonu*, trc. Rahman Ademi, (İstanbul: Fide Yayınları, 2007).

yandan da Müslümanların eğitime önem verip özellikle kadının toplumsal konumunu güçlendirmeleri gerektiğini belirterek İslam'ın, bir kez daha hayatla buluşturulması gerektiğini vurgulamaktadır. Öte yandan İzzetbegoviç, savcının ileri sürdüğü Yugoslavya'yı parçalayıp İslami devlete dönüştürme iddiasından kaçındığından değil, ama aydın tavrını ortaya koymak adına, bu eserde dile getirdiği görüşlerin Yugoslavya ile sınırlandırılmasına karşı çıkmış ve İslam'ın bütün yeryüzüne hitap eden bir din ve medeniyet olduğunu savunmuştur.⁸⁵

Bu kitabın düşünce eksenini Aliya İzzetbegoviç'in gençlik zamanlarında katılmış olduğu Genç Müslümanlar Teşkilatı'nda yaptığı eser okumaları ve tartışmaları oluşturmuştur. Daha o yaşlardayken Müslümanlar için duyduğu kaygı, olgunluk yaşlarında kendisini müstakil bir kitap olarak açığa çıkarmıştır. Yugoslavya tarafından yönetime bir tehdit niteliğinde görülen bu eserin insanlara ulaşması yönetim tarafından engellenmeye çalışılmıştır. Çünkü İslam Deklarasyonu, İslami bir manifestodur ve tüm dünyadaki Müslüman toplumlara yönelik bir çağrıdır.

Rahman Ademi tarafından tercümesi yapılan bu eser Fide Yayınları tarafından yayımlanmıştır. Üç bölümden oluşmaktadır: “Müslüman Halkların Geri Kalmışlığı”, “İslami Düzen” ve “İslami Düzenin Bugünkü Sorunları”. Bu bölümler de kendi arasında alt başlıklara ayrılmış ve Aliya bu konuları sistemli bir şekilde ele almıştır.

İzzetbegoviç bu eserinde Avrupa düşünürlerine de atıfta bulunmuştur. Aristo, Bacon, Kopernik, J.J. Rousseau bunlardan sadece birkaçıdır. Avrupa düşünürlerine atıf yapılsa bile bu eser Kur'an temellidir. Masaya yatırılan her meselede Kur'an'ın yaklaşımı da ele alınmıştır. Bu nedenle genellikle ayetler kullanarak anlatım yapmış ve yeri geldiğinde ayetleri açıklamaktan geri durmamıştır. Avrupalı fikir adamlarına atıf yaptığı gibi İbn-i Rüşd, İbn-i Arabî, Muhammed Abduh, Cemaleddin Afgani gibi birçok Müslüman düşünürüne de atıf yapmıştır.

Bu eserin öne çıkan özelliklerinden birisi İslam dininin pratikte nasıl yaşanması gerektiğini Müslümanlara sunmasıdır. Zaten eserin hedefi Müslümanları geri kalmışlıktan ve pasiflikten kurtarmak olduğu için İzzetbegoviç, İslami düzen tezini sistematik bir biçimde ortaya koymuştur. Çünkü ona göre; Müslümanların bu durumlarının sebebi inançlarının ve eylemlerinin uyuşmaması, bunların bir arada olmaması, salih amel işlemenin göz ardı edilmesidir.

⁸⁵ Fatih Toktaş, “Yenilikçi Müslüman Düşünür Olarak Aliya İzzetbegoviç”, *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 44 (2016): 12.

Müslümanların gerileme sebeplerinin arasına muhafazakârları ve modernistleri de ekleyen Aliya, Müslümanların kayıtsızlığından da yakınmaktadır. Müslümanların kardeş olduğunu, bu bakımdan da birlik olmaları gerektiğini anlatmaktadır. Çalışma ve mücadele olmadan başarının mümkün olamayacağını kesin bir dille belirten İzzetbegoviç, kitabın son bölümünde İslami düzenin bugünkü sorunlarına değinmekte ve bu bağlamda Pakistan'ın durumuna göz atmaktadır. Yine bu eserde yazar Panislamizm ve ırkçılık, Hristiyanlık ve Yahudilik, kapitalizm ve sosyalizm kavramlarını ikili olarak ele almakta ve bunların arasındaki farklılıklara dikkat çekmektedir.

Alev Erkilet'e göre; *İslam Deklarasyonu* isimli eserin çıkardığı sonuçları genel olarak iki grupta toplayabiliriz: durum tespiti ve öneriler. Durum tespiti, Aliya İzzetbegoviç'in İslam'ı ne durumda gördüğü ve bize bunu ne şekilde aktardığı ile ilgili belirlemelerdir. Öneriler ise İslam dünyasının durumunun düzelmesi ve refaha kavuşup yükselmesi için neler yapılabileceğini bize anlatan kısımlardır. İzzetbegoviç durum tespiti olarak Müslüman halkların geri kalmışlığını ortaya koymuş ve buna iki nedenin yol açtığını söylemiştir. Bunlar iç ve dış nedenlerdir. İç sebep, İslam'ın yalnızca bir din yani bir takım ritüeller toplamı olarak görülmesidir. Ona göre İslam; durağan bir din değil, sosyal hayatın tam içinde bulunan ve onu düzeltip düzenlemeyi amaçlayan ayrıca ahirette mutluluğa ulaştırmanın yanında dünyada da mutluluğa ulaştıracak olan dindir. Onu sosyal hayattan çekip sadece ibadet ile sınırlandırmak Müslümanları geriye götürmüştür. Aliya İzzetbegoviç, dış sebep olarak da Moğol İstilasası'nı söylemiştir. Moğollar, İslam dünyasının tüm birikimlerini ve eserlerini yok etmiş böylece Müslümanları yüzlerce yıl geride bırakmışlardır. İzzetbegoviç, önerilerini durum tespitinin içinde vermiştir. Ona göre İslam'ın doğru anlaşılıp sosyal hayata geçirilmesi Müslümanları geri kalmaktan kurtaracaktır.⁸⁶

3.3. Doğu ve Batı Arasında İslam

Aliya İzzetbegoviç, Doğu ve Batı kültürünün arasında yetişmiştir. Dolayısıyla ikisine de içerden bakabilme imkânı bulmuştur. Böylelikle dini de sorgulamıştır. Bu kitabında İslam'ın "üçüncü yol" olduğunu anlatmıştır. İşte İslam buradaki; Doğu ile Batı, materyalizm ile ruhanilik arasındaki orta yoldur. İzzetbegoviç bu kitapta ikili kavramlar vermiş ve İslam'ın bunların orta yolu olduğunu birtakım örneklerle açıklamıştır. Aliya İzzetbegoviç, felsefi fikirlerini bu kitapta dile getirmiştir.⁸⁷ Batı dünyasının düalist düşünce biçimini özellikle eleştirmiştir. Komünist ve materyalist düşüncelerin işgal ettiği Doğunun karşısına, Hristiyan

⁸⁶ Bk. Karaarslan, *Entelektüel Üzerine Eleştirel Bir Çalışma Aliya İzzetbegoviç Örneği*, 51-52.

⁸⁷ Bk. Aliya İzzetbegoviç, *Doğu ve Batı Arasında İslam*, trc. Salih Şaban, (İstanbul: Nehir Yayınları, 2003).

ideolojilerinin hâkim olduğu Batıyı almıştır. İzzetbegoviç'in kitabın genelinde öne çıkarmak istediği, materyalizm-Hristiyanlık, materyalizm-idealizm ve materyalizm-ruhçuluk düalizmlerinin dünyayı böldüğü ve dünyaya sadece bu iki kutupla bakılmasının mümkün olmadığıdır. Buradan başlayarak da insanın varlığının bilimsel bulgularına kadar uzun ve derinlemesine bir araştırmaya gitmiştir.⁸⁸

Doğu ve Batı Arasında İslam isimli eser, ülkemizde 2003 yılında Nehir Yayınları tarafından ve Salih Şaban'ın çevirisi ile yayımlanmıştır. Ayrıca ilk defa 1984 yılında Aliya İzzetbegoviç hapisanedeyken Amerikalı bir yayımcı tarafından basılmıştır. İki bölümden oluşmaktadır: “Batı Düşüncesinin Temelleri” ve “İslam: İki Kutuplu Birlik”. Birinci bölüm kendi içinde altı başlığa ayrılmıştır. Bu alt başlıklarda, Tekâmül ve Yaratma, Kültür ve Uygarlık, Sanat Fenomeni, Ahlak, Kültür ve Tarih, Dram ve Ütopya konuları hakkında Batı düşünce tarzının kaynakları anlatılmaktadır. İkinci kısımda ise beş alt başlık bulunmaktadır: “Musa-İsa-Muhammed”, “İslam ve Din”, “Hukukun İslami Mahiyeti”, “Saf Din ve Saf Materyalizmin İmkânsızlığı”, “İslam'ın Dışında ‘Üçüncü Yol’”. Bu kısımda İslam'ın iki kutup arasında üçüncü bir seçenek olduğu, materyalizm ve maneviyatçılık arasında bir orta yol olduğu anlatılmaktadır. Aliya İzzetbegoviç'e göre; “En eski zamanlardan ortaya atılmış bütün ideoloji, felsefe ve düşünce sistemleri bu üç temel dünya görüşünden birine dayanmaktadır. Bunlardan birincisine göre yegâne ve esas varlık ruhtur; ikincisine göre maddedir. Üçüncüsüne gelince, o ruh ve maddenin bir arada varışından yola çıkmaktadır.”⁸⁹

Bu kitabın kitabın amacını Aliya İzzetbegoviç şu soru ile dile getirmektedir: “Çağdaş dünya, uzun zamandır süregelen ve sonu kestirilemeyen kesin bir ideolojik çatışma içinde bulunmaktadır. Hepimiz aktif veya pasif olarak bu çatışmanın içine itilmiş bulunuyoruz. Bu dev karşılaşmada acaba İslam'ın yeri neresidir? Bugünkü dünyanın şekillenmesinde acaba İslam'ın herhangi bir rolü var mıdır?”⁹⁰

Doğu ve Batı Arasında İslam eserinde Aliya, dinî ve materyalist bakış açısını derinlemesine ele almaktadır. Bu perspektiften çıkan fikirlerin, dinî ve siyasi yansımaların hangi yönleriyle materyalizm veya saf dinden kaynaklandığını gün yüzüne çıkararak tenkit eder. Bu iki dünya görüşünün de tek başına insanın hayatını anlamlandıramayacağını, insanı tatmin edecek yegâne seçeneğin bu iki uç noktanın ortasında olan İslam olduğunu, insanın maddi ve manevi bütün yönleriyle tamamlanmayı İslam'ın özünde bulacağını savunmaktadır.

⁸⁸ Bk. Tahsin Görgülü, “Bir Düşünür”, *Bağcılar Belediyesi Uluslararası Aliya İzzetbegoviç Sempozyumu*, ed. Ömer hakan Özalp - Kenan Gültürk (İstanbul: Kültür Yayınları, 2008), 59.

⁸⁹ Bk. İzzetbegoviç, *Doğu ve Batı Arasında İslam*, 11.

⁹⁰ İzzetbegoviç, *Doğu ve Batı Arasında İslam*, 11.

1993 yılında Kral Faysal ödülünü alan bu eser XX. yüzyılın iki siyasal ve toplumsal sistemini karşılaştırıp bunların olumsuz taraflarını incelemektedir. İnceledikten sonra da bu iki ideolojiyi eleştiren İzzetbegoviç, dünyanın bu iki görüşle sınırlı tutulamayacağını belirtip esasen alternatif üçüncü yol olarak İslam'ın bunların arasında bulunduğunu açıklamaktadır.⁹¹ Aliya İzzetbegoviç; *Doğu ve Batı Arasında İslam* eserindeki fikirleri, başka bir eseri olan *Özgürlüğe Kaçışım*'da şöyle özetlemiştir: “Yalnızca üç tane dünya görüşü vardır, daha fazla da olamaz: Dinî görüş, Materyalist görüş ve İslami görüş. Her şey çift yaratılmıştır. İnsan, ruh ve bedenden oluşan iki yönlü bir varlıktır. Beden ruhun bineğinden başka bir şey değildir. Bu binek tekâmül etmiştir ve netice olarak kendi tarihi vardır. Öte yandan ruhun ise tarihi yoktur, Allah'ın nefhasını almıştır. İnsanın ilk yönü bilimin, ikinci yönü ise sanat ve etiğin mevzusudur. Dolayısıyla insan hakkında iki hikâye ve iki hakikat vardır. Batı dünyasında bunları Darwin ve Michelangelo temsil eder. Ne Darwin Michelangelo'nun insanından bahseder ne de diğeri berikinin bahsettiği insandan. Onların bahsettikleri hakikatler birbirinden farklıdır, fakat birbirini dışlayıcı değildir. Ancak zaman içinde birbirinin zıddı olarak, sırasıyla medeniyet ve kültür olarak tasavvur edilmişlerdir. Bilim ve teknoloji medeniyete, din ve sanat ise kültüre aittir. İlki beşeri ihtiyaçların, diğeri ise insani arzuların ifadesidir. Bu ütopya ile dram arasındaki zıddiyettir. Ütopya şahsiyet, dram veya ahlak ile ilgili değildir. Bütünü itibariyle ilmi metot Allah'ın ve insanın inkârına götürür; bütünü itibariyle sanat ise, özü bakımından dinîdir. Eğer tanrı yoksa insan da olamaz. Eğer insan yoksa hümanizm, insan saygınlığı ve insan hakları hakikati olmayan boş sözlerdir. Medeniyet, vazife fikrini tanımaz. Kültürün tümü mağdurun tasdikidir. Medeniyet dünyevi imparatorluğa, ütopyacı eşitliğe doğru; din ise semavi imparatorluğa doğru çabalar. Bu, St. Augustine'in *Civitas Dei*(Tanrı'nın Şehri)'sine karşı Campenalla'nın *Civitas Solis* (Güneş Şehri)'idir. Tanrı olmaksızın ahlaki bir nizam olmaz. Ahlak dinin kümelenmiş bir başka halinden ibarettir. Medeniyet tekâmüldür, tarihtir. Din ve sanatın gerçek bir tekâmülü yoktur. Her din başlangıcında saftı. Sanat ve ahlak alanında olduğu üzere dinin tarihide onun inhitatının tarihidir. İsa ve kilise zıtlığı bundan dolayıdır. Hakiki her kanun ikilidir, dolayısıyla tıp asla bir bilim değildir. Mağara adamlarının çizdikleri resimler ve ya Polinezyalı yerlilerin yaptıkları maskeler, moderniteninkiler kadar heyecan verici sanat eserleridir. İşaretlerin bu ilk/asli düalizmi, insan hayatının bütünü karakterize eder ve söz konusu işaretler, insanın adıyla ilişkilidir ve her fenomende bulunabilir. Ahd-i Atik ile Ahd-i Cedid'in ruhu, Musa ile İsa arasındaki farklılık budur. Biri kendi halkının lideridir; diğeri ise bir ahlak vaizidir.

⁹¹ Bk. Cemalettin Latic, “Batıda İkbâl”, *Bağcılar Belediyesi Uluslararası Aliya İzzetbegoviç Sempozyumu*, ed. Ömer hakan Özalp - Kenan Gültürk (İstanbul: Kültür Yayınları, 2008), 61.

Onların kendisine doğru çaba gösterdikleri iki farklı adalet ve hedef bulunmaktadır: Arz-ı Mev'ud ve İlahi İmparatorluk. Bu iki zıt, insanda ve İslam'da uzlaştırılmıştır. İslam bir terkiptir, sentezdir: insani olan her şeye damgasını vuran iki kutup arasındaki üçüncü yoldur.”⁹²

Aliya İzzetbegoviç'in bu eserinde fizik, kimya, biyoloji, tarih psikoloji gibi birçok bilim dalından bilgilere ve örneklere yer vermesi; bu bilim dallarının uzmanlarının fikirlerini de ortaya koyması ve somut bilgilerden yararlanmış olması bakımından eserin öğretici özelliği bulunmaktadır. Yine eserde farklı alanlardan çok fazla kaynağa atıf yapılmış ve yerli yerinde kullanılmıştır. Bu da bize İzzetbegoviç'in araştırmacı, bilgili ve akademik bir insan olduğunu göstermektedir.

Aliya İzzetbegoviç ile ilgili bir makalede Uğurlu şunları belirtmiştir: “Bu çerçeveyi çizmek sade, temiz ve gelecek tasavvuru oluşturmuş bir zihnin ürünü olabilir. Geçmişinde kuşatıcı bir kültür/medeniyet arayışı ve birikimi olan Aliya, Doğu Batı Arasında İslam kitabı ile adeta yeni bir entelektüel havanın yeryüzüne yayılmasını da sağlamıştır.”⁹³

İzzetbegoviç yine bu eserinde; sosyalist, faşist ve krallık yönetim şekillerini eleştirmiş ve farklı bir yönetim sistemi getirilmesinin gerektiğini belirtmiştir.⁹⁴ Felsefi ve aynı zamanda ilmî olarak insan hakkında ve kavramlar hakkında düşünmeye yönelmiştir. Kısaca Doğu ve Batı Arasında İslam, Aliya İzzetbegoviç'in sentezci, araştırmacı, sorgulayıcı, bilge ve aydın bir düşünce adamı olduğunu kanıtlar nitelikte bir kitaptır.

3.4. Köle Olmayacağız

Türkiye'de ilk basımı 2007 yılında Fide Yayınları tarafından yapılan eserin Boşnakçadan Türkçeye tercümesi Rahman Ademi'ye aittir. Bu eser; vicdanı ve merhameti bulunmayan, elleri silahlı ve gözlerini kan bürümüş Sırp ordusunun, Çetnik ve Ustaşa örgütlerinin masum ve savunmasız Müslümanlara uyguladığı işkence ve soykırım arasında Aliya İzzetbegoviç'in nasıl çırpındığını ve prensiplerinden taviz vermeden nasıl mücadele ettiğini okuyucularına anlatmaktadır.

Genel bir çerçeve ile bakacak olursak eserde; Bosna-Hersek'in sadece kendi halklarına ait olduğu, sivil halka ait bir cumhuriyet için çalışmanın gerekliliği, köklü bir tarihe sahip olan Bosna'da bağımsızlık için karar verme vaktinin geldiği ve hayatın anlamının özgürlük ile

⁹² Aliya İzzetbegoviç, *Özgürlüğe Kaçışım - Zindandan Notlar*, trc. : Hasan Tuncay Başoğlu, (İstanbul: Klasik Yayınları, 2017) 167-168.

⁹³ Yaşar Uğurlu, “Doğunun Çocuğu Batının Münevveri Aliya İzzetbegoviç”, *Hece (Bilgemiz Aliya İzzetbegoviç Özel Sayısı)* 20/229 (Ocak 2016): 587.

⁹⁴ Bk. Oya Çetintaş, *Aliya İzzetbegoviç'in Siyaset Felsefesi* (Yüksek Lisans Tezi, Uşak Üniversitesi, 2018), 16.

olacağı anlatılmaktadır. “Köle olmayacağız!” sözü ise 1991 yılının Aralık ayındaki Demokratik Eylem Partisi kongresinin temel sloganıdır. Bu kongrede İzzetbegoviç bazı raporlar sunmuş ve Müslümanlara dönerek şunları söylemiştir: “Bugün bizim olduğumuz gibi, bir gün kimin olduğu önemli olmayan başka bir halk da aynı kavşakta bulunuyordu. Başımızı eğecek miyiz yoksa başımız dik olarak mı kalacağız, köle mi özgür insan mı olacağız? O meşhur halkın şairi meşhur kelimelerle cevap verdi ve ben de onlarla bitirmek istiyorum: Büyük Allah’a yemin ederiz ki köle olmayacağız!”⁹⁵ “Köle olmayacağız!” sözü Bosna mücadelesine yön vermesi ve Müslüman iradeye destek olması bakımından önemli manalar içermektedir.

Bu eser Aliya İzzetbegoviç’in Bosna Savaşı sıralarında yaptığı konuşmalardan derlenerek oluşturulmuştur. Bu konuşmalar kitapta kronolojik olarak sıralanıp yerini bulmuştur. İzzetbegoviç bu eserinde Bosna-Hersek’in ve tüm Müslüman dünyasının sorunlarını ele almış ve bu sorunların çözümlerine yönelik görüşlerini paylaşmıştır. Bosna-Hersek’in sadece Bosnalılara ait olduğunun, halka dayalı bir yönetim için çok çalışmak gerektiğinin özellikle üstünde durmuştur.⁹⁶

3.5. Özgürlüğe Kaçışım -Zindandan Notlar

Aliya İzzetbegoviç’in entelektüel düşünür kimliğini belirginleştiren bir eseri de *Özgürlüğe Kaçışım -Zindandan Notlar* adlı eseridir. 1983-1988 yılları arasında hapishanede yazdığı felsefi notlardan oluşmaktadır. A5 kağıdı boyutunda yazılmış ve on üç küçük defter tutan notlar Aliya İzzetbegoviç’in hapishaneden bir arkadaşı vasıtasıyla satranç kutusu içinde gizlice dışarı çıkarılmıştır. İzzetbegoviç’in sekreteri Mirsada Hanım tarafından düzenleme yapılarak 1999 yılında, yani İzzetbegoviç hapisten çıktıktan yaklaşık on yıl sonra Saraybosna’daki bir yayınevi tarafından basılmıştır.⁹⁷ Ülkemizde ise 2005 yılında Hasan Tuncay Başoğlu’nun tercümesi ile Klasik Yayınları tarafından basımı yapılmıştır.

Cümleler ve paragraflar halindeki 3676 nottan oluşan eser felsefi özdeyiş özelliği de taşımaktadır. Bu tutulan notlar kitap basılmadan önce altı başlığa ayrılmıştır. Bu başlıklar birer bölüm olarak sunulmuştur. Bu altı başlık: “Hayat, İnsanlar ve Özgürlük”, “Din ve Ahlak”, “Siyaset”, “Doğu ve Batı Arasında İslam'a Haşiye”, “Komünizm ve Nazizm: Unutulmaması Gereken Bazı Gerçekler”, “İslam Hakkında Düşünceler: Tarihe ve Diğer Şeylere Dair Gözlemler” şeklindedir. Eserin içindeki notlar basımdan önce nasıl

⁹⁵ İzzetbegoviç, *Köle Olmayacağız*, 56.

⁹⁶ Bk. Aliya İzzetbegoviç, *Köle Olmayacağız*, trc. : Rahman Ademi, 2. Baskı, (İstanbul: Fide Yayınları, 2012)

⁹⁷ Bk. İzzetbegoviç, *Tarihe Tanıklığım*, 57.

sınıflandırılma yapıldıysa aynen sadık kalınmıştır. Ayrıca kitapta Aliya İzzetbegoviç hapisshanedeyken çocuklarının ona yazdığı mektuplara da yer verilmiştir. Bunlar, Aliya'ya hapisshane dışındaki olayları anlatan ve ona moral veren toplam bin beş yüz mektup arasından seçilmiştir. Düşünce bakımından özgürlüğünü yazarak gerçekleştiren İzzetbegoviç, duygusal özgürlüğünü de bu mektuplar sayesinde gerçekleştirmiştir.⁹⁸

Çağdaş İslam düşünürlerinden temel felsefi metinlere, sosyolojiden tarih, edebiyat ve antropolojiye uzanan geniş bir alanın uzman yazarlarını tenkit eden veya destekleyen İzzetbegoviç, eseri okuyanlara da birçok yazar ve görüşleri hakkındaki bilgilerle onları değerlendirme fırsatı tanımaktadır. Batılı düşünürlerden ve İslam felsefecilerinden birçoğunu dikkatle inceleyip değerlendiren Aliya'nın faydalandığı temel kaynak diğer eserlerinde de olduğu gibi Kur'an-ı Kerim'dir. Esasen o, kurtuluşun Kur'an'ın özünde olduğunu savunmaktadır. İzzetbegoviç Batı felsefesi ile birlikte İslam düşüncesini de eleştirmiş, İslam'ın sosyal hayata aktarılmamasından kaynaklanan sıkıntısını dile getirmiştir. Ayrıca yazar bu eserde tasavvuf konusuna değinmiş ve katıksız mistik düşüncelerin dine zarar verdiğini belirtmiştir.

Ayrıca bu kitapta Aliya İzzetbegoviç; hayat, özgürlük, din gibi insanoğlunun var olmasından beri süregelen problemlerine felsefi çözümler bulmaya çalışmıştır. Ayrıca *Doğu ve Batı Arasında İslam* kitabında çözüm önerisi getirdiği konuları tekrar gözden geçirdiği "Doğu ve Batı Arasında İslam'a Haşiye" başlığında yeni bir bölüm de bulunmaktadır. Yine bu bölümde İzzetbegoviç, üçüncü yol teorisini vurgulamaktadır.

Aliya'nın bu notları yazdığı hapisshaneden özgürlüğe kaçıışı bedenen değil, tek kaçış yolu olan düşünce ve hissiyat olarak gerçekleşmiştir. Bu kitap gerçek bir aydının zor şartlarda bile okuma, yazma ve düşünme ile kendini özgürlüğe kavuşmuş saydığını gösterir niteliktedir.

3.6. Konuşmalar

İzzetbegoviç'in çeşitli zamanlarda yaptığı konuşmaları ve röportajları içermektedir. Konuşmaların büyük bir kısmı yazılı metinlere dayanmamaktadır. Bu eser okurlarına Bosna Mucizesi'nin nasıl gerçekleştiği ve onurlu Müslümanların mücadelesi hakkında Aliya İzzetbegoviç'in değerlendirmeleri ile bilgiler vermektedir.

Konuşmalar adlı eserin tercümesini Fatmanur Altun ve Rıfat Ahmetoğlu yapmış ve 2011 yılında Klasik Yayınları bu eseri yayımlamıştır. Bu eser, 2003 yılında Yöneliş Yayınları

⁹⁸ Bk. Aliya İzzetbegoviç, *Özgürlüğe Kaçışım - Zindandan Notlar*, 11.

tarafından basımı yapılan Bosna Mucizesi'nin genişletilmiş baskısıdır. Öncekinden farklı olarak iki önemli konuşma daha eklenmiştir.

Soykırımın, katliamların ve türlü işkencelerin gerçekleştiği yılların sorumlularını ve onlara destek veren kişi veya toplumları analiz eden bir eserdir. Bunlara ek olarak kitapta onca zor zamanlar geçirmesine rağmen söylemlerini ve duruşunu bozmayan bir Aliya göze çarpmaktadır. Bu eser, İzzetbegoviç'in kişiliğini anlamak ve değerlendirmek için başvurulması gereken başlıca kaynaklardan biridir.

3.7. Tarihe Tanıklığım

Aliya İzzetbegoviç olmadan Bosna Davası düşünülemez, mücadelesinin özü anlaşılamaz. Bu kitap onun kendi kaleme aldığı anlarından oluşan bir biyografidir diyebiliriz. İzzetbegoviç, doğduğu zamandan başlayarak kalemi eline aldığı vakte kadarki yani Bosna-Hersek'in bağımsızlığa kavuşmasına kadarki olayları ve hayatından kesitleri paylaşmıştır.

Eser, 2003 yılında Klasik Yayınlarından Türkçeye kazandırılmıştır. Daha önceki yıllarda Vakit Gazetesi Yayınları tarafından yayımlanan, tercümesini Alev Erkilet ve Ahmet Demirhan'ın yaptığı "II. Endülüs'e Geçit Vermeyen Bilge Adam Aliya İzzetbegoviç" adlı eserin çok az değişiklik yapılmış halidir. Bu kitapta Aliya İzzetbegoviç'in çocukluk yılları ve ilk dönem mahkûmiyet hayatı, Saraybosna Davası, SDA partisinin kurulması, Bosna Savaşı günleri ve Srebrenica Katliamı, Dayton Antlaşmasına ve Dayton Antlaşması sonrası Bosna'nın durumu yer almaktadır. Aliya, eserin ilk bölümünde Noel Malcolm'un Bosna-Hersek'in Kısa Tarihi adlı çalışmasından faydalanarak kısaca Bosna-Hersek tarihini anlatmıştır. Eserin sonunda ise kendi yaşadığı dönemi daha iyi anlamamıza yardımcı olacak belgeler sunmuştur. Bu belgelerin bir kısmı kendi fotoğraflarından oluşmaktadır.

Ümidini kaybetmeyen, adaletsizlik ve zulme karşı ahlakın zaferine inanan bir halkın tarihine tanıklık edilen bir eserdir. Biyografi üzerinden Bosna halkının çektiği sıkıntıları ve mücadelesini anlatmaktadır. Bu eser, Aliya İzzetbegoviç'in entelektüel birikimini anlatmaktan ziyade onun kendisini yetiştirdiği sosyal ve kültürel ortama ışık tutmaktadır.

3.8. Geleceği Yenilemek

Bu eser Aliya İzzetbegoviç'in söyleşilerinin derlenmesinden oluşmaktadır. Kitaptaki konuşma ve söyleşiler "İslam Dünyasının Geleceği", "Genç Müslümanların İslami Uyanışa Etkisi", "İslam'a Dönüş, Kültürel Canlanma ve İslam Birliği", "Bosna'da Etnik Temizlik", "Bosna Yalnız Bırakıldı ve Kuşatıldı", "Bosna Direnişi ve İslam Dünyasının Dayanışma Ruhu" olmak üzere altı başlık altında toplanmıştır.

Bilge düşünür Aliya hayatın sadece din ve dua ile değil, aynı zamanda bilim ve çalışma ile düzenlenebileceğini dile getirmiştir. Batı dünyasının söylemleri ile icraatlar arasındaki tutarsızlık bu kitap sayesinde bir kez daha görülmektedir. İzzetbegoviç hayallerle ve soyut laflarla hiçbir şey olmayacağını, Müslümanların donanımlı olması gerektiğini ve bunun için sürekli çalışmak gerektiğini, daha önce de değindiği gibi İslam'ın orta yol olduğunu bu eserde tekrar belirtmiştir. *Geleceği Yenilemek*, onun düşünce ve mücadele hayatının özeti niteliğindedir. Çünkü hem Bosna mücadelesi hem de İslam dünyası ile ilgili söyleşileri bulunmaktadır. İzzetbegoviç'in fikirlerinin hangi sorunlar etrafında şekil aldığı yine bu eserde net olarak görülebilmektedir.

İKİNCİ BÖLÜM

ALİYA İZZETBEGOVIÇ'İN İSLAMLAŞMA İDEALİ

Aliya İzzetbegoviç, çağdaş İslam düşüncesine katkıda bulunmuş ve içtenlikle Müslüman olarak yaşamış bir dava adamıdır. Ona göre İslam, insanın yaratılışına en uygun olan ve onun varlığına anlamlar yükleyen asıl yapı taşıdır. Bilge Kral Aliya hayatının her döneminde, başına gelen olaylarda ve yaptığı eylemlerde merkeze İslam'ı alan bir düşünce ve eylem adamıdır. Onun fikir dünyasının derinliklerini ve faaliyetlerin özünü anlamak için İslam hakkındaki fikirlerine vakıf olmak gereklidir. İzzetbegoviç'in yaşamını, faaliyetlerini ve düşünce dünyasını İslam'ın nasıl çepeçevre sardığını onun eserlerine ve eylemlerine bakarak ilk baştan fark edebilmekteyiz.

1. İzzetbegoviç'te Üçüncü Yol Olarak İslam

İzzetbegoviç'in İslam anlayışı atalarından gelen veya ailesinden miras kalan sosyal ve kültürel bir anlayış ya da birikim değildir. Ona göre İslam dini; muhakeme edilebilen, akıl yürütülebilen, iradesiyle insanın özgürce seçebildiği, tek yönlü olmayan, kapsayıcı, insanın hayatının her evresinde var olan ve varlığını hissettirip eylemlerine de müdahil olabilen bir din olmuştur.

Aliya gençlik zamanında birçok ideolojik fikirle tanışmış, bunları değerlendirip İslam dini ile mukayese ettikten sonra yine tek doğru olarak İslam'ı tercih etmiştir. Ömrü nihayete erene dek de bu tercihi üzerinde kalıp onun için çalışmıştır.⁹⁹

1.1. İman ve Salih Amel

Hayatının her alanında İslam'a göre hareket eden entelektüel düşünür, İslam'ın tanımı hakkındaki fikrini şöyle belirtmiştir: “Bu sebeple de, bana biri ‘İslam nedir?’ diye sorduğu ve özellikle de bunu çocuğum yaptığı zaman cevabım şu olacaktır: İman etmek ve iyi amel işlemektir. Ondandır da namaz, oruç, zekât ve hac hakkında konuşurum ve sonunda da şunu vurgularım, bunlar ibadetlerdir. Eğer senin ruhun Allah'a olan imanla ve davranışların iyilik etmekle doluyorsa onlar İslam'a aittir. Yok, eğer bunlar yoksa bu ibadetler diğer bütün boş inançlar gibi anlamsızdırlar. Söz konusu durum, bütün insani yorumlara ve uygulamalara rağmen, her zaman yeniden İslam'ın kaynaklarına ve ana kaynak olarak da Kur'an'a neden dönmemiz gerektiğini açıklamaktadır. İslam'da sadece Kur'an tam ve bütün bir hakikattir. O Allah'ın kelimasıdır. Şartlar insanidir, çok fazla insani...”¹⁰⁰

⁹⁹ Bk. İzzetbegoviç, *Tarihe Tanıklığım*, 14.

¹⁰⁰ Aliya İzzetbegoviç, *İslamî Yeniden Doğuşun Sorunları*, 160-161.

Müslüman düşünce adamı İzzetbegoviç, İslam tarihini Hz. Muhammed'den (s.a.v.) önce ve Hz. Muhammed'den sonra şeklinde iki ana başlıkta değerlendirmektedir. Birinci bölümü Yahudilik ve Hristiyanlık ile birlikte işlemiş, ikinci kısmı ise asıl İslam tarihi olarak görmüştür.¹⁰¹ Aliya, İslam tarihi ile ilgili genel bilgiler vermiş ve bu noktadan sonra kendisini geleneksellikten ayıran özgün düşünceleri dile getirmiştir. Öncelikle herkesin bildiği İslam'ın beş şartını yani namaz, oruç, zekât, hac ve şehadeti masaya yatırmış, ardından İslam dininin sadece bunları bilmekten ibaret olmadığını belirtmiştir. İzzetbegoviç'e göre bu beş temel esas tüm Müslümanlar tarafından İslamiyet olarak tanımlanmış fakat bu fikir dinin özüne gölge düşürmüştür. Kur'an-ı Kerim'i anlayarak okuyan ve bunun üzerinde tefekkür yapabilen birinin İslam'ın sadece bu beş şarttan ibaret olmadığını kolayca idrak edebileceğini savunmuştur. İslam dininin bu şartlardan ibaret olduğunu düşünüp körü körüne teslim olan birinin İslam'ı yanlış anlamlandığı, bu şartların da bazı kesimler tarafından toplumu yanlış yönlendirmek ve Kur'an-ı Kerim'in yanlış yorumlanmasına yol açmak için kullanıldığını belirtmiştir. Kur'an'ın anlam ve ruhunu gerektiği gibi yansıtamayan bu şartlar, zaman içinde Kur'an'ı anlayarak okumanın yerine geçmiştir. Çünkü bu beş şartı ezberlemek, Kur'an'ı okuyup yorumlamaktan daha kolaydır. Böylelikle birçok ayette geçen iman edip salih amel işleme emri arka plana atılmıştır. Nihayetinde namaz kılan, oruç tutan, zekât verip hacca giden Müslümanların cennete girmesinin garantilediği gibi yanlış bir düşünce toplumda yer bulmuştur. İzzetbegoviç'e göre, Kur'an'ın genel mesajı öncelikle iman etmek ve salih amel işlemek yani iyilik yapmaktır. Yalnızca beş şartı yerine getirip İslam'ın bu emrine uyduğunu düşünen biri hem İslam'a kötü hizmet yapmış hem de kendine haksızlık etmiştir. Ayrıca Aliya, aslında insanı gerçek Müslüman yapanın bu iki emir olduğunu ve bunların birbirinden ayrı düşünülmeceğini savunur. İnançsız bir iyilik, gerçek manada iyilik sayılamazken; içinde eylem olmayan bir inanç da pasif ve yetersizdir. İslam'a göre iman etmek ve salih amel işlemekten oluşan her şey insanidir. İslamiyet bütün insanlığı bu iki mesaja çağırılmaktadır.¹⁰²

İzzetbegoviç'in düşüncesine göre maneviyat sadece ahiret ile ilgili değildir, bu dünyadaki toplumsal ilişkileri düzenleyip daha insani hale getirmek gibi önemli bir rolü vardır. Maddecilik bu dünyada insanı bencillığe ve çıkarıcılığa yatkın hale getirirken, maneviyatçılık da fedakâr, vefakâr, adaletli olmaya ve salih amel işlemeye davet eder. İnsanın kendi çıkarlarından vazgeçerek davranışlarında ahlaki değerleri temel alması, farkında olsun

¹⁰¹ Bk. İzzetbegoviç, *Doğu ve Batı Arasında İslam*, 249.

¹⁰² Bk. İzzetbegoviç, *İslamî Yeniden Doğuşun Sorunları*, 155-161.

ya da olmasın onun maneviyat kaynaklı olduğunu kanıtlar. Aslında tek hayata inanan insan da zorunlu olarak iki hayat yaşar.¹⁰³

İslamiyet durgun bir din değildir. Aksine bir süreklilik arz eden ve insan hayatına dâhil olup onu düzenleyerek anlamlı kılan bir dindir. Sadece iman etmek yeterli deyip bir kenara çekilmek, salih amel işlemeyi önemsememek pasif bir din anlayışına yol açar ki bu da zaten Müslümanların geri kalması, dinin özünden uzaklaşması demektir. Kur'an'da birçok yerde iman etmek ve salih amel işlemek birlikte zikredilir. Bu yüzden ondaki kuralları hayata tatbik etmek gerekir. Kur'an okumayı bilen fakat içindeki emir ve yasaklardan haberdar olmayan Müslüman tipi, İslam'dan ne denli uzak kaldığının bir göstergesidir. Bu tip Müslüman, iman etmek ve salih amel işlemek hususunda arada kalmışlık durumundadır. Salih amel işlemeyi arka plana atan, durgun ve verimsiz bir yaşam Müslümanlara yakışmaz. Müslüman toplumların içinde bulunduğu kriz; İslam'ın istediği insan, toplum ve devlet zihniyetinin oluşmasında bir handikaptır ve bunun aşılması, sorunun kalıcı olarak çözülmesi gerekmektedir.

1.2. Muhafazakârlar ve Modernistler

Aliya İzzetbegoviç'e göre üçüncü yol olarak İslam bağlamında üç grup vardır. Bunlar modernistler, muhafazakârlar ve yenilikçilerdir. Modernistler ve muhafazakârlar iki aşırı noktadadır. Modernistler yabancı düşünceler sunmaktadır ki bu da yabancı bir gelecek demektir. İzzetbegoviç'e göre modernistler kendi toplumlarına ve değerlerine yabancılaşmış insanlardır. İslam'ı muhafazakârlarda yani tutucularda görerek ve başkalarını da buna inandırarak İslam ile ilgili her şeye cephe almaktadırlar. Muhafazakârlar ise İslam'ın dış dünyaya müdahale etmemesi gerektiğini savunurlar. Bu grubun en büyük temsilcileri şeyhler ve hocalardır. İslam'da ruhbanlık olmamasına karşın kendilerini ayrı bir sınıf olarak göstermişlerdir. Bu insanlar yenilenmeye her türlü kapalıdır.¹⁰⁴ Anlattığımız iki farklı grubun bir ortak noktası vardır ki o da İslam'ı sadece bir din yani sadece inanç olarak görmeleridir. İslam'ın ilk nazil olduğu gibi anlaşılması gerektiğini düşünmüşlerdir. Muhafazakârlar bu düşünceleri ile "iman ve salih amel" ikilisindeki salih ameli göz ardı etmiş ve İslam'ı durağan bir duruma getirmiş ve Müslümanların geri kalmalarına sebep olmuşlardır. Modernistler ise bu düşünceleri ile ortaçağın sorunlarını çözmüş olan İslam'ın günümüz problemlerini çözemeyeceğini savunmuşlardır. Bunlar İslam'ı göz ardı ederek kendi değerlerine birer yabancı olmuşlar; milliyetçilik, laiklik gibi topluma uygun düşmeyen

¹⁰³ Bk. Cevat Özyurt, "İki Dünya Arasında İnsan: Aliya İzzetbegoviç'in Din Kuramı ve İslam Yorumu", 199.

¹⁰⁴ Bk. İzzetbegoviç, *İslam Deklarasyonu*, 22.

anlayışları çare zannederek benimsemişlerdir. Bu da Müslümanların zaten zorda olan durumunu içinden çıkılmaz bir hale getirmiştir. Yenilikçiler ise bu iki aşırı ucun ortasında bulunmaktadır. İzzetbegoviç, yenilikçileri İslam toplumunun geleceğini kurtaracak aydın bir grup olarak görmektedir.¹⁰⁵ Aliya İzzetbegoviç, yenilikçilerin yani çağdaş İslam düşünürlerinin ortak bir yönü olduğunu belirtir. Bu da İslam'ın sadece bir din olmayıp çok yönlü olduğunu, dünyada yaşama tarzının biçimlerini doğrudan veren bir öğreti olduğunu, insanların siyasete katılmaları için gerekli olan çözümleri içerdiğini kabul etmeleridir. Kısaca din ve siyaseti aynı çatı altında görmeleridir. İzzetbegoviç; gerek Şii gerekse Sünni olsun bu düşünürlerin İslam'ın canlanması ve dirilişi ile ortaya çıkan şahsiyetler olduğunu belirtmektedir.¹⁰⁶

Modernistler çözümü yerel olmayan ve Avrupa kökenli yolda aramışlardır. Bu da yabancı bir istikbal anlamına gelmektedir. Bunlar muhafazakârların sunduğu şeyleri reddetmiş ve Batı kaynaklı çözümler getirmişlerdir. “İslam'ı hocalar ve muhafazakârlar üzerinden tanıtip başkalarını da buna inandıran modernistler, dine ilişkin her şeye cephe almaktadırlar.”¹⁰⁷ Bu iki grubun fikirlerine de karşı olduğunu İzzetbegoviç şöyle belirtmektedir: “Modernistlere sürekli dinin önemi hatırlatılmalı. Muhafazakârlara da bilimin önemi. Karşılıklı tezat ve yalanlama aldatıcıdır.”¹⁰⁸

İzzetbegoviç'e göre insan, İslam'ın tekrarıdır. Kur'an'ı uygulayacak insan olmadan İslam anlaşılmaz hatta mevcut bile olamaz. Çünkü İslam, öğretilerini insanların hayata uyguladığı sürece can bulur.¹⁰⁹ Aliya İzzetbegoviç, İslam'ın Yahudilik ve Hristiyanlık dinlerinin sentezi olduğu iddialarını kesin bir dille reddeder ve İslam'ın üçüncü, ayrı bir din olduğunu söyler. İslam'ı “çift kutuplu birlik” olarak isimlendirmesi, insan ve varlıkla ilgili maddi ve manevi unsurların bir dengede bulunmasından dolayıdır. İslamiyet bireysel ve sosyal hayatta orta yolu önermektedir.¹¹⁰ Dünya ve ahireti dengede tutar ve insanın da sadece birine önem verip tamamen ona dalarak diğerini bir kenara atmasını istemez. Her an ölecekmiş gibi öbür dünya için, hiç ölmeyecekmiş gibi bu dünya için çalışmayı öngörür. İnanmak tek başına değil eylemle birlikte olmalıdır. İzzetbegoviç'in bu fikirleri kendinin bir eylem adamı olarak tanınmasına da öncülük etmiştir.

¹⁰⁵ Bk. İzzetbegoviç, *Doğu ve Batı Arasında İslam*, 23-24.

¹⁰⁶ Bk. İzzetbegoviç, *Geleceği Yenilemek*, 86.

¹⁰⁷ Baykan, *Aliya Okumaları: İslam Deklarasyonu*, 31.

¹⁰⁸ Bk. İzzetbegoviç, *Özgürlüğe Kaçışım - Zindandan Notlar*, 310.

¹⁰⁹ Bk. İzzetbegoviç, *Doğu ve Batı Arasında İslam*, 222.

¹¹⁰ Bk. İzzetbegoviç, *Doğu ve Batı Arasında İslam*, 221.

1.3. Yahudilik ve Hristiyanlık

İzzetbegoviç'e göre insan hem maddi hem de ruhsal kutupları olan yani çift kutuplu bir varlıktır. İnsan bu iki kutbun gerçekliğini kabullenerek ikisi arasında dengeyi kurmak yerine bir tarafa meylederse ortaya maddiyatçılık (materyalizm) ya da maneviyatçılık (saf din) çıkmaktadır. Bu iki yaklaşım birbirine zıt haldedir fakat ortak bir tarafları vardır. O da insanın gerçekliğinin bir kutbunu kabul etmemeleridir. Aliya bu görüş ile tarihte özgün bir yorumda bulunmuştur. XX. yüzyıl sosyal bilimcilerinin görüşlerine göre; insan maneviyatçı bir dünya anlayışından maddiyatçı dünya anlayışına doğru yönelmiştir, insan ve toplum din kavramına bir anlam yükleme konusunda güçsüz kalmıştır. Aliya İzzetbegoviç ise sosyal bilimcilerinin bu görüşünü reddeder. Çünkü maddiyatçılık ve maneviyatçılık insanın var oluşundan beri mevcut bulunan kavramlardır. Bu iki kavramdan birinin ağır bastığı dönemler tabii ki olmuştur fakat maneviyatçılığı modernite öncesine ait, maddiyatçılığı ise moderniteye ait görmek İzzetbegoviç'e göre yanlıştır.¹¹¹

Maddiyatçılık ve maneviyatçılık ikiliği, tek tanrılı dinlerde de karşımıza çıkabilir. Örnek olarak; saf din olarak öbür dünyada mutluluk arayışında olan Hristiyanlığın karşısına bu dünyada belli bir millete cennet vaat eden materyalist Yahudilik çıkmaktadır. Her iki din de insanın bir kutbunu hâkim kıldığı için bireye vaat ettiği huzur ve mutluluğu vermekte yetersiz kalmışlardır. İnsanlığın problemlerinin çıkış yerinde insanın biyolojik hayatının din tarafından kabul edilmemesi veya insanın manevi yönünün maddeci yaklaşım tarafından görmezden gelinmesi bulunmaktadır.¹¹²

Aliya; İslam'ın Hristiyanlıktan daha güncel olmasının sebebini çözümlenmeye çalıştığı zamanlarda Hristiyanlığın sevgi üzerine yoğunlaşırken İslam'ın iyi amel üzerine yoğunlaştığını, böylelikle birinin duygusal iken diğersinin hareket odaklı olduğu sonucuna ulaşmıştır. Hristiyanlığın kutsal kitabı İncil'de genellikle sevgiden bahsedilirken Kur'an'da salih amel üzerinde durulması bunun somut bir örneğidir. Bu durum iki din arasındaki hedef farklılığını bize göstermektedir.¹¹³

Aliya İzzetbegoviç'e göre İslam sadece bir din değildir. O, İslam'ı Yahudilik ve Hristiyanlık gibi bir din olarak görmemektedir. Bu onun düşüncesinin en özgün taraflarından

¹¹¹ Bk. Cevat Özyurt, "İki Dünya Arasında İnsan: Aliya İzzetbegoviç'in Din Kuramı ve İslam Yorumu", *Hece (Bilgemiz Aliya İzzetbegoviç Özel Sayısı)* 20/229 (Ocak 2016): 197.

¹¹² Bk. Özyurt, "İki Dünya Arasında İnsan: Aliya İzzetbegoviç'in Din Kuramı ve İslam Yorumu", 198.

¹¹³ Bk. Adnan Dal, *Soğuk Savaş Sonrası Bosna Hersek Bağımsızlık Süreci ve Aliya İzzetbegoviç* (Yüksek Lisans Tezi, Yalova Üniversitesi, 2015), 72.

birisidir. İzzetbegoviç'e göre İslam, dinin ötesinde anlamlar taşımaktadır.¹¹⁴ Dikkat etmemiz gereken hassas nokta; İslam'ın bir din olmadığı değil, "sadece bir din" olmadığıdır. Ona göre insanlık tarihi boyunca üç temel düşünce ve görüş var olmuştur. Bu üç temel düşüncenin de farklı dönemlerde farklı şekilleri ortaya çıkmıştır. Bunlar Hristiyanlık, Yahudilik ve İslamiyet'tir. Bu dinlerin tarihi rolü büyüktür. Hristiyanlık maneviyatçıdır ve ruhbanlık vardır. Dünya hayatını bir yana bırakıp maneviyatla ilgilenilmesi gerektiğini ilke olarak savunur. Dünyada çekilen çilelerin ve kaybedişlerin karşılığı öbür dünyada cennette olacaktır. Yahudiliğin temelinde ise materyalist düşünce vardır. Yahudiliğe göre cennet, öbür dünyada değil bu dünyada ve şimdi olmalıdır. Yeryüzünde cennet isteyen bütün hareketlerin özünde bu temayül vardır ve buna dayalı faaliyetler Yahudi kaynaklıdır. Yahudiliğin aşırı gerçekçiliğini Hristiyanlığın aşırı idealizmi yavaşlatabilmiştir.¹¹⁵ İslam ise bu iki dünya görüşünün dışında olan üçüncü yoldur, ne maneviyatı ne de dünyayı reddeder. Diğer görüşlere göre en kapsamlı olan, insana en uygun alternatif yol İslam'dır.

Aliya İzzetbegoviç'in düşünce sisteminin temelini insanın varlıklar içindeki konumunun tespiti teşkil eder. İzzetbegoviç'e göre, insanın varoluşsal temel iki yönünden sadece birine ağırlık vermek, insanı dengeli bir durumdan çıkarmak anlamına gelmektedir. Yahudilik ve Hristiyanlık bunun örnekleridir. Yahudilik bedene, Hristiyanlık ruha yönelmiştir. İki din de insanın yaratılıştan gelen dengesini bozmaktadır. Ruh ve beden uyumunun en uygun hali İslam dininde görülmektedir.¹¹⁶

Aliya İzzetbegoviç; maddecilik ve maneviyatçılık ikiliğini öncelikle idrak edip kabul etmek, sonra da ona karşı galip gelmenin İslam ile olacağını düşünmektedir.¹¹⁷ İslam dini hem maneviyatçı olarak insanın ruhunun ihtiyaçlarını karşılayarak doyuma ulaşmasını sağlar hem de maneviyatçı olarak insanın dünyevi gereksinimlerine cevap verir. İki taraftan birine ağırlık vermeden yani insanın her yönden duyduğu eksiklikleri göz önüne alarak bir denge kurar. Böylece İslam, dünya ve ahirete aynı derecede önem vererek insanı her ikisinde de güzellik ve mutluluğa götürür.

Aliya İzzetbegoviç, İslam'ı insana benzetmektedir çünkü ikisinin içinde de ilahi bir kıvılcım bulunur. İslam'ın yaşamın her alanından ve gizli kalmış taraflarından da öğretiler içermesi aralarındaki farkı oluşturur. İslam dininin kutsal kitabı olan Kur'an-ı Kerim'in

¹¹⁴ Bk. İzzetbegoviç, *İslam Deklarasyonu*, 177.

¹¹⁵ Bk. Şaban Ali Düzgün, "Aliya İzzetbegoviç ve Kurucu İrade Olarak İslam", *Kelam Araştırmaları* 1/7 (2009): 16.

¹¹⁶ Bk. Akın, *Çağa İz Bırakan Önderler*, 71.

¹¹⁷ Bk. Raci Mazı, "Ütopyanın Çöküşü, Dinin Yükselişi Aliya İzzetbegoviç", *Hece (Bilgemiz Aliya İzzetbegoviç Özel Sayısı)* 20/229 (Ocak 2016): 237.

gerçekçi olması, Allah dışında hiçbir şeyi aşırı yüceltmemesi vb. özelliklerinden dolayı romantik kişiler ve şairler tarafından beğenilmemesi de muhtemeldir. İslam hayata tatbik edilebildiği kadar anlaşılabilir ve hatta aksi durumda varlığından tam manasıyla da söz edilemez. Leibniz'in Monad'ları, Platon'un İdealar'ı ve Hristiyanlık inancındaki melekler aslında aynı şeyi; yani kusursuz, zaman kavramı olmayan, durgun ve mutlak bir âlemi tasvir etmektedir. İslam dininin idealinde ise böyle bir âlem yoktur.¹¹⁸

İzzetbegoviç'e göre iki kutba bölünmüş olan dünyada İslam dini üçüncü bir yol olarak karşımızda dururken aynı zamanda İslam'ın içinde de bu iki kutbun etkilerini görürüz. Bahsettiğimiz iki kutup akılcılar veya Rasyonalistler (materyalist, ilim, medeniyet, tekâmül, Hz. Musa, Yahudilik vb. ile aynı gruptadır) ile tasavvufçular ya da mutasavvıflardır (maneviyatçılık, kültür, sanat, ahlak, Hristiyanlık, Hz. İsa vb. ile aynı gruptadır). Mutasavvıflar İslam dininin sadece manevi tarafını, akılcılar ise sadece dünyevi tarafını öne çıkarmışlardır. Bu iki görüş de İslam'ı tüm yönleriyle bir bütün olarak idrak edememiş ve İslam'ın dışındaki zıt kutuplu dünyaya meyletmişlerdir.¹¹⁹ İzzetbegoviç'e göre "Birinde siyasi yönü ihmal ederek ve kendimizi dini mistisizme vererek üstünde durduğumuz zemini kaybediyor ve zımnen baskı altında yaşamaya ve köle olmaya 'evet' diyoruz. Öbür tarafta ise, İslam'ın manevi yolunu ihmal etmekle biz evrensel kültür sahasında manevi bakımdan herhangi bir kuvvet olmaktan çıkıyoruz."¹²⁰ Akıl ve anlam bütünlüğü taşıyan İslam dini, bu iki kutbun ötesinde veya diğer bir tabirle bu iki kutbun arasında üçüncü yol olarak kendisini göstererek, sağlam bir zeminde manevi duygulara bağlı ve bununla birlikte günlük hayattan da kopmayan bütüncül bir yaşamın kapısını insanlara aralamaktadır.

1.4. Üçüncü Yol Fikri

Aliya İzzetbegoviç'e göre İslam Medine'de başlamıştır, Mekke'de olanlar henüz İslam değildir. Hz. Muhammed, Mekke'de dini düşüncenin habercisi konumundadır. Vahiy Medine'de tamamlanmış ve insanların aklında yer almıştır. İslam'ın toplumsal ve hukuki düzeninin kaynağı ve başlangıcı Mekke değil Medine'dir.¹²¹ İzzetbegoviç, İslam'ın kentli karakterini öne çıkarmış; Hz. Muhammed'in Medine'de dini düşüncüyü toplumsal hayatta uygulaması ile İslam'ın amacına ulaşılmaya başladığını düşünmüştür.¹²² İslam ne yalnızca Hira mağarasında kalmış ne de sadece şehirde durmuştur. İslam bu ikisinin arasındaki dengeyi hassasiyetle kurmuş bir dindir.

¹¹⁸ Bk. İzzetbegoviç, *Doğu ve Batı Arasında İslam*, 225.

¹¹⁹ Bk. Karaarslan, *Entelektüel Üzerine Eleştirel bir Çalışma Aliya İzzetbegoviç Örneği*, 95.

¹²⁰ İzzetbegoviç, *Doğu ve Batı Arasında İslam*, 21.

¹²¹ Bk. Düzgün, "Aliya İzzetbegoviç ve Kurucu İrade Olarak İslam", 14.

¹²² Bk. Akın, *Çağa İz Bırakan Önderler*, 76.

Aliya İzzetbegoviç, üçüncü yol fikrini İslam ülkelerinin ekonomi ve politika yönünden iki uç noktanın etkisi altında kaldığı bir dönemde kaleme almıştır. Bundan dolayı Aliya, İslam ülkelerinin içinde bulunduğu durumu normal görmemekte ve Müslüman ülkelerin özdenetim yapmaları ve mevcut durumlarını yeniden değerlendirmeleri gerektiğini belirtmektedir. Çünkü İslamiyet, iki kutuplu dünyanın bir unsuru değildir.¹²³

Daha öncede değindiğimiz gibi, Aliya İzzetbegoviç ruh ve beden ikilemini terkip ederek İslam anlayışını oluşturmuştur. Bilge Kral'a göre bu terkip, İslam'da birlik bilinci olarak tezahür eder. Böylece dünya ve ahiret gibi, "ben ve diğeri" uyum içinde bir araya gelir. Bu fikir bize şunu anlatır: Doğu ve Batı zıt olduğu kadar ben ve diğeri de birbirine zıttır. Bu zıtlık gerektirmese bile zamanla kargaşa ve zulme mahal verebilmektedir. Aslında bu zıtlığın ontolojide bir karşılığı yoktur. Çünkü bu kavramlar aynı varlığın iki boyutudur. Ruh ile beden, Doğu ile Batı, ben ve öteki aynı varlıkta bulunan iki farklı taraftır. İslam dini bu gerçeği bize en açık şekilde öğretmektedir.¹²⁴

Entelektüel ilim insanı olan Aliya, geçmiş zamanda eski uygarlıklar ile Avrupa arasında aracı rolünde olan İslam dininin, bu vazifeyi tekrar üzerine alması gerektiğini düşünmüştür ve bu konu çerçevesinde şunları dile getirmiştir: "İslam; bugün bu dramatik çıkmaz ve alternatifler zamanında, parçalanmış dünyada aracılık rolünü tekrar devralmalıdır. Üçüncü yani İslami yolun manası işte buradadır."¹²⁵ İslamiyet'in üçüncü bir yol olduğunu vurgulayan Aliya İzzetbegoviç, İslam'a uzlaştırma rolü biçmiştir.¹²⁶

İzzetbegoviç'e göre bir hareket ya İslamidir ya da İslami değildir. Bilge Kral İzzetbegoviç; "İslami" terimini, İslam'ı kaynak olarak kabul eden ilke, kurum ve bunların temelinde bulunan düşünce veya inanç anlamında kullanmıştır.¹²⁷ Onun siyaset felsefesinde, siyaset kurumunun dünyevi olması sorunu İslami bir yorumla işlenmiştir. Nitekim Aliya'ya göre siyaset, hem dünya hayatını hem de ahireti önemseyen ve bunlar arasında denge kurabilecek bir sistemdir. Ona göre; gerçekleştirilmesi gereken amaçlar hususunda ahlak ve siyaset birbirine yaklaşır ve bu yüzden İslami bir siyaset felsefesi, ahlakı temel alarak iki dünya için de gerekli olan unsurları içermektedir. Fakat İslami bir ahlakın çıkış noktası tek ve değişmez olsa da uygulama sahası bu dünya olduğu için bu uygulamalar farklı

¹²³ Bk. Musa Özdemir, *Aliya İzzetbegoviç Düşüncesinde Üçüncü Yol Kavramı ve Felsefi Temelleri* (Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, 2014), 59.

¹²⁴ Bk. Alim Yılmaz, "Aliya İzzetbegoviç'te Varoluş ve Din", *Hece (Bilgemiz Aliya İzzetbegoviç Özel Sayısı)* 20/229 (Ocak 2016): 538.

¹²⁵ İzzetbegoviç, *Doğu ve Batı Arasında İslam*, 21.

¹²⁶ Bk. Latic, "Batıda İkbâl", 61.

¹²⁷ Bk. İzzetbegoviç, *Doğu ve Batı Arasında İslam*, 21.

olabilecektir.¹²⁸ Aliya, İslami dünya görüşü kavramıyla maddeci ve maneviyatçı düşüncelerin takıldıkları engellere çözümler getiren bir fikirden çok, bu iki zıt akımı sentezleyecek bir metottan bahsetmektedir. Bu sentezi yaparken de hem insan ruhunun özgürlüğüne hem de doğanın belirlenimciliğine yani determinizme bağlı olan bedene adil davranarak haklarını korumayı ve bunun sonucunda da dünyada var olan ikilemi denge ile düzeltmeyi amaç edinmiştir. Bu amaç da dünyevi ve uhrevi olanın bir orta yolda birleşmesini öngörür. İzzetbegoviç'e göre bu, temizlik (abdest) ile ibadeti (namaz) yan yana getiren, ibadet ile de toplumu bir araya getiren unsur olarak görmüştür. Yine Müslüman düşünürümüze göre, İslam'ı dünyadaki diğer akımlardan ayıran en belirgin farklardan biri özgür ruh ile belirlenimci doğayı sentezleyen tarafıdır. Namaz da İslam'ın dünyayı nasıl düzenleyeceğini gösteren bir ibadettir. O; birbirinden ayrı gözükten fiziksel ve ruhsal yönü, bedensel temizlik ve fiziksel hareketi ibadetin içinde bir araya getirir. Namazın cemaatle kılınması durumunda da gündelik hayatın uzaklaştırdığı insanları birleştirip toplar ve aralarındaki ayrımcılığı ve bencilliği eritip toplumsal bir içerik kazanır. Bu toplumsallaşmaya genellikle siyasi mesajlar içeren hutbenin olduğu Cuma namazı da eklenince bu sosyalleşme sürecine bir de siyasi içerik eklenmiş olur.¹²⁹

Aliya İzzetbegoviç, zekâtı namaz konusundan sonra ele almıştır. Hz. Muhammed'in Mekke döneminde gönüllülük esasında toplanan ve bu yönüyle sadakaya benzetilebilecek olan zekât, Medine döneminde İslam toplumunun bir devlet kurma uğraşları ile zorunlu olarak fakirler adına zenginlerden alınan bir çeşit vergi şeklini almıştır. Önceleri sadaka gibi gönüllü alınan zekâtın sonradan zorunlu hale gelmesinin sebebi, gittikçe sayısı artan Müslüman toplumda maddi yöndeki uçurumları kapatmak, bir gelir dengesi oluşturmaktır. Medine döneminde zekât, kanun ile güvence altına alınmış ve ayrıca zekât ile Müslümanların sosyalleşmesine katkı sağlanmıştır. Zekâtın yoksulluğu ortadan kaldırmayı amaçladığını aktaran Aliya, yoksulluğun tanımını da kendi özgün yorumu ile yapmıştır. Ona göre yoksulluk toplumsal bir problem olmadığı gibi herhangi bir yoksunluk da değildir. Yoksulluğun içinde kötülük de bulunmaktadır ve yoksulluğun dıştan görünümü yoksunluktur. Aliya; yoksulluğu insanların merhametsizliğinin bir sonucu olarak da görmektedir ve bu yüzden yoksulluğun içinde suçluluk duygusu da bulunmaktadır. Yoksulluk hem sorun hem de günah olarak karşımıza çıkmaktadır. Maddi imkânların değişmesiyle yoksulluk giderilebilir

¹²⁸ Bk. Karaarslan, "Aliya İzzetbegoviç'in Hayatı ve Bosna Mücadelesi", *Aliya İzzetbegoviç: Özgürlük Mücadelecisi ve İslam Düşünürü*", thk. Mahmut Hakkı Akın, Faruk Karaarslan, 3. Baskı (İstanbul: Pınar Yayınları, 2018), 51-52

¹²⁹ Bk. Şaban Bıyıklı, "İzzetbegoviç'e Göre Doğu Batı Düalizmi ve İslam", *Hece (Bilgemiz Aliya İzzetbegoviç Özel Sayısı)* 20/229 (Ocak 2016): 230-231.

fakat buna ek olarak halis bir niyet ve kişinin uğraşı da olmalıdır. İzzetbegoviç'e göre, bir uğraş ve iyi niyet olmazsa onların yerine günah ve suçluluk duygusu gelir. Zekâtın gönüllü olarak mı yoksa zorunlu olarak mı verileceğine toplumun karar vermesi lazımdır ve Aliya bu işin gönüllülük esasında yapılması taraftarıdır. Çünkü zekât bir dayanışma, yardımlaşma, merhamet ve şefkat göstergesidir. Zekâtta hedef; zenginlerdeki bencillik ve vurdumduymazlığı, fakirlerdeki sefalet ve mahrumiyeti yok etmektir.¹³⁰

Aliya İzzetbegoviç namaz ve zekâtı ikilem olarak ele almış ve namazın uhrevi tarafını, zekâtın ise toplumsal tarafını öne çıkarmıştır. Buradan hareketle namazın kişisel, zekâtın da toplumsal olduğunu yinelemiştir. Namaz ile zekât arasındaki ilişkiyi iman ile amel arasındaki ilişkiye benzetmiş ve ikisinin ayrılamayacağını, farklılıkları olsa da asıl olarak bir bütünlük oluşturduklarını belirtmiştir. Hz. Muhammed'in (s.a.v.) vefatından sonra ilk halife olan Hz. Ebubekir'in zekât vermeyi kabul etmeyen kabilelere tolerans göstermeyip onlarla savaşması zekâtın önemini bir kez daha gözler önüne sermektedir. Aliya, İslam'ın "iman edin ve salih amel işleyin" emriyle "namaz kılın ve zekât verin" emrini birlikte değerlendirip bu ikilemin toplumsal, dinî ve ahlakî yönleri olduğunu ve nihayetinde de İslam dininin iki kutuplu bir birlik olarak nitelendirileceği sonucuna varmıştır.¹³¹

Entelektüel düşünür İzzetbegoviç, orucu anlatırken onu ruhun beden üzerindeki hâkimiyeti olarak hatta beden ile ruhun bir çeşit savaşı olarak değerlendirir. Oruçlu bir kişi bedeninin isteklerine göğüs gererken ruhu da bu istekleri süzgeçten geçirir. Böyle bir oruç da insana açlık değil ayrı bir haz verir.¹³² Aliya, orucun toplumsal yönüne de değinmiştir ve onun her zaman birliği temsil ettiğini düşünmüştür. Orucun terk edilmesi Müslüman toplumlardaki birliğin zedelenmesi demektir ve bu yönüyle oruç kişisel olmaktan ziyade toplumsal bir sorumluluktur. Oruç her kesimden insanı birbiriyle eşit kılar, çünkü fakir-zengin, genç-yaşlı demeden bütün yükümlü Müslümanların oruç tutması gerekmektedir. Bu nedenle oruç toplumda aynı zamanda birleştirici bir rol de oynamaktadır.¹³³ Bütün bunlara ilaveten oruç, açlık çeken insanların halinden anlayabilmek için bir vesiledir. İnsanlara empati ve özdenetim yaptırma özelliği ile de oruç, her bakımdan belli bir vakit içerisinde basit bir açlık çekmek diye tabir edilemeyecek bir ibadettir.

Bir özgürlük savaşçısı olan Aliya İzzetbegoviç'e göre; Müslümanların günlük hayatta birçok yerde ve birçok kez kullandığı "Allah'tan başka ilah yoktur" sözü İslamiyet'in anahtar

¹³⁰ Bk. İzzetbegoviç, *Doğu ve Batı Arasında İslam*, 268-270.

¹³¹ Bk. İzzetbegoviç, *Doğu ve Batı Arasında İslam*, 273-274.

¹³² Bk. İzzetbegoviç, *Özgürlüğe Kaçışım - Zindandan Notlar*, 316.

¹³³ Bk. İzzetbegoviç, *Doğu ve Batı Arasında İslam*, 274.

cümlesidir. Bu cümle hükümlerliliği kayıtsız ve şartsız olarak Allah'a ait kılmakta ve bunun haricinde insan hiçbir şekilde baskı altına alınamamaktadır. Hükümlerlilik ve refah sadece Allah'ta ve Allah'a imandadır. Kur'an-ı Kerim'de sadece Allah'tan korkulacağı belirtilmektedir ve Allah'a teslim olma haricinde hiçbir şeye teslimiyet bulunmamaktadır. Böylece insanlık korkusuz, hür ve şerefli bir biçimde yaşama hakkına sahip olmuştur. İnsanlık tarihi boyunca kutsal sayılan veya ilahlık mertebesinde görülen idoller, krallar ve bazı kurtarıcılar olmuş, halk da bunlara hürmet etmiş ve teslim olmuştur. Kendilerinde sınırsız yetkiler olduğunu düşünen bu kişiler de zamanla şımararak halktaki baskılarını artırmış ve zorbalıklarla kendi halkını ortadan kaldırmaya bile kalkışmışlardır. Geçmişte yaşanan bu tip haksızlıklara ve zulümlere karşın Kur'an-ı Kerim; insanlara ilahlık atfedilemeyeceğini, ilahlığın ve hükümlerliliğin sadece Allah'a ait olduğunu ve sadece Ona kulluk edileceğini, insanın iradesinin ve gücünün sınırlı olduğunu, Allah'ın ise sonsuz irade ve güce sahip olup bir ve tek olduğunu söylemiştir. İşte tüm insanlığı kapsayan bu esaslar, insanın özgürlük savaşındaki mesnedi konumundadır.¹³⁴

Aliya, İslam'da kadının yerine dair de açıklamalar yapmıştır. Avrupa'dan aile yaşamı ve ahlak ile ilgili hiçbir örnek alınamayacağını, Avrupa'nın bazen nasıl bir hayat yaşanmaması gerektiğini bize öğrettiğini ifade etmiştir. Ancak Avrupa, çalışma ve düzen anlayışı ile bilimsel çalışma ve tekniğinde örnek alınabilir.¹³⁵ Ona göre, kadın ve erkek aile içindeki görevlerde değil de önem ve sorumluluk bakımından eşittir. Kadın her şeyden önce temel ve yeri doldurulamayacak bir rolün sahibi olarak annedir ve neslin devamını sağlamaktadır. Ancak eğitilmiş, bilgili, değer verilen ve mutlu anneler İslam dünyasının yeniden doğuşunu başlatacak ve devam ettirecek bireyler yetiştirebilir. Ayrıca İzzetbegoviç, suistimallere mahal verilmemesi için çok eşliliğe karşı çıkmış ve boşanmaların da sınırlandırılmasıyla kadın ve çocukların maddi olarak himaye edilebileceğini savunmuştur.¹³⁶ Aliya'ya göre; göre yapılan en büyük yanlışlık, İslam ülkelerinde yaşanan her şeyi Kur'an'a ve İslam'a uygun görmektir. Tek şeriat uygulanmasına rağmen Müslüman ülkelerin birçoğunda kadının toplumdaki yeri ve değeri değişiklik göstermektedir. Bu sorun ise gelenekler ve şeraitin, toplumun içinde bulunduğu şartlar ile değerlendirilmesi sonucunda çözülebilir. Kadının peçe takması ve haremdede yer almasının İslamiyet'in ilk zamanlarında görülmediğini belirtmiş ve kadına hakkındaki görüşlerin dini de aşan bir tarafı olabileceğini bize aktarmıştır. İzzetbegoviç'e göre kadına verilen değer, toplumdan topluma hatta ülkeden

¹³⁴ Bk. İzzetbegoviç, *İslami Yeniden Doğuşun Sorunları*, 101-103.

¹³⁵ Bk. İzzetbegoviç, *İslam Deklarasyonu*, 54.

¹³⁶ Bk. İzzetbegoviç, *İslam Deklarasyonu*, 63-65.

ülkeye gelenek ve göreneklerin, gelişmişlik seviyesinin, kültürün vb. etkisiyle değişiklik gösterebilmektedir.¹³⁷

Aliya İzzetbegoviç, anneliğin toplumda bir statü olarak değil de ayrı bir iş gibi görülmesinden dert yanmaktadır. Antik Roma'da hamilelerin önünden geçerken insanların saygı ile eğildiğinden bahseden Aliya, Batı'nın kadının ve annenin değerini bilmeyip zaman zaman da onların şerefini ayaklar altına aldığını belirtmektedir. Batı ülkeleri kadınları ucuz işçi olarak görmekte ve annelik rolünü önemsememektedirler. Böylece kadınlar ekonomide de değerlerini yitirmiş olmuşlardır. Çalışan kadınlar işlerini annelik rolüne tercih etmek zorunda bırakılmıştır. İş olarak başkasının çocuğuna bakmak, kendi çocuğuna bakıp onu yetiştirmekten daha önemliymiş gibi gösterilmiştir. Kadının annelik vazifesini ardında bırakan hiçbir düşünce kadına hak ettiği değeri vermiyor demektir. Kadının kutsal vazifesi olan annelikteki tecrübesi onu başka meslekler konusunda tecrübesiz yapabilir fakat bu gayet olağan bir durumdur. Annelik vazifesinin ihmal edilmesiyle günümüzde problemlili bir gençlik oluşmuştur. Bunu annelik terbiyesinden yoksun kalmak olarak da adlandırabiliriz. Ancak bu vazife kadını sosyal hayattan ve üretkenlikten uzak bırakacak şekilde olmamalı, kadının toplumsal bir varlık olduğu unutulmamalıdır. Aliya'ya göre ancak şu durumlarda kadın iş gücüne katılmalıdır:

- Yetişkin ya da çocuksuz bir kadının üretkenliğini başka alanlarda sürdürmek istemesi durumunda,
- Eşi olmayan bir kadının evin geçindirmek zorunda kalmasıyla,
- Kadının doğal olarak daha üretken ve daha uygun işlerde çalıştırılması koşuluyla,
- Savaş gibi olağanüstü durumlarda.¹³⁸

İslam dininde düşünmeye, akıl yürütmeye verilen öneme dair Kur'an-ı Kerim'de birçok ayet olduğunu belirten Aliya İzzetbegoviç; akla verilen bu denli önemin inanca hiçbir şekilde gölge düşürmeyeceğini söylemiştir. Ona göre bu durum, insanı motive etme rolü oynar. Sonucunda din ve bilim birbirine ters düşmez, tam aksine birbirini tamamlar.¹³⁹ Bize göre; insanların din kavramının içini boşalttığını düşünen Aliya, Müslümanların dini yaşarken akıl etmeyi ve yorumlamayı göz ardı etmelerinin bu sorunu oluşturduğunu düşünmüştür. Aklın vahye karşı olmadığını kanıtlayıp İslam toplumlarının düşünmeye ve akıl yürütmeye önem vermesiyle daha ileri seviyeye gidebilecekleri kanaatini anlatmaya çalışmıştır.

¹³⁷ Bk. İzzetbegoviç, *İslamî Yeniden Doğuşun Sorunları*, 39-45.

¹³⁸ Bk. İzzetbegoviç, *İslamî Yeniden Doğuşun Sorunları*, 45-54.

¹³⁹ Bk. İzzetbegoviç, *Özgürlüğe Kaçışım - Zindandan Notlar*, 223.

Hadisler ile ilgili düşüncelerini paylaşan Aliya öncelikle sahih olup olmadıkları konusuna değinmiştir. Ona göre İslamiyet bir yaşam biçimidir, sadece fikirlere değil hayatın her alanına ulaşır. Kur'an da hadisler olmaksızın anlaşılabilir. Kur'an'ın uygulamaya dökülebilmesi için hadisler de gereklidir. Aliya İzzetbegoviç'e göre bir hadisin sahih olup olmadığı ravi zincirine bakmaktan çok Kur'an'a uygunluğuna bakılarak anlaşılabilir.¹⁴⁰

İslam, siyaseti reddeden bir din olmamıştır. Onun bir din olmanın ötesine taşıyan en temel unsurlardan birisi de bu dünya hayatını önemsemesi, hukuk ve siyaset konularında temeli insan-Allah ilişkisine dayanan düzenlemeler getirmesidir. Aliya İzzetbegoviç, İslam tarihi içinde yaşanan birçok siyasî ve fihhi ayrışma konularında özü kaybetme problemine işaret etmiş ve insanlara yararı dokunmayan ayrışmaları eleştirmiştir. İslam'ı temel alan bir siyasetin esas amacı insanın özgürlüğünün ve ahlak konusunda yükselişinin imkânlarını garantiye almaktır.¹⁴¹

İzzetbegoviç'e göre insanoğlu dünya hayatı ile ilgili ne kadar çok bilgiye sahip olursa olsun, teknoloji ne kadar gelişirse gelişsin yine de insanların engel olmaya güçlerinin yetmediği ve yetemeyeceği durumlar olacaktır. Bilge düşünür bunlara örnek olarak doğal afetleri vermiş ve insanın iradesinin ne kadar sınırlı olduğuna değinmiştir. Bu sınırı aşmanın yolunun da Allah'a teslimiyet yani kaderi kabul etmek olduğunu vurgulamıştır. İnsanın dünyada maddi veya manevi olarak ızdırap çekme ihtimali her zaman bulunmaktadır. Kaderi kabul etmek bütün olumsuzluklara sabredip göğüs germeyi de gerektirir. İyi ya da kötü olan her şeyin kaderin bir parçası olduğunu bilip Allah'a teslim olmak, İslamiyet'i Batı'nın iyimser dünya tasavvurundan ayırmaktadır. Bu kabulleniş ayrıca insana güven duygusu vermektedir. Allah'ın iradesine teslim olmak insanın iradesine bir başkaldırı niteliğindedir. Aliya'ya göre kaderi kabullenmek insanı özgür kılar. Kaderi kabulleniş pasif bir eylem değil, elinden gelen bütün çaba ve gayreti gösterip gereken çalışmaları yaptıktan sonra Allah'ın iradesine boyun eğmektir. Diğer bir tabirle tevekküldür. Allah'a teslimiyet, İslam'dır.¹⁴²

Aliya İzzetbegoviç'in karakteriyle özdeşleşen, onun siyaset alanında da tutarlı olarak benimsediği mücadele ve çalışma ile ilgili düşüncelerine gelirsek; Müslüman halkların çalışma ve mücadele ile ayakta kalabileceklerini ve bu kuralın sadece Müslümanlar için değil tüm toplumlar için geçerli olduğunu iddia etmiştir. Mucize umudu ve dış ülkelerden yardım beklentisine girilmesini kesinlikle yanlış bulduğunu, insanların sadece çalışarak ve mücadele

¹⁴⁰ Bk. Dal, *Soğuk Savaş Sonrası Bosna Hersek Bağımsızlık Süreci ve Aliya İzzetbegoviç*, 79.

¹⁴¹ Bk. Akın, *Çağa İz Birakan Önderler*, 74.

¹⁴² Bk. İzzetbegoviç, *Doğu ve Batı Arasında İslam*, 357-360.

ederek bir şeyler elde edebileceğini belirtmektedir. Bundan hareketle insanlar sıkıntı, üzüntü ve her türlü zorluklardan onları kurtaracak bir mehdi beklentisi içinde olmamalıdır. Bu durumdan kurtulmanın yolu sadece çalışma ve mücadeleden geçmektedir. Aliya, İslam toplumlarının çoğunda var olan mehdi inancını da sert bir şekilde tenkit etmiştir. Mehdi inancının insanları pasifliğe ve tembelliğe yönelttiğine değinen İzzetbegoviç, dış yardımın da mehdi inancı gibi bir yanlış olduğunu belirtmektedir. Gerçek dostun da gerçek düşmanın da belirsiz olduğu bir atmosferde başka ülkelerden yardım beklemenin boş olduğunu, bir ülkenin başka bir ülkeyi kalkındırıp zengin etme gibi bir ihtimalin olmadığını, ulaşmak istenen zenginliğe kendi ülkesindeki imkanları kullanıp azim ve çaba ile ulaşabileceğini savunmuştur. Ancak bu yolla ulaşılabilen zenginlik gerçek zenginlik olabilir.¹⁴³ Bize göre; Aliya İzzetbegoviç'in bu düşüncesinin altında Bosna Savaşı yıllarında yalnız ve çaresiz bırakılmaları yatmaktadır. Bosnalılara bir umut verip bekleyiş içerisine sokup devamını getirmeyen Batı ülkelerine karşı, verilen boş vaadlere karşı bir duruştur. Aliya bu yüzden Müslümanların kurtuluşunu ancak Müslümanların gerçekleştireceğini savunmuştur. Hangi ülkeden olursa olsun, hangi mezhepten olursa olsun tüm Müslümanlar bir elin parmakları gibidir. Birbirlerine destek olmazlarsa onları kurtaracak başka kimse yoktur. Gruplara ayrılmalar, bölünmeler ancak Müslümanlara zarar vermektedir. Tefrika değil birlik zamanıdır ve bir Müslüman düştüğünde elinden tutup kaldıracak kişi yine bir Müslümandır. Bu bilinçle hareket etmeyi tüm İslam toplumları bir düstur haline getirmelidir.

2. Müslümanların Gerileme Sebepleri ve Çözüm Önerileri

Bir milletin var oluşuna liderlik eden Aliya İzzetbegoviç, bir eylem adamı olarak İslam dünyasında kendini göstermiştir. Düşünceleri, siyasal kimliği ve entelektüel kişiliği ile tanınan bir lider, insanın varoluş problemleri üzerine zihnini yormuş ve felsefi fikirleri ile evrensel boyutta akla dayalı çözümler üreten bir devlet adamıdır.

Aliya İzzetbegoviç'e göre İslam dünyası bir bunalım içindedir. Müslüman halklar hem inanç konusunda hem de İslam dinini hayata geçirme konusunda bu bunalımın ortasındadırlar. Yüzyıllardır Müslüman toplumların geri kalmışlığı, durgunluğu ve güçsüzlüğü sadece siyasî ve teknik konulara indirgenemez. Bu geri kalmışlıkta Müslümanların da rolü vardır.¹⁴⁴

Aliya İzzetbegoviç'e göre İslam'ı gönüllerine yerleştiren Müslümanların gerçekleştirmeleri gereken üç ilke vardır. Bunlar; İslami düşünceye dönüş, Müslümanların eğitilmesi, Müslümanların İslam sınırları içerisinde birliğidir. İslam dünyasında olup biten her

¹⁴³ Bk. İzzetbegoviç, *İslam Deklarasyonu*, 62-63.

¹⁴⁴Bk. İzzetbegoviç, *İslam Deklarasyonu*”, 31.

şey bu üç ilkeye ters düşüyorsa gerilemeye, uyum içindeyse ilerlemeye neden olmaktadır. Eğer bu olaylar eğitime katkı yapıyorsa iyidir, bir yararı yoksa kötüdür. Müslümanları birleştiriyorsa iyi, tefrikaya yol açıyorsa kötüdür. Bu üç ilkenin en önemlisi de İslam'ın özüne dönüştür. Bu ilkeler Müslümanlarca dikkate alındığında Müslümanların ilerlemesi kaçınılmazdır. Bu üç meselede birlik sağlandıkça Müslüman toplumlar için güzel günler gelecektir.¹⁴⁵

2.1. Müslümanların Eğitilmesi

Eğitim sözcüğünün kökeni Latince olup “educere” sözcüğünden türemiştir. Çocukların, hayvanların ve bitkilerin yetiştirilmesi ve bakımı anlamına gelen educere sözcüğü, zaman içinde bu anlamından farklılaşarak sadece insan eğitimini ifade eden bir niteliğe bürünmüştür¹⁴⁶ Eğitim ile ilgili birçok tanımlama yapılmıştır. “İnsanın yeteneklerinin, özellikle ahlaki yetilerinin geliştirilmesi için ona yön ve biçim verilmesi; bu yolda yapılan bilinçli ya da bilinçsiz etkilerin tümüdür.”¹⁴⁷ şeklinde tarifinin yapıldığı gibi “Eğitim: toplumsal alanda toplum fertlerine, tarihi ve kültürel mirası, inançlarını ve değer hükümlerini, bilgi birikimini yeni nesillere tanıtmak, benimsetmek ve aktarmak sürecidir.”¹⁴⁸ diye geniş bir anlam verilerek de tanımlanmıştır.

Aliya İzzetbegoviç ilk olarak bir düşünür, devlet adamı, siyasetçi ve eylem insanıdır. Varlık, din, insan, medeniyet, ahlak, tarih, kültür ve sanat konularına değindiği gibi eğitim konusunu da ele almıştır. İslam ülkelerinin sorunları arasında eğitim yani terbiye olduğunu düşünüp var olan eğitime eleştirel bir bakış yapan İzzetbegoviç, Müslümanların bu konuda neler yapması gerektiğini de belirtmektedir.

2.1.1. Okuma ve Anlama Meselesi

İzzetbegoviç'in eğitim anlayışı genellikle İslam kültürünün kendine has problemleri, kavramları ve hususları temel alınarak oluşmuştur. Müslümanların gerilemeden nasıl kurtulacağı, ayağa kalkmayı ve yenilenmeyi nasıl gerçekleştirecekleri, dini yenilenmenin gerçekleşip gerçekleşmeyeceği gibi konular onun zihnini sürekli meşgul etmiştir.¹⁴⁹ Daha öncede bahsettiğimiz gibi, Müslümanlar İslam'ı doğru anlayıp yorumlayamamışlardır ki bu durum bize okuma ve anlama hususunda bir sorun olduğunu göstermektedir.

¹⁴⁵ Bk. İzzetbegoviç, *Geleceği Yenilemek*, 68-70.

¹⁴⁶ Bk. Necmettin Tozlu, *Eğitim Felsefesi*, 2. Baskı (Ankara: MEB Yayınları, 2003), 88-89.

¹⁴⁷ Bedia Akarsu, *Felsefe Terimleri Sözlüğü*, 11. Baskı (Ankara: İnkılap Yayınevi, 1998), 68.

¹⁴⁸ Süleyman Hayri Bolay, *Felsefe Doktrinleri ve Terimleri Sözlüğü*, 11. Baskı (Ankara: Nobel Yayıncılık, 2013), 105.

¹⁴⁹ Bk. İzzetbegoviç, *İslam Deklarasyonu*, 19.

Entelektüel düşünür, Kur'an'ın ilk ayeti olan "oku" emrinin İslami eğitimin ruhu olduğunu düşünür. Fakat zaman geçtikçe okuma ve anlama Müslümanların en büyük problemlerinden biri durumuna gelmiştir. Aslında bütün sorunların kaynağında da bu yatmaktadır. Kur'an okuma yani kıraat, ilerleyen zamanlarda Kur'an'ı anlamaktan ziyade güzel ve etkileyici bir biçimde okuma diye algılanmaya başlamıştır. Kıraat ekolleri oluşmuş, bu konuda uzman öğrenciler yetiştirilmeye başlanan bir disiplin meydana gelmiştir. Anlayarak okuma bir kenara bırakılmış, estetik okuma önemszenmiştir. Aliya bu hususta şunları dile getirmektedir: "Kur'an-ı Kerim'in (sesli olarak) aşırı okunmasındaki (veya ezbere okunmasındaki) psikolojik açıklamayı burada aramak gerekir. Kur'an-ı Kerim'i (sesli olarak) okuyorlar, yorumluyorlar, sonra yine (sesli olarak) okuyorlar, inceliyorlar ve sonra yine (sesli olarak) okuyorlar. Bir defa olsun uygulamak zorunda kalmamak için bir cümlesini binlerce defa tekrarlıyorlar. Hayatta nasıl uygulanacak sorusundan kaçmak için Kur'an-ı Kerim'in nasıl okunması gerektiği hususunda geniş ve itinalı bir ilim ürettiler. Nihayetinde, Kur'an-ı Kerim'i, anlaşılabilir bir manası ve içeriği olmaksızın çıplak bir ses haline getirdiler."¹⁵⁰ İnanç da böylelikle özü olmayan bir şekle indirgenmiş oldu. Anlamadığına inanma meselesi ortaya çıktı. Oysaki Kur'an bir yaşam öğretisi, hayat reçetesidir. İzzetbegoviç'e göre: "İşte burada Müslüman halkların gerilemeleri ve kudretsizliğinin ilk ve en önemli sebebi bulunur. Evrensel değeri olan bir diğer sebep ise en geniş manada eğitim, daha doğrusu terbiye sistemidir."¹⁵¹

Anlamanın teorik yönü olduğu gibi pratik yönü de vardır. İnsan bir bilgiyi anlar ve bu aklen bir algılamadır. Fakat hedef sadece anlamak değil; onu hayata katmak, pratiğe aktarmak ve hayatın bir parçası haline getirmektir. Kişi aldığı bilgiyi somut hale getirmeden ve faaliyete geçmeden anlamış kabul edilemez. Toplumsal olarak ifade edecek olursak, teorik ve pratik yön bir araya geldiğinde bu anlama biçimine erdemli yaşam denilebilir. Ayrıca adalet, dürüstlük, çalışkanlık ve cesaret gibi diğer bütün erdemler de eğitim sonucu ortaya çıkar. Müslüman aydınların tümünde olduğu gibi, İslami yenilenmenin yeni anlayış şekilleriyle ve bilim, kültür, sanat, düşünce vb. alanları da çepeçevre saracak şekilde genişletilmesi şarttır. İşte bu da kısmi okumadan çıkıp bütüncül bir okuma haline gelmek demektir. Bir metinde ne yazdığı kadar; ondan ne anlaşıldığı, ne kadar anlaşıldığı ve ne amaçla anlaşıldığı da önemlidir.¹⁵² Bahsedilen bütüncül okumanın olabilmesi için de aktif bir düşünce sisteminin olması gerekir. Tefekkür en önemli eylemdir. Aliya İzzetbegoviç bunun İslamiyet'te karşılık bulunduğunu vurgulamaktadır. Problemin fark edilmesi de önemlidir. Çünkü bu, ölü toprağının

¹⁵⁰ İzzetbegoviç, *İslam Deklarasyonu*, 33.

¹⁵¹ İzzetbegoviç, *İslam Deklarasyonu*, 33.

¹⁵² Bk. Vefa Taşdelen, "İslam Zihninin Yeniden Oluşumu: Aliya'nın Eğitim Felsefesi Üzerine Bir Deneme", *Hece (Bilgemiz Aliya İzzetbegoviç Özel Sayısı)* 20/229 (Ocak 2016): 396-397.

üzerinden atıldığıının belirtisidir. Kısaca, tefekkür sadece düşünmek değil; idrak etmek ve hayata tatbik etmeyi de içeren bir eylemdir.¹⁵³ İslami düşüncenin canlı olması, Müslümanların ilerlemesi ve Batı ülkelerine olan bağımlılıklarından kurtulmaları demektir. Tefekkür ve eğitim insana kendi sorunlarını keşfedebilme becerisi verir. Müslümanlar bu durumu gerçekleştirdiğinde başka güçlerin etki alanı olmaktan çıkabileceklerdir. Aliya, İslami yeniden doğuşun inşasının ve ihyasının eğitimle olacağını düşünmektedir.¹⁵⁴

2.1.2. İzzetbegoviç'in Eğitime Yaklaşımı

Gözlem yapma yönlerini geliştirme hususunda geride kalan Müslümanlar, Batı dünyasında ortaya çıkan deneye bağlı düşünme yolunu da görmezden gelmiştir. Aslında İslamiyet'te de var olan bu düşünce tarzı Batı'yı ilerletip modern bir uygarlık haline getirmiştir. Müslümanlar ise geçmişleri başarılar ile dolu olduğu halde bu konudaki gafletlerinden dolayı başarısız olup ilerleme kaydedememişlerdir. Deneysel düşünce sistemine dayalı bir eğitim veremeyen İslam ülkeleri Batı'ya doğru bir beyin göçü vermek zorunda kalmışlardır. Batı ülkelerine eğitim için gidenler arasında dini ve ahlaki gelişimini tamamlamamış olanlar Batı'ya hayran kalmış ve kendilerini ezik hissetmişlerdir. Bu kişiler eğitimlerini tamamlayıp ülkelerine döndüğünde ise kendilerini toplumda üstün görmüşlerdir. Bu Batı eğitimi alan kişiler kendi yerel ve kültürel kimliklerini Batı kültürü ile karşılaşma sürecinde koruyamamış hatta ülkelerini yeni bir Amerika haline getirme hayalinde olmuşlardır. Bu da onların Batı'dan edindikleri kültürel ve toplumsal öğeleri eleştirel bakış açısıyla değer süzgecinden geçirme işlemine tabi tutmadıklarını bize göstermektedir. Bu durum İslam dünyasının her yönden Batı'ya olan bağımlılığını artırmıştır. İzzetbegoviç'e göre bunlara sebep, Müslümanların eğitimsiz olmalarıdır. Bu bağlamda değişmesi ve düzenlenmesi gereken en temel husus eğitimidir. Hem dinde hem de eğitimde yaşanan gerileme, ekonomik zayıflığı da ardından getirmektedir. Müslüman ülkeler bütçelerinin büyük bir kısmını eğitime harcamalıdır, çünkü gerçek bağımsızlık ve ilerlemenin ilk basamağını eğitim teşkil etmektedir. İslam'ın ilk dönemlerinde diğer medeniyetlerin bilim, kültür ve uygarlık unsurları ile karşılaştığında fayda sağlamaya yönelik olarak bu birikimler elde edilmeye çalışılmıştır. Bu bünyeye alma süreci rastgele değil bilinçli ve eleyerek yapılmıştır. Aliya İzzetbegoviç, eğitimi ilerlemenin ve gelişmenin şartı olarak görmüş ve bu konuya Müslümanların eğilmesi gerektiğini her fırsatta yinelemiştir.¹⁵⁵ İncancından ve prensiplerinden taviz vermeyen

¹⁵³ Bk. İzzetbegoviç, *İslam Deklarasyonu*, 33.

¹⁵⁴ Bk. İzzetbegoviç, *İslam Deklarasyonu*, 20.

¹⁵⁵ Bk. İzzetbegoviç, *Köle Olmayacağız*, 202-204.

Aliya'nın eğitimi bu kadar önemsemesi onun gerçekleştirmek istediği yenilenme eyleminde acilen düzeltilmesi gereken konunun eğitim yani terbiye olduğunu bize kanıtlar niteliktedir.

İzzetbegoviç, eğitim konusundaki eleştirilerini ifade ederken gençlerin kibar ve pasif olduğunu ve bu sebeple kaba ve sert düşmana karşı dirençsiz yetiştiğini savunmaktadır. “Aslında, asırlardır, birinci kaynaktan gelen İslami fikirlerinin anlaşılmasının neticesi olarak biz, gençliğimizi yanlış eğitiyoruz. Düşmanın eğitilmiş, sert ve pervasız, Müslüman ülkeleri teker teker işgal ederken biz gençliğimize nazik olmasını, sineğe bile kötülük düşünmemesini, kaderine boyun eğmesini, her türlü iktidar Allah'tan olduğuna göre, her türlü iktidara itaat içinde olmasını öğretiyoruz.”¹⁵⁶ Aliya İzzetbegoviç anne ve babalara, gençlerin sahip olduğu gücü sindirmemelerini; onların uyuşuk, kaygısız ve tepkisiz olmalarına neden olacak eğitim şekllinden de uzak durmalarını tavsiye etmiştir. Alçakgönüllülükten ziyade saygınlık, boyun eğmekten ziyade cesaret ve merhametten ziyade adalet içeren bir terbiyenin verilmesi gerektiğini anlatan bilge düşünür; Müslümanların ilerlemesinin cesur ve atik gençlere bağlı olduğunu belirtmiştir.¹⁵⁷

Günümüzde birçok Müslüman ülkede görülen taassup halindeki boyun eğme, aktifliği teşvik etmeyen eğitim, gelenek ve göreneklere körü körüne bağlılık, olan bitene karşı kayıtsızlık, özgürlük için mücadele etmeme durumu maalesef bir başka milletin idaresi altına girmeye sebep olabiliyor. Böyle ülkelerin gençleri de bu vaziyet karşısında kayıtsız kalıp tepki göstermeyerek teslim olabiliyor. Daha önce de değindiğimiz üzere, gerçek teslimiyet sadece Allah'adır ve insana asıl özgürlüğünü veren budur.

Bilge Kral Aliya'ya göre Müslüman toplumlardaki tüm çocuklar ayırım yapılmaksızın yeteneklerine göre eğitim ve öğretim görmelidirler. Bu eğitim sırasıyla kişiyi, toplumu, Müslümanları ve tüm insanları birleştirecek; kültürü kuracak, İslami zihni oluşturacak ve uygarlığın ürünü olan bir eğitim olmalıdır.¹⁵⁸ İlk değişimin eğitimde yapılması gerektiğini savunan İzzetbegoviç, ihtiyaç duyulursa tarihte de olduğu gibi mescitlerin bile eğitim kurumu haline getirilebileceğini belirtmektedir. Eğitimdeki başarı diğer alanları da etkileyecek ve onlarda da ilerleme sağlanacaktır. Eğitim; sadece küçük yaştaki çocukların veya genç yaştakilerin eğitilmesi demek değil, toplumda her yaşta ve her kademedeki insanların

¹⁵⁶ İzzetbegoviç, *İslamî Yeniden Doğuşun Sorunları*, 126.

¹⁵⁷ Bk. İzzetbegoviç, *İslamî Yeniden Doğuşun Sorunları*, 125-128.

¹⁵⁸ Bk. İzzetbegoviç, *Doğu ve Batı Arasında İslam*, 88.

eğitilmesi demektir. Böylelikle de hayatın baştan sona eğitim sahası haline gelmesi gerekmektedir.¹⁵⁹

Aliya İzzetbegoviç, eğitimin öneminin yanında ahlak konusunun da önemine değinmiştir. Okullarda bilgi verilirken ahlaki değerlerin de işlenmesi gerektiğini ve bu konu ile özellikle ilgilenmek gerektiğini vurgulamıştır. Nitekim Aliya'ya göre eğitim, kültür ile birlikte dir. Gelişmişlik yönünden ilerde olup ahlak yönünden geride olan milletlerin yaptığı hatalar ve başka milletlere gösterdikleri olumsuz etkiler, eğitim ve uygarlık arasındaki çelişkiden kaynaklanmaktadır. Bu çelişkinin sebebi de ahlakın nemsenmemesidir.¹⁶⁰ Kazanılan zaferler ahlaktan yoksun oldukları sürece anlamdan da yoksundur.

2.2. Müslümanların Birliği

Aliya İzzetbegoviç, Yugoslavya'da barınan etnik yapılardan biri olan İslam'a mensup, İslam dinini bir nizam olarak nitelendiren bir entelektüel olduğu için komünist yönetimin kabul etmeyeceği siyasal kimliği taşımaktadır. Bu bağlamda, İslamcı aidiyeti sebebiyle İslam birliği yanlısı ve ümmetçi bir anlayışa sahiptir. Genç yaşlardan beri sadece Bosna'nın değil tüm Müslümanların kurtuluşunu amaçladığından dolayı geniş bir İslam coğrafyası ile ilgilenmiştir. Aynı zamanda bütün Müslüman halkların sorumluluğunu da üstlenmektedir. İzzetbegoviç'ın bu çok yönlülüğü onun entelektüel kişiliğinin bir göstergesi konumundadır.¹⁶¹ Yıldırım'a göre "Aliya'nın İslamcı fikirleri sadece kısmen modernist, İslam devleti eksenli değil aynı zamanda Türk gerçekliğinin yoğurduğu tarihi zemine dayalı Batı'yı düşman olarak gören tarzdadır."¹⁶²

Ayrıca Aliya İzzetbegoviç, zgr Kudüs' sadece Müslümanların inşa edebileceğini hem teorik hem de pratik açıdan açıklamıştır. Teorik olarak açıklamasında Müslümanların hem Hz. İsa'ya ve Hz. Musa'ya, aynı zamanda İncil ve Tevrat'ın bu peygamberlere ilk indirilmiş yani tahrif olmamış haline inandıklarını belirtir. Yahudilerde ve Hristiyanlarda böyle bir şümullü perspektif yoktur. Pratik olarak da Kudüs Mslmanlarıdır. Çünkü konumu itibariyle Müslüman toprakları içindedir. Buralarda kurulmuş olan İslam dışı yönetimler sadece g odaklıdır. Bu şekilde hareket eden yönetimler de zgr olamazlar. İzzetbegoviç bu dşncesine tarihten örnekler de vermiştir.¹⁶³ Ona göre Yahudiler birlik

¹⁵⁹ Bk. İzzetbegoviç, *İslam Deklarasyonu*, 60.

¹⁶⁰ Bk. İzzetbegoviç, *Doğu ve Batı Arasında İslam*, 93-94.

¹⁶¹ Bk. Ercan Yıldırım, "Sorumluluk, Ahlak, Sadakat; Müslüman Entelektüelin Lider Olarak Portresi", *Hece (Bilgemiz Aliya İzzetbegoviç zel Sayısı)* 20/229 (Ocak 2016): 119.

¹⁶² Ercan Yıldırım, "Sorumluluk, Ahlak, Sadakat; Müslüman Entelektüelin Lider Olarak Portresi", *Hece (Bilgemiz Aliya İzzetbegoviç zel Sayısı)* 20/229 (Ocak 2016): 122.

¹⁶³Bk. İzzetbegoviç, *İslamı Yeniden Doğuşun Sorunları*, 94.

olmaları sayesinde kuvvetlenmiş ve ayrılık yaşayan Müslümanlara galip gelmiştir. Bu birleşme konusunda Müslümanlar onlardan örnek almalı, birlik olup güçlenmelidirler. Bu birlik sadece Kudüs'ün Müslümanlara ait olması için değil, tüm halklara açık olması için gereklidir.¹⁶⁴

2.2.1. Ümmet Bilinci Oluşturmak

Aliya İzzetbegoviç, itaat kültürünü reddeden ve halka dayalı bir siyaset anlayışını savunmaktadır. Halka dayalı siyaset anlayışında da “ümme” kavramı önemlidir. Ümme; aile, kabile, klan gibi gruplaşmaları aşarak İslam ümmetini oluşturmak için bütün Arabistan'ı davet eden peygamberin ortaya koyduğu yaşayan bir gerçekliktir. Hz. Muhammed, başlattığı bu kardeşliği sadece kana dayanan biyolojik kardeşlikten daha üstün görmüştür. Ümme terimi sadece Müslümanlara değil bir toplumu oluşturan bütün insanları kapsamaktadır. Ümme ve cemaat kavramları gerek Müslüman, gerek Hristiyan, gerekse Yahudi olsun bütün insanlara bazı haklar ve ayrıcalıklar veren bir teşkilatlanma olarak sosyal ve siyasal anlamda kullanılmıştır. Ümme teriminin sadece Müslümanları kapsayan şekle dönüşmesi Medine'de Yahudilerin ihaneti ile başlayan parçalanma ile ivme kazanmıştır. Tabii ki ümmetin özünü inananlar oluşturuyordu fakat Medine örneğine olduğu gibi, inananlar devleti temsil edince inananları tabir eden kavramlar da yerellikten çıkıp evrenselliğe geçmek durumunda kalmıştır.¹⁶⁵

Aliya İzzetbegoviç'e göre İslam toplumu, inananlardan oluşan düzenli bir topluluktur. Bu İslam toplumu yalnızca sosyal ve ekonomik çıkarlara dayanmamakta ve içerisinde dinî ve duygusal aidiyet taşımaktadır. Bilge düşünür Aliya'ya göre; bu aidiyet İslam toplumunun temel birimi olan cemaatte görülmektedir. Çünkü cemaat manevi bir aidiyete dayanır, insanlar arasındaki bağlar dolaysız yollarla, şahsi temas ve tanışma ile kurulur. Tanışma ve yakınlaşmaya vesile olan cemaat, toplumun uyum içinde olmasına ve dayanışma sağlamasına yardım eder. İzzetbegoviç; cemaatin durmaksızın gelişen teknoloji ve artan kentleşmenin insana bıraktığı yalnızlık, yabancılaşma hissi gibi olumsuz duygu ve durumları ortadan kaldıracığına inanmaktadır.¹⁶⁶ Bu bağlamda cemaatleri şöyle değerlendirmiştir: “Ayrıca böylesine bir cemaat, toplumsal ve ahlaki normların potansiyel zorbarlarına karşı zulme sapsmaksızın etkili bir çeşit kamuoyu yaratır. Cemaatte iki manada yalnız olunmaz: insanın canının her istediğini yapma veya kendi kendine bırakılmış olma hususunda. Maddi ve

¹⁶⁴Bk. İzzetbegoviç, *İslamî Yeniden Doğuşun Sorunları*, 97-99.

¹⁶⁵ Bk. Düzgün, “Aliya İzzetbegoviç ve Kurucu İrade Olarak İslam”, 8.

¹⁶⁶ Bk. İzzetbegoviç, *İslam Deklarasyonu*, 52.

manevi desteğinin ihtiyacını hissettiğinde hiç kimse yalnız değildir. Eğer Müslüman başkalarının varlığını hissetmiyorsa, Müslüman toplumu başarılı olmamış demektir. İslam, insanın diğer insana elini dolaysız bir şekilde uzatmasını ister. Bu olmadan gerçek manada hiçbir şey yapılmış sayılmaz.”¹⁶⁷ İzzetbegoviç burada cemaat kavramını “ümme” kavramı yerine kullanmıştır.

Aliya'nın cemaat kavramını öne çıkarmasının sebebi Müslümanların birbirlerinden kopuk, ayrı gayrı, tek başına yaşamaması gerektiğini düşünmesinden kaynaklanmaktadır. Ona göre, kişi Müslüman olarak yaşamak ve ayakta kalmak istiyorsa bir toplum ve bir düzen oluşturmak zorundadır. Tarihteki bütün İslami hareketler aynı zamanda siyasidir. Çünkü İslam sadece bir din değil; bir felsefe, ahlak, düzen, kısaca hayatın her anını kuşatan bir yaşam biçimidir.¹⁶⁸

İzzetbegoviç, İslami düzeni kurabilmek için İslam kaynaklı düşünen ve hisseden aydınların olması gerektiğini belirtmiştir. Bu aydın kişiler, İslami düzen düşüncesini gerçekleştirmek için Müslüman toplum ile birlikte mücadele etmelidir.¹⁶⁹ Aliya İzzetbegoviç, bu düşüncelerle entelektüel kişiliği sayesinde İslam'a hizmet etme gayreti içinde olmuştur. Avrupalı ve Müslüman niteliklerinin ikisini de uzlaştırıcı bir şekilde üzerinde taşımıştır. “Aliya; milli kimlik ile İslamî kimliği, siyaset, askeriye ile entelektüalizmi, önderlik, devlet adamlığı ile İslamî hassasiyetleri özdeşleştirmeyi; böyle bir ağır yükün altından ezilmeden çıkmayı başarabilmiş müstesna bir kişiliktir. Bosna Savaşı'nda Bosna'nın kayıtsız şartsız bağımsız olması, Boşnakların kendi kaderlerini tayin edebilmeleri, devlet kurabilmeleri için gerektiğinde ‘ulus-devlet’ kimliğini kullanmış, aynı zamanda davasını ümmetçi boyuta taşıyarak dünyanın her tarafındaki Müslümanlardan destek bulabilmiştir.”¹⁷⁰

2.2.2. Panislamizm ve Milliyetçilik

Bilge Kral Aliya İzzetbegoviç, milliyetçiliğin Müslüman ülkeleri için tehdit oluşturduğunu ve parçalanmaya yol açtığını belirtmektedir. Müslüman ülkelerini bir arada toplamayı amaçlayan Panislamizm düşüncesi İzzetbegoviç için önemlidir. Nitekim Aliya'nın istediği birlik ve güç de budur. Ona göre; Müslüman ülkelerin önündeki seçenekler bellidir. Ya bir araya gelip güçlenecekler ve ayakta kalıp ilerleyecekler, ya da ayrı kalıp zaman

¹⁶⁷ İzzetbegoviç, *İslam Deklarasyonu*, 52.

¹⁶⁸ Bk. İzzetbegoviç, *İslam Deklarasyonu*, 43.

¹⁶⁹ Bk. İzzetbegoviç, *İslam Deklarasyonu*, 39-40.

¹⁷⁰ Ercan Yıldırım, “Sorumluluk, Ahlak, Sadakat; Müslüman Entelektüelin Lider Olarak Portresi”, *Hece (Bilgemiz Aliya İzzetbegoviç Özel Sayısı)* 20/229 (Ocak 2016): 117.

geçtikçe gerilemeye ve Batı'ya bağımlı olmaya devam edeceklerdir. Birlik olmak İslam ülkeleri için artık bir zorunluluk haline gelmiştir.¹⁷¹

Aliya, İslam Deklarasyonu isimli eserinde bazı değerlendirmeler ile milliyetçiliğin İslam kaynaklı olmadığını ortaya koyarken, Müslüman toplumlarda İslamsız bir vatanseverlik olamayacağını dile getirmektedir. Milliyetçilik yabancı kaynaklı bir kavram iken, Panislamizm Müslüman toplumların kalplerinden filizlenmektedir.¹⁷²

İslam dininin siyasal ve kültürel olarak dünyadaki tüm Müslümanların birleşmesini amaçladığını düşünen İzzetbegoviç'e göre; İslam milliyet değil, Müslümanların üst milliyetidir. "Gerek ülküsel ayrılıklar (cemaatler, mezhepler, siyasi partiler vb.) bu birlikte ayırıcı olarak ileri sürülen ne varsa bu birliğe aykırıdır ve böylece bunlar sınırlandırarak ortadan kaldırılmak zorundadır. Bugünkü İslam dünyasında İslami ve gayri-İslami akımların tanımlanması için İslam birinci, Panislamizm ise ikinci noktadır. Bir toplumun iç düzenini İslam, dış düzenini ise Panislamizm ne derecede sağlıyor ise o toplum o derecede İslamidir. İslam o toplumun ideolojisi, Panislamizm ise onun siyasetidir."¹⁷³ Aliya'nın bu sözleri bize mezhepler hakkındaki düşüncelerini net bir şekilde göstermektedir. Belki de çoğu insanın kafasında beliren Aliya İzzetbegoviç'in mezhepler hakkındaki düşüncelerinin neler olduğu sorusu da böylelikle cevap bulmaktadır.

Bilge Kral lakabı verilen Aliya İzzetbegoviç'e göre Müslümanlar siyasal hayata katılıp kendi siyasal, toplumsal ve kültürel vb. yaşantılarını İslam'ın öğretilerine uygun hale getirmelilerdir ve bu konularda Kur'an'dan çözüm aramalıdır. İzzetbegoviç, Müslümanların türlü türlü partilere ayrılmasını doğru bulmamaktadır. Müslümanlar Ehl-i Sünnet dediğimiz Hz. Muhammed'in yolunu izlemeli ve bir araya gelmelidirler. O, Müslüman toplumların bu amaçlarını en iyi biçimde ifade edecek bir partide buluşacaklarına inanmış ve bu konudaki ümidini hep taze tutmuştur.¹⁷⁴

Siyasal, ülküsel ve toplumsal ayrışmaların Müslüman halkları birbirinden uzaklaştırmak, birbirine yabancılaştırmak ve hatta birbirlerine düşürmek gibi olumsuz taraflarının olduğunu sürekli vurgulayan Aliya İzzetbegoviç işte bu yüzden gruplaşmaya karşıdır. Hangi gruptan olursa olsun bütün Müslümanlar kardeştir ve bu yüzden birlik olmalıdırlar. Birlik olmadan gelebilecek tehlikeler Müslümanlara her zaman zarar verecektir. Düşmanlık besleyen kesimler Müslümanları birbirlerine ters düşürmeye ve kolay lokma

¹⁷¹ Bk. İzzetbegoviç, *İslam Deklarasyonu*, 87-88.

¹⁷² Bk. İzzetbegoviç, *İslam Deklarasyonu*, 84-85.

¹⁷³ İzzetbegoviç, *İslam Deklarasyonu*, 54-55.

¹⁷⁴ Bk. İzzetbegoviç, *Geleceği Yenilemek*, 67.

haline gelmeleri için bölük bölük ayırmaya çalışmaktadır. Dolayısıyla tüm dünyadaki Müslümanlar bir an önce gözlerini açıp oynanması planlanan oyunların farkına varmalı ve bir araya gelip mücadele ruhunu kaybetmeyen büyük birliği oluşturmalıdır.

2.3. İslam'ın Özüne Dönüş

Aliya İzzetbegoviç; Hz. Muhammed'in 632 yılında vefat etmesinden daha yüz yıl geçmeden İslam'ın maddi ve manevi gücünün Atlas Okyanusu'ndan Çin'e, Aral Gölü'nden Nil nehrinin aşağı bölgelerine kadar muazzam genişlikteki topraklara ulaştığını belirtmiştir. Sırasıyla Suriye, Şam, Ktesifon, Hindistan, Mısır, Kartaca, Semerkand ve İspanya'nın İslam topraklarına fetihler yolu ile katıldığını, İstanbul'un kuşatma altına alındığını ve Güney Fransa'ya kadar Müslümanların ilerlediğini de bize hatırlatmıştır. Böylece İslam dininin Hindistan, Ortadoğu ve İspanya ülkelerinin bulunduğu üç kültürel toprak parçasında yaklaşık bin yıllık bir iktidar sürdüğünü aktaran İzzetbegoviç, uygarlıkların birbirleri ile karşılaşmasını durumunun zorunlu olarak gerçekleşeceğini savunmuştur. Aliya'ya göre İslam uygarlığı ile Batı uygarlığının karşılaşması gayet normaldir. Bu konunun ortaya çıkardığı sorun ise; Müslümanların, Batı medeniyetini ya tamamen reddetmeleri ya da kendilerine bir gelişme sağlayacağı düşüncesiyle tamamen kabullenip asimile olmalarıdır. Müslümanların Batı'daki teknolojiye olan bağımlılığının siyasi bağımlılığı da peşinden sürüyüp getireceğini kaydeden İzzetbegoviç, Müslümanların pasif, tembel, günü kurtarmayı düşünen ve salt tüketici olmalarından yakınmaktadır. Çünkü Müslümanlar fakir olmalarına rağmen tüketim çılgınlığı ve miskinlik içinde hayatlarını sürmektedirler, eğitim oranının düşüklüğüne rağmen kendilerini geliştirmemektedirler, esir ve bölünmüş durumda olmalarına rağmen mücadeleyi ve özgürlüğü hayatlarının merkezine koymamaktadırlar. Bütün bu problemlerin sebebi İslam'ın doğru anlaşılıp hayata geçirilmemesi ve Kur'an-ı Kerim'den uzaklaşmaktır.¹⁷⁵ Müslümanların, Batı kaynaklı medeniyeti topyekün kabullenmeleri veya reddetmeleri iki aşırı ucu bize göstermektedir. İnsanların inançlarını ve kimliklerini kaybetmeden ilim nerde olursa olsun almaları gerekmektedir. Cahilliğe, fakirliğe, esarete ve ayrılığa hep beraber karşı durma ve mücadele etme bilincinde olan İslam toplumu Kur'an'ın ilkesini gerçekleştirme yolunda ilerliyor demektir.

İzzetbegoviç'e göre Müslümanların geri kalmasının birçok nedeni olmakla birlikte diğerlerinden daha ehemmiyetli olan iki nedeni vardır. Bilge düşünür bu sorunun kaynağında dış sebep olarak Moğol İstilasının, iç sebep olarak da İslam'ın teolojik olarak anlaşılmasının olduğunu belirtir. Moğol İstilasında bütün şehirlerdeki insanlar tek bir kişi kalmayana dek

¹⁷⁵Bk. İzzetbegoviç, *İslam Deklarasyonu*, 29-32.

katledilmiştir. Bu katliamların yanı sıra binlerce eser de tek bir örneği bulunmayacak şekilde yok edilmiştir. Bilim ve teknik alanında insan eliyle yapılan her şey yerle yeksan olmuş, bu alanda yazılan eserler benzeri bulunmayacak şekilde yakılıp yok edilmiştir. Böylelikle koskoca bir halk ayaklar altına alınmış, bu da yetmezmiş gibi bilim ve teknik adına her şey yok olmuş, Müslüman halklar yüzyıllar öncesine döndürülmüştür. Koskoca bir birikim kül olup bitmiştir.¹⁷⁶

Aliya İzzetbegoviç'in asıl üzerinde durduğu sebep ise İslam'ın sadece teolojik olarak anlaşılması yani sadece bir din mesajı olduğunun düşünülmesidir. Dinin dış dünyayı değiştiren ve düzenleyen rolünün göz ardı edilmesi onu içerden zayıflatmış ve düşmanlara karşı açık bir av haline getirmiştir. Aliya İzzetbegoviç, bu geri kalmışlıkta İslam'ın rolü olup olmaması sorusuna ise daha önceki Müslüman toplumların daha ileride olmasını örnek verir. Demek ki bu sorunun nedeni İslam değil, onun yanlış yorumlanmasıdır. İzzetbegoviç, İslam'ı şöyle tanımlar: "İslam; Kur'an, hadis ve diğer kaynaklarda mevcut bulunan mesajların toplamıdır. Fakat aynı zamanda İslam, gerçek dünyada var olan bir hadisenin; hukuk, şehirler, devletler ve medeniyetler yaratan hareketin adıdır. Hem mesaj olarak hem de gerçek tarihi olay olarak o gerilemeyi reddeder."¹⁷⁷

İzzetbegoviç'e göre; Müslümanların pasif, eğitimsiz, esaret altında ve birbirlerine sırt çevirmiş olmaları zaten İslam'a uygun bir durum değildir. Kısa zamanda büyük coğrafyalara yayılan İslam; bu yayıldığı yerlere cahillik, pasiflik ve esaret götürmemiştir. İslam'ın yayılması ahlakî bir başarıdır ve İslam, insanı ve ahlakı yüceltmıştır. Fakat zaman içinde Müslümanlar ilk neslin başardığı durumun zıddı bir halle karşılaşmışlar ve ahlakî bir kriz boy göstermiştir. Halen de bu kriz süregelmektedir.¹⁷⁸

Aliya İzzetbegoviç, İslam ile Müslümanlar arasındaki mesafenin Kur'an-ı Kerim'den uzaklaşmakla oluştuğunu savunur. Çünkü Müslümanların zaferlerle dolu dönemlerinin hepsinde, her kalkınmasında ve ilerlemesinde Kur'an öncelenmiş konumdadır. Özellikle İslam'ın ilk iki nesline bakıldığında dini çok büyük alanlara yaydıkları ve hayatlarına yön veren kaynağın Kur'an-ı Kerim olduğu görülür. Daha sonraki nesillerde Kur'an hayata gerektiği kadar yansıtılmamış, şekilci bir anlayışla durağan seviyeye gelmiştir. İslam'ın gündelik hayata uygulanmasındaki başarısızlık ve güçsüzlük her zaman kurumların ve insanların aşağılanmasıyla sonuçlanmıştır. Müslümanların kalkınması Kur'an-ı Kerim'in

¹⁷⁶ Bk. İzzetbegoviç, *İslam Deklarasyonu*, 14.

¹⁷⁷ İzzetbegoviç, *İslam Deklarasyonu*, 15.

¹⁷⁸ Bk. İzzetbegoviç, *İslam Deklarasyonu*, 165.

öncelemesiyle gerçekleşir. Kur'an'ı güzel sesli okumaktan çok onu anlamının ve hayata uygulamanın önemi üzerinde durulmalıdır.¹⁷⁹

Müslüman düşünür Aliya İzzetbegoviç'e göre dinin sadece ahiret ile alakalı manevi yönünün öne çıkarılmasıyla Kur'an'ın mesajına ters düşülmüş, İslam bilinci ve dinamizmi ihmal edilmiştir. Böylelikle İslam diğer dini akımlardan farklılığını kaybetmiştir. İslam dinini uygulayan devletler tekdüze hal almış ve dolayısıyla din de tekdüze olmaktan kurtulamamıştır. Devlet kendi kutsallığını ve yönetim gücünü kazanırken din ise pasif bir rol almıştır. Bu şekilde bir din anlayışı gerçek İslamiyet değildir. Hristiyanlığın öğretilerine uyan bu durum İzzetbegoviç'e göre İslam'ın Hristiyanlaşması, diğer bir tabirle Hz. Muhammed'den (s.a.v.) Hz. İsa'ya doğru giden bir gerileme sürecidir. Halbuki İslam, Hz. İsa'dan Hz. Muhammed'e (s.a.v.) doğru ilerlemek demektir.¹⁸⁰ Bilge düşünür yine din ile alakalı şunları aktarmıştır: "Hayatı sadece din ve dua ile değil, aynı zamanda çalışma ve bilimle tanzim etmek gerektiğine inanan, dünya tasavvurunda ibadethane ile fabrikanın yan yana olması gerektiğine izin vermekle kalmayıp talep eden, insanları sadece terbiye etmek değil aynı zamanda onların dünyadaki hayatını kolaylaştırmak gerektiğini düşünen ve bu iki hedefin birbirine kurban edilmesi için hiçbir sebebin bulunmadığı fikrinde olan kimse, o İslam'a aittir."¹⁸¹

İslam, insanı ve insanın içinde bulunduğu toplumu pozitif bir değişime ve yenilemeye tabi tutan, sadece din olarak tabir edilemeyecek, yaşama müdahil olan bir yaşam tarzıdır. Bu yüzden İzzetbegoviç, İslam'ın sadece beş şarta indirgenmesine şiddetle karşı çıkmıştır. İslam tarihinde kültür birikiminin zenginliğine değinmiş ve gerek sosyal gerek ekonomik gerekse siyasal bakımdan eşine az rastlanır derecede bir ilerleme kaydeden Müslümanların bu zaferlerinin arkasında Kur'an ile olan uyumlarının yattığını belirtmiştir. Aliya'ya göre İslam ülkelerinde yaşanan birçok problemin temelinde de bu vardır. İslamiyet zulme her zaman karşıdır. Günümüzde İslam ülkelerinde kaygısız ve cesaretsiz insanların kol gezdiğini iddia eden Aliya, mücadele etmenin Kur'an emri olduğunu söylemiştir. Moğol zulmüne karşı koymayan Bağdat halkının Kur'an'ın bu mesajına aykırı davrandığını, bu yüzden Müslümanlıklarını da yitirmiş olduklarını, sonucunda da zulüm ile karşı karşıya olduklarını değerlendirip özgün bir yoruma da imza atmıştır. Entelektüel ilim insanı olan İzzetbegoviç'e göre; İslam ülkelerinde yine İslam'ın men ettiği alkolün üretim ve tüketimi yapılmakta, kadın hakları çiğnenmekte, Müslümanların kardeş olması mesajına uyulmamakta, toprak

¹⁷⁹ Bk. İzzetbegoviç, *İslam Deklarasyonu*, 165-166.

¹⁸⁰Bk. İzzetbegoviç, *Doğu ve Batı Arasında İslam*, 263.

¹⁸¹ İzzetbegoviç, *İslam Deklarasyonu*, 47.

paylaşımları İslami kurallara göre yapılmamakta ve İslam'a uygun olmayan bir yönetim gücü ile ülke idare edilmektedir. Bunların hepsi de ancak İslami olmayan bir yaşayışla kendine yer bulmaktadır.¹⁸² İslam'a uygun bir hayatta bunlara yer yoktur. Müslümanların içinde bulunduğu çıkmazların sebebinde olduğu kadar sonucunda da bu uygunsuzlukların görüldüğünü anlamaktayız. İslam'a uygun olmayan hayat bozulmaları beraberinde getirdiği gibi, kendini gösteren bu bozulmalar da İslami olmayan bir hayat olduğunun göstergesidir.

İnsanların dine inananlar ve inanmayanlar diye iki gruba ayrılması Aliya'ya göre yanlıştır. Aslında bunlar haricinde bir sınıf daha vardır ki bunlar kendini inananlar grubuna dâhil eden fakat gerçekte inanmayanlar arasında olanlardır. Bu ayrımı yapılan iki gruba odaklanmak sayısı azımsanmayacak olan üçüncü grubu gölgede bırakmaktadır. Bu üçüncü grup dışarıdan bakıldığında dini vecibelerini yerine getirip gelenek ve göreneklere de uygun yaşayan kişilerdir ama aslında onlar korkak, hilekâr, içki içip kumar oynayan, ahireti unutup dünyaya dalan, haksızlık ve zulüm yapan, kendilerinden mevki ve makam olarak üstte olanlara dalkavukluk yapan kişilerdir. Bu kimselerde Allah korkusu yerini mal, makam ve mevki korkusuna bırakmıştır. Bu şekilde hayatlarını idame ettirmeye uğraşmaktadırlar. Bu üçüncü grubun vaziyeti bizim hayatı idrak etmemize katkı sağlar. Çünkü günümüz Müslümanları görünürde eksiksiz bir Müslümandır, fakat içlerine bakıldığında durum tersine dönüşür. Müslümanların sorunu, yaşadıkları dinin içini boşaltmış olmalarıdır. Gerçek dine tüm kalbiyle ve ruhuyla bağlanmak, bilinçsiz bir maneviyattan çok daha üstündür. Daha öncede bahsettiğimiz üzere gerçek anlamda İslam, dinin ilk dönemlerinde yaşanmış ve asıl gelişme ve ilerlemeler o zaman zarfında olmuştur. Daha sonra gelen nesiller, İslam'ın ilk birkaç neslinin yaptığı bu birikimden faydalanmış fakat zaman geçtikçe üretkenlik yerini tembelliğe ve pasifliğe bırakmıştır. Bu yüzden dini bir yenilenme Müslümanlar için zorunlu hale gelmiştir.¹⁸³

3. Çözüm Olarak İslamlaşma-İslam Rönesansı

Bilge düşünür Aliya İzzetbegoviç, İslami bir uyanışın başladığı dönemde yaşamıştır. Ortadoğu ve Balkanlar'da bir takım sorunların başlamasına neden olan milliyetçilik akımı, yeni bir İslami düzen iddialarıyla sahneye çıkmıştır. Mısır'daki Müslüman Kardeşler'de (İhvan-ı Müslimin) olduğu gibi gerek siyasi gerekse sosyal yönden bir değişiklik hedeflemişlerdir. Osmanlı Devleti'ndeki Arapların, halifenin cihat çağrısına İngilizlerin de desteğini alarak başkaldırmaları ve kendi devletlerini kurma fikrinin Batılılar tarafından

¹⁸² Bk. İzzetbegoviç, *İslami Yeniden Doğuşun Sorunları*, 17-33.

¹⁸³Bk. İzzetbegoviç, *İslami Yeniden Doğuşun Sorunları*, 83-84.

önemsenmeyip görmezden gelinmesi üzerine ayaklanmalar başlamıştır. 2. Dünya Savaşı sonrası milliyetçiliğin verdiği motivasyonla Müslüman ülkeler siyasi ve sosyal bakımdan yenilikler yapma hareketine girişmişlerdir. 1960'lı yıllarda birçok Ortadoğu ülkesinin siyasi bağımsızlığını ilan etmiş ve bununla birlikte Toplumsal olarak İslami bir uyanış, bir silkinme gerçekleşmiştir. İpi göğüsleyen Muhammed İkbâl (1877- 1938), Hasan El Benna (1906-1949), Seyyid Kutub (1906-1966), Fazlurrahman (1919-1988), Ali Şeriatî (1933-1977) gibi yenilikçiler, bu hareketin toplumda yer bulmasına ve destek görmesine vesile olmuşlardır. 1970'li yıllardan itibaren bu İslami yenilenme hareketi Ortadoğu'da ivme kazanmış ve Mısır, Afganistan-Pakistan, İran, Irak, Balkan ülkeleri, Suriye, Türkiye ve bazı bölgelerde toplumsal bir yenilenme hareketini doğurmuştur.¹⁸⁴

3.1. İslamlaşmanın Zorunluluğu

Daha önce de bahsettiğimiz üzere Aliya İzzetbegoviç, iki zıt kutbun bulunduğu bir ortamda, özgün yorumlarıyla ve düşünceleriyle çözüm yolu olarak İslam'ı seçmiştir. Müslümanların içinde bulunduğu durumları ve sorunları, faaliyetlerinin ve yaşayışlarının İslami prensiplere uygunluğu, içinde buldukları durumlardan nasıl daha iyiye gidecekleri ve her konuda gördüğü olumsuzlukların yergilerine ek olarak çözüm yolunu da Müslümanlara sunmuştur. Çağdaş İslam düşüncesi, bir taraftan Batı'dan gelen materyalist temelli din karşıtlığı ile bir taraftan da Müslümanların geri kalmışlığı ve İslam ile alakası olmayan birçok şeyi İslam adına üreten dini yorumlama ve örgütlenmeler ile karşılaşmıştır. Bir dava adamı olan İzzetbegoviç; bu sorunları aşabilmenin yolunun "İslamlaşma" olduğunu, kaynağını köklerinden alan bir yenilenme ve canlanmanın gerekliliğini savunmuştur. İslami yeniden doğuş, diğer adıyla İslam Rönesansı; modernistler tarafından gericilikle, muhafazakârlar tarafından da dinde reformculukla itham edilmektedir.

Aliya İzzetbegoviç, dinin değişmez kaynağının vahiy olduğunu vurgular. Buna ek olarak İslam'ın ilk nesillerinin, vahyi hayatlarının merkezine oturtmalarına ve İslam'ın özünün o zamanlarda yaşandığına dikkat çekmektedir.¹⁸⁵ İslam'ın zaman içinde bilimde, teknikte, felsefede, eğitimde, siyasette ve ahlakta oluşturduğu düzen ve ivme gerilemeye başlamıştır. İslam dünyası ekonomik açıdan yoksul, eleştirel ve yenilikçi düşüncelerin gelişmediği, hurafelerin ve batıl inançların halk tarafından kolayca kabul gördüğü bir hale düşmüştür. İzzetbegoviç bu olumsuzlukların İslam'ın uygulanmasından değil de uygulanmamasından kaynaklandığını belirtmektedir. İslam'dan uzaklaşma, gerilemeyi ve

¹⁸⁴ Bk. Aykut Aygün, *Aliya İzzetbegoviç'te Din ve Siyaset* (Yüksek Lisans Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, 2017), 21.

¹⁸⁵ Bk. Akın, *Çağa İz Bırakan Önderler*, 111.

esareti de peşinden getirmektedir. Ona göre ancak İslamlaşma ile Müslüman toplumlar yeniden itibar kazanabilir ve ilerleme kaydedebilirler.

Çağdaş İslam düşünürü Aliya İzzetbegoviç, Müslümanların içinde buldukları bunalım ve pasiflikten kurtulmaları gerektiğini ve bunun yenilenme ile gerçekleşebileceğini her fırsatta dile getirmiştir. Bu yenilenmenin de İslam dışı kaynaklarda aranmaması gerektiğini, çözümün İslam'ın kendinde yani özünde olduğunu ifade etmiştir. İzzetbegoviç'in İslam reformu değil de "İslam Rönesansı" kavramını kullanması bilinçli bir harekettir. Çünkü ona göre düzeltilmesi gereken şey İslamiyet'in kendisi değil, Müslümanların onu yorumlamasıdır. Bu nedenle davasının temel kaynağı İslam ile Müslümanlar arasındaki mesafedir. İslam; iyiliği, güzelliği, doğruluğu ve adaleti emretmektedir. İslam'ın amaçladığı insan tipi ne yazık ki pratikte karşılığını bulamamaktadır.¹⁸⁶ Aşılması gereken mesele de bunun etrafında toplanmaktadır.

3.2. İslamlaşmanın Mahiyeti

Aliya İzzetbegoviç'e göre modernistlerin kendi ülkelerinde hayata geçirdikleri devrim, din karşıtlığı ve sosyal ve siyasal laiklikten taraf olma vb. ifadelerle başarılmıştır. Fakat yerel ve kültürel değerlere uygun olmayan, içeriği yabancı olan bu ifadeler, Batı ülkelerinde güçlü ilerlemeler sağlamış fakat Müslüman ülkelerde aynı gelişmeyi sağlayamamıştır. Milliyetçilik ve laiklik terimleri toplum tarafından benimsenmemiş ve yüzeysel etkide kalmıştır. Bilge dava adamı Aliya; laiklik ve milliyetçilik terimlerinin yerel olmadığını, bunların Müslüman halkın tembelliğinin ve pasifliğinin bir ürünü olduğunu savunmuştur. Ona göre, her düşünce rönesansının altında siyasi önderler ile toplum teması ve anlaşması yatmaktadır. Siyasi önderler bu rönesansın fikir ve yönetim gücü iken halk da kanı ve kalbidir. Halkın katılımı veya kabullenişinin olmadığı her türlü faaliyet yarım kalmaya mahkumdur.¹⁸⁷ "Aliya, bütün bu açıklamaları İslami yenilenme çabası ile siyasi bir hareket/parti arasındaki farkı açık seçik ortaya koymak için yapar; birisi insanı ahlaki olarak yüceltmeyi amaç edinen bir program iken diğeri ahlaki bir amaç gütmeyen daha çok maddi fırsatı önceleyen bir harekettir."¹⁸⁸

İzzetbegoviç, bir toplumun ancak kendi bünyesinde yenilenme yapmak suretiyle değişebileceğini belirtmektedir. Bu düşünceden hareketle Müslümanlar, üzerindeki kara bulutlardan ve sıkıntılardan kurtulmak için kişisel ve sosyal hayatın bütününde İslami tecdit gerçekleştirilmelidir. Bu tecdit ardından siyasal bağımsızlığı da getirecek ve böylelikle daha

¹⁸⁶ Bk. Akın, *Çağa İz Bırakan Önderler*, 109.

¹⁸⁷ Bk. İzzetbegoviç, *İslam Deklarasyonu*, 37.

¹⁸⁸ Erdal Baykan, *Aliya Okumaları: İslam Deklarasyonu*, (b.y.: Çizgi Kitabevi Yayınları, 2016), 134.

öncede bahsettiğimiz gibi Endonezya'dan Fas'a kadar geniş bir alanı kapsayan İslam birliği gerçekleştirilecektir. Bu anlamda Aliya'nın yenilenme idealinin bireyden topluma, oradan da siyasete uzanan bir çerçevede olduğunu görülmektedir. Sonuç olarak İzzetbegoviç; İslami yeniden doğuşun amacını "insanları adil olmayan ve haksızlık yapan idarecilerden kurtarmak, ahlaki olarak kendini geliştirmiş İslam toplumunda bilinçli bir şekilde siyasal düzeni oluşturmak" diye tanımlamaktadır.¹⁸⁹

Entelektüel düşünce insanı İzzetbegoviç'e göre İslamlaşma hususunda da kadınların rolü çok büyüktür. Kadınlar İslam dünyasına annelik görevleri ve eğitici yönleriyle sağlam ve terbiyeli nesiller yetiştirme amacıyla olmalıdırlar. İslami yeniden doğuş bu bireyler ile gerçekleşecektir. Kadının İslami yeniden doğuşa katkısı, kendine yaptığı bir iyilik olacaktır.¹⁹⁰

İslam dünyasındaki bozulmalar, vurdumduymazlık, bencillik, pasiflik, cahillik, İslami kültürden uzak gelenek ve görenekler, dini teccide ket vurmuştur. Fakat İslam'ın her zaman ilerlemesi gerekmektedir. Her millet kendi içini, benliğini arındırma sürecini hayata geçirmek ve birtakım ahlaki tutumları içselleştirmek durumundadır. "Dünyadaki her güç ahlaki güç olarak başlar. Her yenilgi ahlaki tökezleme olarak başlar. Gerçekleşmesi istenen her neyse ilk evvela insanların ruhlarında (nefislerinde) gerçekleşmek zorundadır."¹⁹¹ Yenilenme ve bilinçlenme isteyen bir toplum bu işe önce bireysel olarak başlamalıdır. Çünkü insan, yenilenmenin kaynağıdır. İnsanın yenilenmesi toplumun yenilenmesi anlamına gelmektedir.

İslami düzen ile ilgili hedeflerinde Bilge Kral Aliya İzzetbegoviç kısaca şunlara değinmektedir:

- İslam dışı olan fikrî, siyasi, dinî müdahalelere karşı ve Müslüman halkların tam bağımsızlıkları için mücadele etmek;
- Bireysel teşvikleri ihmal etmeden ülkenin her tarafında endüstri, eğitim, toprak reformu ve büyük doğal kaynakların milli hale getirilmesine destek vermek;
- Kadının uğrayabileceği her türlü haksızlığa ve onur kırıcı davranışlara karşı aile kurumunu dayanıklı hale getirmek ve onu bozan uygulamalara karşı mücadele etmek;
- Eğitimin ve iletişim unsurlarının İslamlaşmasını sağlamak;
- Fakirliğe ve israfa karşı duran eylemleri desteklemek;
- Alkol, pornografi, fuhuş ve yanlış özgürlük anlayışına karşı mücadele etmek;

¹⁸⁹ Bk. İzzetbegoviç, *İslam Deklarasyonu*, 71-73.

¹⁹⁰ Bk. İzzetbegoviç, *İslami Yeniden Doğuşun Sorunları*, 59.

¹⁹¹ Bk. İzzetbegoviç, *İslam Deklarasyonu*, 69-70.

- Aşırı milliyetçilik, eşitsizlik ve adaletsizliğe karşı mücadele etmek;
- Müslüman toplumun birlik ve beraberliğini sağlayacak her şey için mücadele etmek.¹⁹²

3.3. Temel İlke Olarak Adaletin Ortaya Konması

İzzetbegoviç'e göre İslam'da devrim anlayışı geçmişe sünger çekip her şeye sil baştan başlayan bir anlayışa dayanmaz. Bu, İslami devrimin diğer devrimlerden farkıdır. Geçmişin olumsuz ve geriye götüren yüklerinden kurtulmayı amaçlar. Diğer devrimler ise olumlu veya olumsuz her şeyi yıkmanın peşindedir. Hz. Muhammed geçmişten gelen iyiliğe, güzelliğe, adalete ve ahlaka ve dinin temel ilkelerine ters düşmeyen kültürel unsurları devam ettirmiştir. İslam en baştan itibaren bir sürekliliğe ve İslamlaşma olması sürecine delalet etmektedir. Kendini İslam davasının mücadelecisi olarak nitelendiren Aliya İzzetbegoviç'e göre, İslamlaşmanın en önemli amaçlarından birisi de adaletle hükmetmektir ve Hakk'ı hâkim kılmaktır. Ona göre İslam temelli bir siyaset felsefesinin adalet ilkesine dayanma zorunluluğu vardır. İslamlaşmanın en üst siyaset ilkeleri; hakkı olana hakkını vermek ve zulme karşı mücadele etmeye dayanır. Bu da ancak adaletin varlığı ile gerçekleşebilir. İslamlaşmanın temel siyaset felsefesi Müslüman olup olmadığına bakılmaksızın haklıdan taraf olmak ve zulme karşı dimdik durmaktır.¹⁹³

Bilge Kral Aliya; hayat felsefesi, adaletli tavrı ve mücadele ruhuyla tüm insanlar için örnek bir şahsiyettir. İzzetbegoviç, hayatının her döneminde olduğu gibi İslami yenilenme düşüncesinde de adalet ve ahlak ilkelerinden en ufak taviz vermemiştir. Çünkü onun inandığı kitap adaleti her şeyin önünde bulundurmaktadır. Onun adalet anlayışının kaynağı Kur'an'dır. Katliamlarla ve işkencelerle dolu olan Bosna Savaşı sonrasında bile adaletten vazgeçmemiştir. Onun bu denli önem verdiği ilke, Müslümanların içinde buldukları durumdan kurtulmaları için gerekli olan İslamlaşmanın yani İslam Rönesansının da vazgeçilmez ilkelerinden biridir. Eğer İzzetbegoviç'in ortaya koyduğu bu yenilenme hareketi gerçekleştirilirse, Müslüman halklar gerçekten layık oldukları seviyeye geleceklerdir. İslamlaşma, İslam'ı tam manasıyla yaşamak ve yaşatmak demektir.

¹⁹² Bk. İzzetbegoviç, *İslâmî Yeniden Doğuşun Sorunları*, 139.

¹⁹³ Bk. Akın, *Çağa İz Bırakan Önderler*, 112-115.

SONUÇ

Aliya İzzetbegoviç, farklı konulara getirdiği özgün yaklaşımlarla İslam dünyasında önemli bir entelektüel düşünür olarak yerini almıştır. Hayatına genel olarak bakıldığında her kesimden insanın ondan öğrenebileceği bir şeyler bulunmaktadır. Dünyanın Doğu Bloğu ve Batı Bloğu olarak keskin çizgilerle ayrıldığı bir dönemde, Doğu Bloğunun sosyalist havasında Avrupalı bir Müslüman olarak yaşamıştır. Bu şartlar Aliya'yı sıkıntıya düşürmekle birlikte, aslında ona yenilikçi bir düşünce tarzının kapılarını aralamıştır. İki aşırı noktanın bulunduğu dünyada, ikisi dışında üçüncü bir yol bularak özgün bir düşünür olduğunu kanıtlamıştır.

Aliya'ya göre İslamiyet, materyalist düşünce ve ruhani düşüncedeki iki uç noktanın aksine bunların ortasındaki üçüncü yoldur. Bu yol insanın ontolojisine en uygun olandır. İki aşırı düşünceden birisine yaklaşmak insandaki denge ve uyumu bozar. İslam dini hem maddi hem de manevi olarak denge ve uyum içerisindedir ve insanda da bu uyumu temin eder.

İslam dünyasının sorunlarını önemseyen İzzetbegoviç, Müslüman halkların sorunlarının nasıl çözüleceği konusunda fikirler üretmiştir. Müslümanların ezilmişliğinin ve geri kalmışlığının İslam'a tekrar dönülmesi ile ortadan kalkacağını söylemiştir. Bosna'da zor şartlar altındaki halkının mücadelesinde liderlik yapan Aliya, onların sinelerindeki iman gücü ile zafer kazandıklarını belirtmiştir. Sadece kendi milletinin değil bütün Müslüman toplumların canlanması ve harekete geçmesinin gerektiğini, İslam dünyasının ilerlemesi için bunun önemli bir şart olduğunu vurgulamıştır. Tıpkı iman etmek ve iyi işler yapmanın birbirinden ayrılmaması gerektiği gibi pratik ve eylem de bir arada olmalıdır.

Bilge düşünür Aliya, İslam'ın beş şarta indirgenip basit ve pasif bir hale getirilmesine karşı çıkmaktadır. İçinde eylem bulunmayan bir iman "salt din" haline gelmektedir ve İslam böyle bir din değildir. Manevi olduğu kadar maddi yönleri de bulunmakta ve yaşamın her alanına müdahale edebilmektedir. Bu manada İslam bir yaşam tarzıdır. Dinin eylemsel yönü ihmal edildiğinde tembellik ortaya çıkar ki işte bu Müslümanları gerileten sebeplerdendir.

Bosna Savaşı zamanlarında bile adalet, eşitlik ve ahlak prensiplerinden taviz vermeyen Aliya İzzetbegoviç, Müslümanların bağımsızlıkları ve adalet için mücadeleden vazgeçmemelerini tembihlemiştir. Bu mücadelenin de ahlaklı bir mücadele olması gerektiğini eylemleriyle ortaya koymuştur. O, inancı ile eylemleri arasındaki tutarlılığı tüm dünyaya göstermiştir. Bu konuda bazı Müslümanların tutarsızlığından da yakınmaktadır. Aslında inanmış gibi görünüp ibadetlerini yapanların yaşamlarında İslami esintiler bulunmamaktadır. Onlar işlerine geldiği gibi Müslümandır ve bu kesim hiç de azımsanmayacak derecededir. Bu

tip insanlar inanmış gibi görünüp inanmayanlardır ve bunlar İslam'ın içini boşaltmışlardır. Aliya bunlara şiddetle karşı çıkmakta ve Müslümanların İslam'ın özüne uygun olarak yaşamaları gerektiğini belirtmektedir.

İzzetbegoviç, İslam düşünürleri arasına katılarak İslami bir düzen tesis edilmesine katkıda bulunmuştur. Ona göre Müslümanların etkin bir uyanış gerçekleştirmeleri gerekmektedir. İçinde buldukları bu derin uyku hali kabul edilecek bir durum değildir. İslami yeniden doğuş aslında İslam'a yeniden dönüş olarak da nitelendirilebilir. Zira Müslümanların bu durumunun sebebi, İslam'ın özünden ve Kur'an'dan uzaklaşmaktır.

Aliya İzzetbegoviç'e göre dinin özü, İslam'ın ilk iki nesli tarafından yaşanmış ve bu dönemki sorunlara Kur'an'dan çözümler getirilmiştir. Bu esnada Müslümanlar hızlıca ilerleme kaydetmiştir. Daha sonraki dönemlerde Müslümanlar özellikle siyasî nedenlerle gruplaşmaya başlamış ve bu özden uzaklaşmıştır. İslam toplumları buldukları krizden ve geri kalmışlıkta kurtulmak için işte bu ilk yaşanan İslam'a dönmeli ve sürekli üretken halde olmalıdırlar. Eğitimde değişiklikler ve düzenlemeler yapıp; sanat, bilim, teknik, spor vb. alanlarda kendilerini geliştirmeli adlarını duyurmalıdırlar. Her şeyi olduğu gibi kabullenmekten vazgeçip eleştirel ve yenilikçi düşünce tarzını benimsemelidirler.

Yine dünyada süregelen çatışmalara bakacak olursak neredeyse tamamına yakınının Ortadoğu ve İslam coğrafyalarında gerçekleştiğini görmekteyiz. Bu çatışmaların önemli bir kısmı da iç savaş görünümündedir. Maalesef günümüzde terör olarak tanımlayabileceğimiz bir takım eylemler, askeri darbeler, mezhep çatışmaları ve karanlık örgütler İslam dini olarak lanse edilmektedir. Aliya İzzetbegoviç Müslümanları geri bırakan faktörün din olmadığını, aksine İslam'ın her zaman ilerleme ve yükseliş hedeflediğini savunmaktadır. O, işkence ve soykırım altındaki Bosna halkının erdemli mücadelesini ve şartlar ne olursa olsun ahlaktan vazgeçmediklerini tüm dünyanın gözlerinin önüne sererek İslam ile terörü bir araya getirerek yansıtmanın ne kadar yanlış olduğunu göstermiştir.

İzzetbegoviç'e göre düzeltilmesi gereken konuların başında eğitim gelmektedir. Çünkü İslamlaşma eğitimi ve bilinçli insanlar tarafından gerçekleştirilecektir. Mevcut eğitim sistemini eleştirirken idealindeki eğitimi de anlatan İzzetbegoviç annelerin bu husustaki görevlerinin önemiyetinden de bahsetmektedir. Çünkü anneler bir nesil yetiştirmektedir ve bu nesil Müslümanların geleceğini oluşturmaktadır. Batıya olan özentisi kadınların annelik rolünü arka plana atmıştır. Halbuki kadının en yüce görevi anneliktir ve kadınlar bunun bilincinde olmalıdır.

İzzetbegoviç, Müslümanların bir an önce birleşip büyük bir güç oluşturmaları gerektiğini ifade etmektedir. Bu birleşme dil, etnik köken, mezhep gözetilmeksizin tüm Müslümanları kapsayacak bir birleşmedir. Müslümanları zor durumdan ve sıkıntılarından kurtaracak olan başka bir din mensubu değil yine bir Müslüman olacaktır. Eğer bu birlik yapılmazsa Müslüman halklar Batı'ya muhtaç olmaya devam edecek ve bu durumdan da hiçbir zaman kurtulamayacaklardır. Her konuda ilerleme kaydedilse bile bu birlik gerçekleşmeden tam anlamıyla başarıya ulaşılmış olunmayacaktır. Gruplaşmalar Müslümanları açık av haline getirmekte ve birbirlerine düşürmektedir. Bu yüzden Aliya İzzetbegoviç mezhep ve cemaat gibi gruplara ayrılarak Müslümanların bölünmesine şiddetle karşı çıkmaktadır. Bu fikirlerinde Aliya'nın İslamcı yönü öne çıkmaktadır.

Özetleyecek olursak; Aliya'nın İslami yeniden doğuş olarak da tabir ettiği İslam Rönesansı yani İslamlaşma, Müslüman toplumlar için bir kurtuluş ve bir yükseliş yoludur. Bir nevi yeniden diriliştir ve bu zorunlu bir diriliştir. Çünkü Müslümanlar gaflet uykusundadır ve uyanmanın vakti gelmiştir. Eğitimde kalite ve ahlak, Müslümanların birleşmesi ve İslamlaşmanın gerçekleşmesi ile İslam toplumunu gelecekte güzel günler karşılayacaktır.

KAYNAKÇA

- Ademi, Rahman - Orçan, Mustafa. "İzzetbegoviç'in Hapishane Arkadaşı Hasan Çengiç'le Konuşma", *Hece (Bilgemiz Aliya İzzetbegoviç Özel Sayısı)* 20/229 (Ocak 2016): 31-45.
- Akarsu, Bedia. *Felsefe Terimleri Sözlüğü*. Ankara: İnkılap Yayınevi, 1998.
- Akçay, Musab. *Aliya İzzetbegoviç ve Düşünce Dünyası*. Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi, 2016.
- Akın, Mahmut Hakkı. "Aliya İzzetbegoviç ve Savaş Ahlâkı". *Aliya İzzetbegoviç: Özgürlük Mücadelecisi ve İslam Düşünürü*. Ed. Mahmut Hakkı Akın, Faruk Karaarslan. 115-131. İstanbul: Pınar Yayınları, 2018.
- Akın, Mahmut Hakkı. *Çağa İz Bırakan Önderler: Aliya İzzetbegoviç*. İstanbul: İlke Yayıncılık, 2017.
- Albayrak, Kadir. "Boşnakların Kökeni ve Müslümanlaşması Meselesine Bir Bakış", *Tezkire* 42 (Şubat/Nisan 2006): 233-239.
- Alkan, Necmettin. "Yugoslavya'nın Dağılması", *Balkanlar El Kitabı 2: Çağdaş Balkanlar*, ed. Bilgehan A. Gökdağ – Osman Karatay. Ankara: Akçağ Yayınları, 2013.
- Armaoğlu, Fahir. *20. yy. Siyasi Tarihi: 1914-1995*. İstanbul: Alkım Yayınevi, 2012.
- Aygün, Aykut. *Aliya İzzetbegoviç'te Din ve Siyaset*. Yüksek Lisans Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, 2017.
- Bağcı, Hüseyin. "Bosna-Hersek: Soğuk Savaş Sonrası Anlaşmazlıklara Giriş", *DTCF Dergisi* 16/7 (1994): 257-279.
- Başgelen, Nezh. "Geçmişten Günümüze Dramın Ülkesi Bosna-Hersek", *Tarih ve Toplum* 131 (1994): 39-41.
- Baykan, Erdal. *Aliya Okumaları: İslam Deklarasyonu*. b.y.: Çizgi Kitabevi Yayınları, 2016.
- Berghorn, Detlef. *Yugoslavya ve Dağılan Yugoslavya'dan Doğan Devletler*. trc. Aysun Yavuz. İstanbul: NTV Yayınları, 2013.
- Bıyıklı, Şaban. "İzzetbegoviç'e Göre Doğu Batı Düalizmi ve İslam", *Hece (Bilgemiz Aliya İzzetbegoviç Özel Sayısı)* 20/229 (Ocak 2016): 527-534.
- Bolay, Süleyman Hayri. *Felsefe Doktrinleri ve Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Nobel Yayıncılık, 2013.
- Burhan, Metin - Ünaltay, A. Altay – Taşar, Murat. *Bosna-Hersek ve Postmodern Ortaçağa Giriş*. İstanbul: Birleşik Yayıncılık, 1996.
- Çetintaş, Oya. *Aliya İzzetbegoviç'in Siyaset Felsefesi*. Yüksek Lisans Tezi, Uşak Üniversitesi, 2018.
- Dal, Adnan. *Soğuk Savaş Sonrası Bosna Hersek Bağımsızlık Süreci ve Aliya İzzetbegoviç*. Yüksek Lisans Tezi, Yalova Üniversitesi, 2015.
- Demir, Yalçın Köksal. "Cemaatten Ulusa Boşnaklar", *Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 2 (Temmuz 2011): 71-88.
- Düzgün, Şaban Ali. "Aliya İzzetbegoviç ve Kurucu İrade Olarak İslam". *Kelam Araştırmaları* 1/7 (2009): 1-20
- Eker, Süer. "Bosna'da Etno-Linguistik Yapı ve Türk Dili ve Kültürü Üzerine", *Milli Folklor Uluslararası Kültür Araştırmaları Dergisi* 72 (Kış 2006): 71-84.

- Görgülü, Tahsin. “Bir Düşünür”, *Bağcılar Belediyesi Uluslararası Aliya İzzetbegoviç Sempozyumu*, ed. Ömer Hakan Özalp - Kenan Gültürk. 59-60. İstanbul: Kültür Yayınları, 2008.
- Hodziç, İsmajil. *Bogomilizm ve Bosna-Hersek Bogomilleri*. Yüksek Lisans Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, 2007.
- İzzetbegoviç, Aliya. *Doğu ve Batı Arasında İslam*, Trc. Salih Şaban. İstanbul: Nehir Yayınları, 2003.
- İzzetbegoviç, Aliya. *Geleceği Yenilemek*. Thk. Asım Öz. İstanbul: Pinar Yayınları, 2018.
- İzzetbegoviç, Aliya. *II. Endülüs’e Geçit Vermeyen Bilge Adam Aliya İzzetbegoviç*. Trc. Alev Erkilet, Ahmet Demirhan, Hanife Öz. İstanbul: Vakit Gazetesi Yayınları, 2003.
- İzzetbegoviç, Aliya. *İslam Deklarasyonu*. Trc. Rahman Ademi. İstanbul: Fide Yayınları, 2007.
- İzzetbegoviç, Aliya. *İslami Yeniden Doğuşun Sorunları*. Trc. Rahman Ademi. İstanbul: Fide Yayınları, 2014.
- İzzetbegoviç, Aliya. *Konuşmalar*. Trc. Fatma Altun, Rıfat Ahmetoğlu. İstanbul: Klasik Yayınları, 2008.
- İzzetbegoviç, Aliya. *Köle Olmayacağız*. Trc. Rahman Ademi. İstanbul: Fide Yayınları, 2012.
- İzzetbegoviç, Aliya. *Özgürlüğe Kaçışım - Zindandan Notlar*. Trc. Hasan Tuncay Başoğlu. İstanbul: Klasik Yayınları, 2017.
- İzzetbegoviç, Aliya. *Tarihe Tanıklığım*. Trc. Alev Erkilet, Ahmet Demirhan, Hanife Öz. İstanbul: Klasik Yayınları, 2003.
- Karaarslan, Faruk. *Entelektüel Üzerine Eleştirel Bir Çalışma Aliya İzzetbegoviç Örneği*. Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, 2010.
- Karaarslan, Faruk. “Aliya İzzetbegoviç’in Hayatı ve Bosna Mücadelesi”. *Aliya İzzetbegoviç: Özgürlük Mücadelecisi ve İslam Düşünürü*. Ed. Mahmut Hakkı Akın, Faruk Karaarslan. 19-47. İstanbul: Pinar Yayınları, 2018.
- Latic, Cemalettin. “Batıda İktal”. *Bağcılar Belediyesi Uluslararası Aliya İzzetbegoviç Sempozyumu*. ed. Ömer Hakan Özalp - Kenan Gültürk. 61-71. İstanbul: Kültür Yayınları, 2008.
- Malcolm, Noel. *Bosna*. trc. Aşkım Karadağlı. İstanbul: Om Yayınları, 1999.
- Mazı, Raci. “Ütopyanın Çöküşü, Dinin Yükselişi Aliya İzzetbegoviç”, *Hece (Bilgemiz Aliya İzzetbegoviç Özel Sayısı)* 20/229 (Ocak 2016): 229-246.
- Okiç, M. Tayyip. “Neşredilmemiş Bazı Türk Kaynaklara Göre Bosna Hıristiyanları (Bogomiller)”, *İslami Araştırmalar* 6/4 (1993): 235-248.
- Öngüner, Emir. “Ustaşa Örgütü ve Dr. Ante Paveliç: II. Dünya Savaşı’nda Hırvatistan’daki Nazi Yanlısı Rejim”, *Düşünce ve Tarih Dergisi* 3/25 (Ekim 2006): 36-45.
- Özdemir, Musa. *Aliya İzzetbegoviç Düşüncesinde Üçüncü Yol Kavramı ve Felsefi Temelleri*. Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, 2014.
- Özkan, Behlül. “Bosna’da Kalıcı Barış Mümkün Mü?” *Bilge Strateji* 6/10 (Bahar 2014): 63-84.

- Özyurt, Cevat. “İki Dünya Arasında İnsan: Aliya İzzetbegoviç’in Din Kuramı ve İslam Yorumu”, *Hece (Bilgemiz Aliya İzzetbegoviç Özel Sayısı)* 20/229 (Ocak 2016): 195-228.
- Roberts, J. M. *Dünya Tarihi: 18. yy ve Sonrası*, trc. İdem Erman - Tansu Akgün. İstanbul: İnkılap Yayınları, 2013.
- Semercioğlu, Harun. “Bosna Hersek’te Yaşanan Boşnak-Sırp Çatışmasının Analizi”, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi* 16/63 (Güz 2017): 1339-1360.
- Taşdelen, Vefa. “İslam Zihninin Yeniden Oluşumu: Aliya’nın Eğitim Felsefesi Üzerine Bir Deneme”, *Hece (Bilgemiz Aliya İzzetbegoviç Özel Sayısı)* 20/229 (Ocak 2016): 389-403.
- Tekin, Cemile. *Bosna-Hersek Kaynaklarına Göre Yugoslavya’nın Dağılmasından Sonra Bosna Hersek Federasyonu’nun Kurulması*. Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi, 2011.
- Toktaş, Fatih. “Yenilikçi Müslüman Düşünür Olarak Aliya İzzetbegoviç”, *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 44 (2016): 7-45.
- Tozlu, Necmettin. *Eğitim Felsefesi*. Ankara: MEB Yayınları, 2003.
- Uğurlu, Yaşar. “Doğunun Çocuğu Batının Münevveri Aliya İzzetbegoviç”, *Hece (Bilgemiz Aliya İzzetbegoviç Özel Sayısı)* 20/229 (Ocak 2016): 506-516.
- Ünal, Aydın. “Srebrenitsa: Modern Çağın Kerbelası”, *Tezkire* 1/42 (2016): 161-176.
- Yıldırım, Ercan. “Sorumluluk, Ahlak, Sadakat; Müslüman Entelektüelin Lider Olarak Portresi”, *Hece (Bilgemiz Aliya İzzetbegoviç Özel Sayısı)* 20/229 (Ocak 2016): 116-131.
- Yılmaz, Alim. “Aliya İzzetbegoviç’te Varoluş ve Din”, *Hece (Bilgemiz Aliya İzzetbegoviç Özel Sayısı)* 20/229 (Ocak 2016): 534-541.
- Yorulmaz, Hüseyin; “İzzetbegoviç Ailesinin Bilinmeyenleri”, *Hece (Bilgemiz Aliya İzzetbegoviç Özel Sayısı)* 20/229 (Ocak 2016): 94-106.

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Öz Geçmiş

1988 yılında Afyonkarahisar ilinde doğdu. İlkokulu Cirit Şehit Ali Duman İlkokulu'nda okudu. Ortaokulu Bolvadin İlköğretim Okulu'nda bitirdi. Bolvadin Anadolu İmam-Hatip Lisesi'ne birincilikle girip yine birincilikle mezun oldu. Anadolu Üniversitesi İlahiyat Önlisans programında eğitim gördü. Konya Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'ne başladı ve 2014 yılında başarıyla mezun oldu. Aynı yıl yüksek lisans eğitimine başladı ve formasyon eğitimi aldı. 2015 yılı Şubat ayında Afyonkarahisar Bayraktepe Ortaokulu'na Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi öğretmeni olarak atandı. Halen aynı okulda görev yapmaktadır. Aslen Sivaslıdır. Evli ve bir çocuk annesidir.